

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

**Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İçtihatlarına Göre Siyasi
Partilerin Kapatılması Rejiminde Takdir Marjı**

Yüksek Lisans Tezi

Esra Özdemir

Mayıs 2024

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

**Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İçtihatlarına Göre Siyasi
Partilerin Kapatılması Rejiminde Takdir Marjı**

Yüksek Lisans Tezi

Esra Özdemir

Danışman

Prof. Dr. Ahmet Nohutçu

Mayıs 2024

TEZ JÜRİSİ ONAYI

Esra Özdemir tarafından hazırlanan "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İçtihatlarına Göre Siyasi Partilerin Kapatılması Rejiminde Takdir Marjı" başlıklı bu yüksek lisans tezi, Kamu Hukuku Anabilim Dalı'nda hazırlanmış ve jürimiz tarafından kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

Tez Danışmanı:

Prof. Dr. Ahmet Nohutçu
İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Üyeler:

Prof. Dr. Mahmut Doğan
Marmara Üniversitesi

Doç. Dr. Murat Tümay
İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Tez Savunma Tarihi: 29/ 05 / 2024

BEYANLAR

Yazım ve Kaynak Gösterme Kılavuzu Beyanı

Danışmanlığımda yazılan bu tezin APA yazım ve kaynak gösterme kılavuzunda belirtilen kurallara uygun olarak yapılandırıldığı ve bu kılavuzun metin içi kaynak gösterme standartlarının bu tezde tutarlı olarak uygulandığı tarafımdan incelenerek teyit edilmiştir.

İmza

Prof. Dr. Ahmet Nohutçu

Etik İlkeler Sadakat Beyanı

Hazırladığım bu tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığımı ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi beyan ederim.

İmza

Esra Özdemir

ÖZET

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İçtihatlarına Göre Siyasi Partilerin Kapatılması Rejiminde Takdir Marjı

Özdemir, Esra

Yüksek Lisans Tezi, Kamu Hukuku Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Ahmet Nohutçu

Nisan 2024

Bu tez, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin (AİHM) içtihatları çerçevesinde, siyasi partilerin kapatılması sürecinde devletlere tanınan takdir marjını ve bu marjın demokratik ilkelerle olan ilişkisini incelemektedir. Demokratik sistemlerde siyasi partiler, halkın iradesinin temsili ve yönetimde söz sahibi olma gibi kritik işlevleri yerine getirirler. Ancak bazı durumlarda partilerin faaliyetleri, demokratik düzenin temel değerleriyle çatışabilir ve bu da kapatılma yaptırımını gündeme getirebilir. Tez, AİHM kararlarını, siyasi partilerin kapatılmasına ilişkin ulusal kararlarla karşılaştırarak, uluslararası hukuk normları ve demokratik ilkeler çerçevesinde bir değerlendirme sunmaktadır.

Tezin ilk bölümü, siyasi partilerin tanımı, işlevleri ve tarihsel gelişimini ele alırken, ikinci bölümde AİHM'in siyasi parti özgürlüğüne yaklaşımını ve bu özgürlüğün sınırlarını incelemektedir. Üçüncü bölümde ise, takdir marjı kavramının AİHM içtihatlarında nasıl ele alındığı, bu marjın sınırları ve demokratik toplum düzeni için ne zaman gerekli olduğu üzerinde durulmaktadır. Tez, siyasi partilerin kapatılmasının demokratik toplum düzeni için ne zaman gerekli olduğunu ve bu süreçte devletlerin sahip olduğu takdir marjının boyutlarını tartışmaktadır.

Sonuç olarak, tez, siyasi partilerin kapatılması kararlarında AİHM'in takdir marjını nasıl uyguladığını ve bu kararların demokratik değerlerle uyumunu değerlendirirken, ulusal mahkemelerin kararlarıyla olan uyum ve çatışmaları ortaya koymaktadır. Bu çalışma, siyasi partilerin kapatılması konusunda demokratik toplumda gereklilik ilkesi çerçevesinde devletlere tanınan takdir marjının sınırlarını değerlendirirken ulusal ve uluslararası yargı organları arasındaki diyalogun ve etkileşimin önemini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Siyasi Partilerin Kapatılması, Takdir Marjı, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Demokratik Toplumda Gereklilik.

ABSTRACT

The Margin of Appreciation in the Regime of Dissolution of Political Parties According to the Jurisprudence of the European Court of Human Rights

Özdemir, Esra

LL.M. Dissertation, Department of Public Law

Supervisor: Prof. Dr. Ahmet Nohutçu

May 2024

This thesis examines the margin of appreciation granted to states in the process of dissolving political parties within the framework of the European Court of Human Rights (ECHR) jurisprudence and its relationship with democratic principles. In democratic systems, political parties perform critical functions such as representing the will of the people and having a say in governance. However, in some cases, the activities of parties may conflict with the fundamental values of the democratic order, which can bring the sanction of dissolution to the agenda. The thesis provides an assessment within the framework of international legal norms and democratic principles by comparing ECHR decisions with national decisions regarding the dissolution of political parties.

The first part of the thesis deals with the definition, functions, and historical development of political parties, while the second part examines the ECHR's approach to the freedom of political parties and the limits of this freedom. The third part focuses on how the concept of the margin of appreciation is addressed in ECHR jurisprudence, the limits of this margin, and when it is necessary for the democratic social order. The thesis discusses when the dissolution of political parties is necessary for the democratic social order and the dimensions of the margin of appreciation that states possess in this process.

In conclusion, the thesis reveals how the ECHR applies the margin of appreciation in decisions regarding the dissolution of political parties and the compliance and conflicts of these decisions with democratic values, in comparison with the decisions of national courts. This study emphasizes the importance of dialogue and interaction between national and international judicial bodies while assessing the limits of the margin of appreciation granted to states within the principle of necessity in a democratic society.

Keywords: Dissolution of Political Parties, Margin of Appreciation, European Convention on Human Rights, European Court of Human Rights, Necessity in a Democratic Society.

ÖNSÖZ

Bu tez, uzun ve zorlu bir sürecin ürünüdür. Bu süreç boyunca pek çok değerli insanın maddi ve manevi destekleri her zaman yanımda oldu. Teşekkürlerimi sunmadan önce minnetin de ötesinde tüm süreç boyunca sabrı ve bana güveni dolayısıyla benim için bir danışmadan daha fazlası olan kıymetli hocam Prof. Dr. Ahmet Nohutçu'ya, lisans ve yüksek lisans eğitimim boyunca bilgi ve tecrübelerinden fazlasıyla feyzaldığım sayın hocam Doç. Dr. Murat Tümay'a sonsuz müteşekkirim.

Bir süre benimle görüşmemeyi kabul eden, tezin son kontrollerinin sağlanmasında yükümü hafifleterek süreci bana kolaylaştıran Av. Tuğba İpcioğlu'na, desteğini her daim hissettiğim Haldun Bozkurt'a, benimle birlikte aynı stresi yaşayan annem Mürvet Özdemir'e, her koşulda yanımda olan babam Ender Özdemir'e ve en büyük destekçim abim Fatih Özdemir'e minnettarım.

Bu çalışmanın tüm anına eşlik eden, her düştüğümde tüm motivasyonuyla beni çalışmaya teşvik eden hiçbir dünya telaşına değişmeyeceğim Av. Makbule Türe'ye teşekkür ederim. Uzundu, zordu, beni benden aldı. Çok şey ertelendi, çok sözler verildi. Şimdi onları tutma zamanı...

Esra Özdemir
İstanbul, 2024

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AİHM	: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AİHS	: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
AÜHFY	: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları
AÜSBFD	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
AÜSBFY	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları
AYM	: Anayasa Mahkemesi
çev.	: Çeviren
DEP	: Demokrasi Partisi
DTP	: Demokratik Toplum Partisi
DÜHFD	: Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
ETA	: Euskadi Ta Askatasuna
HADEP	: Halkın Demokrasi Partisi
HEP	: Halkın Emek Partisi
KPD	: Kommunistische Partei Deutschlands
m.	: Madde
ÖZDEP	: Özgürlük ve Demokrasi Partisi
RP	: Refah Partisi

SBF : Siyasal Bilgiler Fakültesi

TBB : Türkiye Barolar Birliği

TBKP : Türkiye Birleşik Komünist Partisi

v. : karşı (versus)

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ.....	1
------------	---

I.BÖLÜM

SİYASİ PARTİ KAVRAMINA GENEL BAKIŞ

1. SİYASİ PARTİ KAVRAMI VE TARİHSEL GELİŞİMİ	4
1.1. Siyasi Parti Tanımı	4
1.2. Siyasi Partilerin Kökenlerine Dair Teoriler	6
1.2.1. Kurumsal Teori.....	7
1.2.2. Sosyal Modernleşme	8
1.2.3. Kriz Teorileri	10
1.2.4. Siyasal Katılma Teorisi	11
1.3. Siyasi Partilerin Tarihsel Gelişimi.....	12
1.3.1. İngiltere	13
1.3.2. Amerika Birleşik Devletleri	14
1.3.3. Fransa	15
1.3.4. Türkiye	16
2. SİYASİ PARTİLERİN FONKSİYONLARI	19
2.1. Menfaatlerin Birleştirilmesi Fonksiyonu	20
2.2. Siyasal Devşirme	20
2.3. Siyasal Sosyalleşme	20
2.4. Siyasal Temsil ve Katılma	21
2.5. Hükümet Etme ve İktidarın Kullanılışını Denetleme	21
3. SİYASİ PARTİ TİPOLOJİSİ	22
3.1. Duverger'nin Yapılarına Göre Parti Tipolojisi: Kadro Partileri ve Kitle Partileri	22
3.2. Neumann'nın İşlevlerine Göre Parti Tipolojisi: Bireysel Temsil Partileri ve Sosyal Bütünleşme Partiler	24

3.3. Kirscheimer'in Tipolojisi: The Catch-All Party	25
3.4. Siyasi Parti Çeşitliliğinin Arkasındaki Dinamikler ve Modern Sınıflandırma Denemeleri	25
4. SİYASİ PARTİ SİSTEMLERİ	26
4.1. Yarışmacı Olmayan Sistemler: Tek Parti Sistemleri.....	26
4.2. Yarışmacı Sistemler	29
4.2.1. İki Parti Sistemi	29
4.2.2. Çok Parti Sistemi	30

II.BÖLÜM

AVRUPA İNSAN HAKLARI SÖZLEŞMESİNDE SİYASİ PARTİ ÖZGÜRLÜĞÜ

1. AVRUPA İNSAN HAKLARI SÖZLEŞMESİ	32
1.1. Genel Olarak	32
1.2. Avrupa Konseyi ve Sözleşmenin Hazırlık Süreci	33
1.3. Sözleşmenin Koruma Altına Aldığı Hak ve Özgürlükler Düzeni	34
1.4. Sözleşmenin Öngördüğü Denetim Sistemi	35
1.4.1. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi: Kuruluşu ve Yetkileri	36
1.4.2. Denetleme Sisteminin İşleyişi ve Kararların Bağlayıcılığı.....	37
1.5. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin Hukuki Niteliği ve İç Hukuk Sistemi İçindeki Yeri.....	39
2. SİYASİ PARTİ ÖZGÜRLÜĞÜ	40
2.1. AİHS'teki Hak ve Özgürlüklerin Siyasi Partilere Yansıması.....	40
2.1.1. Dernek Kurma ve Toplantı Özgürlüğü.....	41
2.1.2. İfade Özgürlüğü	42
2.1.3. Düşünce, Vicdan ve Din Özgürlüğü.....	44
2.1.4. Serbest Seçim Hakkı	45
2.2. Siyasi Parti Özgürlüğünün Sınırları	46
2.3. AİHM'in Siyasi Parti Özgürlüğüne Yapılan Müdahalelere İlişkin Temel Kriteri: Venedik Kriterleri	48
3. SİYASİ PARTİ YASAKLARI VE MİLİTAN DEMOKRASİ.....	50
3.1. Siyasi Parti Yasaklar ve Son Çare Olarak Parti Kapatma Yaptırımı	50
3.2. Militan Demokrasi Kavramı	53

III. BÖLÜM

SİYASİ PARTİLERİN KAPATILMASI VE TAKDİR MARJİ

1. TAKDİR MARJİ KAVRAMI	55
1.1. Takdir Marjının AİHM İçtihatlarında Ortaya Çıkışı ve Gelişimi.....	57
1.2. Takdir Marjı ve Bağlı Olduğu İlkeler.....	60
1.2.1. İncicilik (Subsidiarite) İlkesi	60
1.2.2. Ölçölülük İlkesi	62
1.3. Takdir Marjının Ortaya Çıkış Amaçları	64
1.3.1. Taraf Devletlerin Egemenlik Yetkisine Saygı Göstermek.....	65
1.3.2. Sözleşme Sisteminin Devamını ve Sözleşme Hükümlerinin Gelişimini Sağlamak	66
1.3.3. Demokrasi İlkesi Gereği Kendini Sınırlamak.....	66
1.3.4. İnsan Haklarının Evrenselliği ve Kültürel Rölativizm	67
2. SİYASİ PARTİLERİN KAPATILMASI.....	68
2.1. Genel Olarak	68
2.2. AİHM Siyasi Parti Kapatma Rejimi.....	69
2.2.1. Maddenin Uygulanabilirliği.....	70
2.2.2. Müdahale Olup Olmadığı.....	71
2.2.3. Müdahalenin Haklı Olup Olmadığı.....	71
2.2.3.1. Kanunilik.....	72
2.2.3.2. Meşru Amaç	73
2.2.3.3. Demokratik Toplumda Gereklik.....	74
2.2.3.3.1. Toplumsal İhtiyaç Baskısı ve Devletlere Tanınan Takdir Yetkisi ...	75
2.2.3.3.2. Orantılılık İlkesi.....	78
3. AİHM SİYASİ PARTİ KAPATMA KARARLARI	80
3.1. Siyasi Partilerin Tüzük ve Programının Devletin Temel İlkelerine ve Örgütleniş Biçimine Aykırı Olması	80
3.2. Siyasi Partilerin Şiddete Teşvik Niteliğindeki Söylem ve Eylemleri	84
3.3. Siyasi Partilerin Demokrasiye Aykırı Eylem ve Söylemleri	87
4. SİYASİ PARTİ ÖZGÜRLÜĞÜNÜN SINIRLANDIRILMASINDA TAKDİR MARJİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ	91
4.1. Siyasi Partilerin Kapatılmasında Takdir Marjının Uygulanabilirliği	91
4.2. Siyasi Partilerin Kapatılmasında Takdir Marjının Kapsamı	92

SONUÇ	95
KAYNAKÇA	98

GİRİŞ

Siyasi partiler, demokrasinin temel taşlarından biri olarak kabul edilir ve vatandaşların siyasi süreçlere katılımını sağlarlar. Bu kurumlar, toplumun farklı kesimlerinin seslerini siyaset sahnesine taşıyarak, çeşitliliği ve geniş katılımı temsil ederler. Demokratik sistemlerde, siyasi partilerin özgürce faaliyet göstermeleri, sağlıklı bir demokrasinin işleyişinin önemli bir göstergesidir. Yine de siyasi partilerin eylemleri ve ideolojileri zaman zaman anayasal düzenle ve demokratik değerlerle çelişebilir. Bu gibi durumlarda, siyasi partilerin faaliyetlerinin sınırlandırılması veya kapatılması gibi önlemler tartışma konusu olabilir. Ancak, bu tür önlemler demokrasi ve hukukun üstünlüğü ilkeleriyle dengelenmelidir, çünkü siyasi partilerin kapatılması hem demokratik ilkeler hem de hukukun üstünlüğü prensibi açısından ciddi tartışmaları beraberinde getirir. Tarih boyunca edinilen tecrübeler, siyasi partilerin yasal bir çerçeve içinde faaliyet göstermelerinin, demokratik işleyiş ve bireysel hakların korunması için elzem olduğunu göstermiştir. Yasal olmayan yollarla hareket eden siyasi partiler, demokrasinin temellerine zarar verebilir. Bu sebeple, dünya genelinde devletler, siyasi partilerin faaliyetlerini düzenleyen yasal mevzuatlar geliştirmiştir. Bu yasal düzenlemeler, demokratik düzenin korunması ve devamlılığını sağlamak amacıyla, siyasi partilerin faaliyetlerinin sınırlandırılmasını ve olağanüstü durumlarda kapatılmalarını dahi içerecek şekilde tasarlanmıştır.

Devletlerin siyasi partileri kapatma yetkisi, demokratik toplumun korunması, kamu düzeninin sağlanması gibi gerekçelere dayanırken, bu yetkinin kullanımı, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin (AİHS) koruma altına aldığı temel hak ve özgürlüklerle çelişmemelidir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM), verdiği kararlarda devletlere belirli bir takdir marjı tanırken, bu marjın sınırlarını da titizlikle belirlemektedir. Takdir marjı, devletlerin yerel koşulları ve özel durumlarını dikkate alarak, belirli konularda geniş bir hareket alanı tanıdığı bir kavramdır. Ancak, bu marjın genişliği, her somut olayda değişiklik gösterebilir ve demokratik toplumun gerekliliklerine uygun olup olmadığı dikkatle incelenmelidir. Üç bölümden oluşan bu

tez AİHM'in siyasi partilerin kapatılması konusundaki içtihatlarını ve devletlere tanıdığı takdir marjını ayrıntılı bir şekilde incelemeyi amaçlamaktadır.

Tezin ilk bölümü, modern demokrasilerin işleyişinde merkezi bir rol oynayan siyasi partilerin teorik temellerini, tarihsel evrimini ve toplumsal işlevlerini kapsamlı bir şekilde analiz etmektedir. Bu bölümün ilk kısmında siyasi parti kavramının ne anlama geldiği ve nasıl tanımlandığı incelenmektedir. Ardından, siyasi partilerin kökenlerine dair çeşitli teorik yaklaşımlar sunulmaktadır. Bunların ardından, siyasi partilerin tarihsel gelişimi farklı ülkeler örnek alınarak incelenmektedir. Bu ülkelerin siyasi partilerinin tarihsel evrimi, siyasi sistemlerdeki değişiklikler ve toplumsal dönüşümlerle birlikte ele alınarak, siyasi partilerin siyasi yaşamdaki önemi ve rolü üzerine kapsamlı bir değerlendirme sunulmaktadır. İkinci kısımda ise siyasi partilerin çeşitli fonksiyonları ele alınarak, demokratik süreçlerin sağlıklı işleyişi ve toplumsal istikrarın sağlanmasındaki rolü vurgulanmıştır. Üçüncü kısımda siyasi partilerin yapıları, işlevleri ve özellikleri üzerine yapılan sınıflandırmalar ele alınarak analiz edilmektedir. Bu kısımda, farklı siyasi partilerin çeşitliliği ve bu çeşitliliğin arkasındaki dinamikler incelenmektedir. Öncelikle, Duverger, Neumann ve Kirscheimer'in parti tipolojileri açıklanarak bunların siyasi partilerin stratejik davranışları üzerindeki etkileri incelenmektedir. Son olarak, modern sınıflandırma denemeleri ve siyasi partilerin çeşitliliğini etkileyen dinamikler üzerine yapılan çalışmalar tartışılmaktadır. Bu bölüm, siyasi partilerin farklı yapıları ve işlevleri hakkında geniş bir bakış sunarak, siyasi sistemlerin çeşitliliği ve karmaşıklığını anlamaya yardımcı olacaktır.

Tezin ikinci bölümünde, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi çerçevesinde siyasi parti özgürlüğünü ve bunun sınırlandırılmasına yönelik hukuki temelleri incelemektedir. İlk kısımda, Avrupa Konseyi'nin kuruluşu ve Sözleşmenin hazırlanış süreci ele alınmakta, ardından Sözleşmenin koruma altına aldığı hak ve özgürlükler düzeni ve öngördüğü denetim sistemi ayrıntılı olarak açıklanmaktadır. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin kuruluşu, yetkileri ve denetim sisteminin işleyişi detaylandırılarak, Sözleşmenin hukuki niteliği ve iç hukuk sistemi içindeki yeri değerlendirilmektedir. İkinci kısımda ise temel hak ve özgürlüklerin siyasi partilere yansımaları incelenmekte ve AİHS'te düzenlenen çeşitli özgürlükler bağlamında siyasi parti özgürlüğü ele alınmaktadır. Siyasi parti özgürlüğünün sınırları tartışılarak,

üçüncü kısımda militan demokrasi kavramı çerçevesinde siyasi parti yasaklarının hukuki ve toplumsal boyutları analiz edilmektedir.

Tezin üçüncü bölümünde ise siyasi partilerin kapatılması rejimi AİHM içtihatları ile açıklanmaktadır. İlk kısımda Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin devletlere tanıdığı karar verme ve uygulama özgürlüğü incelenmektedir. Bu bölümde, takdir marjı kavramının tanımı, AİHM içtihatlarında nasıl ortaya çıktığı ve geliştiği, kavramın bağlı olduğu temel ilkeler, takdir marjının amaçları ve kapsamı ele alınmaktadır. İkinci kısımda ise siyasi partilerin kapatılmasının hukuki çerçevesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin bu konudaki içtihatları detaylı olarak ele alınmaktadır. İlk olarak, siyasi partilerin kapatılması genel olarak incelenmekte ve bu konunun hukuki ve toplumsal boyutları üzerinde durulmaktadır. Daha sonra, AİHM'in siyasi parti kapatma rejimi açıklanmakta, özellikle 11. maddesinin uygulanabilirliği, siyasi parti kapatma kararlarının bir müdahale oluşturup oluşturmadığı ve bu müdahalenin haklı olup olmadığına dair kriterler değerlendirilmekte; kanunilik, meşru amaç ve demokratik toplumda gereklilik ilkeleri tartışılmaktadır. Bu kapsamda, AİHM'in siyasi partilerin kapatılmasına ilişkin kararlarında uyguladığı ilkeler ve kriterler derinlemesine analiz edilmektedir. Üçüncü kısımda Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin siyasi parti kapatma kararlarına ilişkin içtihatları kapsamlı bir şekilde incelenmektedir. Bu kısımda, AİHM'in siyasi parti kapatma kararlarında benimsediği ilkeler ve uyguladığı kriterler ayrıntılı bir şekilde açıklanarak, mahkemenin siyasi partilere ilişkin yaklaşımı derinlemesine değerlendirilmektedir. Son kısımda siyasi parti özgürlüğünün sınırlandırılmasında AİHM'in takdir marjı kavramını nasıl değerlendirdiği incelenmektedir. Öncelikle, takdir marjının siyasi parti kapatma davalarında uygulanabilirliği ele alınmakta ve AİHM'in bu tür davalarda devletlere ne ölçüde karar alma özgürlüğü tanıdığı tartışılmaktadır. Daha sonra, takdir marjının genişliğine somut olayların nasıl etki ettiği üzerinde durulmakta ve parti kapatma kararlarında takdir marjının dar mı yoksa geniş mi yorumlandığı analiz edilmektedir. Bu bağlamda, AİHM'in siyasi parti kapatma davalarında takdir marjını hangi kriterler doğrultusunda değerlendirdiği ve bu marjın sınırlarının nasıl belirlendiği detaylı bir şekilde açıklanmaktadır.

I.BÖLÜM

SİYASİ PARTİ KAVRAMINA GENEL BAKIŞ

1. SİYASİ PARTİ KAVRAMI VE TARİHSEL GELİŞİMİ

Siyasi partilerin rolünü kavrama hususunda, Duverger'nin pek çok akademik eserde atfı yapılan şu sözleri oldukça dikkat çekicidir: “*Klâsik anayasa hukukunu bilen, fakat partilerin rolünden bihaber olan bir kimse, çağdaş siyasî rejimler hakkında yanlış bir fikre sahiptir; partilerin rolünü bilen, fakat klâsik anayasa hukukundan malûmattar bulunmayan bir kimse ise, çağdaş siyasî rejimler hakkında eksik, fakat doğru bir fikre sahip olur.*” (Duverger, 1962: 96). Herhangi bir siyasal sistemin işleyişini yalnız anayasanın getirmiş olduğu kurumlara bakarak anlayabilmeye imkân yoktur. Bir ülkedeki rejimin gerçek karakterini belirleyebilmek için, anayasal şekil ve kalıpların dışında, o ülkedeki parti sistemini, partilerin sayısını, tiplerini, sosyal temellerini ve iç yapılarını bilme zorunluğu vardır. Bu yöndeki incelemelerimize, her şeyden önce “Siyasal parti nedir?” sorusunu cevaplandırmakla başlamak yerinde olacaktır.

1.1. Siyasi Parti Tanımı

İnsanlık tarihi boyunca, ortak düşünceler etrafında birleşmeler ve görüş ayrılıkları her zaman olagelmıştır. Bir toplum içinde yaşayan bireylerin, karşılaştıkları sosyal sorunlar hakkında çeşitli fikirlere sahip olmaları beklenen bir durumdur. Fakat, her bir bireyin ayrı ayrı farklı fikirler ileri sürmesi ve çözüm yolları önermesiyle bir sonuca varmak kolay değildir. Ortaya çıkan sorunlar karşısında, benzer veya ortak görüşlere sahip olanların bir araya gelmeleri, görüşlerini savunmaları, yaymaları, nihayet bu görüşleri eyleme dönüştürmeleri bunlar arasında uyuşmayla gerçekleşebilir (Teziç, 1976: 5-6). İşte “parti” kelimesi de farklı tarihsel dönemlerde ve siyasi sistemlerde, çeşitli amaçlarla bir araya gelen insan gruplarını tanımlamak için kullanılmıştır. Bu gruplara, modern demokrasilerde kamuoyuna biçim veren geniş halk örgütleri, ilk çağ Cumhuriyetlerini bölen hizipler, Rönesans

İtalya’ında bir komutanın etrafında toplanan ordular, devrim meclisleri üyelerinin bir araya geldikleri kulüpler, komiteler örnek verilebilir (Duverger, 1974: 15).

Tarihsel süreç içerisinde halk örgütleri, hizipler, kulüpler gibi çıkar ve baskı gruplarının zamanla artan faaliyetleri bir süre sonra bunların hukuksal bir statüye kavuşturulmasını zorunlu kılmıştır (Teziç, 1976: 11). Çıkar ve baskı gruplarına dair ilk oluşumlar Yunan ve Roma dönemine kadar dayandırılrsa da hukuksal bir statü olarak siyasal partilerin varlığı bu kadar eski tarihli değildir. Çıkar ve baskı grupları ile siyasi partiler arasında benzerlikler bulunmakla birlikte, esas itibarıyla aralarında birçok fark vardır (Aybay, 1961: 280). Çıkar ve baskı gruplarından farklı olarak siyasi partiler, toplumdaki ayrı ya da çatışan görüşleri temsil ederek demokrasinin çoğulculuk ve katılımcılık ilkelerinin yaşama geçirilmesini ve ulusal istencin oluşmasını sağlarlar (Aliefendioğlu, 1999: 105).

Siyasi parti kavramına ilişkin pek çok tanımlama girişimi olmuştur. Bu tanım farklılıklarının temelinde tanımlı yapanların, siyasi parti olgusunun farklı yönlerini öne çıkarmaları yatmaktadır (İba, 2023: 27). Teziç siyasi partileri “*ortak görüşleri paylaşan insanların siyasal iktidarı ele geçirmek amacıyla kurdukları örgüt*” (Teziç, 1976: 5-6); Özbudun ise “*halkın desteğini sağlamak suretiyle devlet mekanizmasının kontrolünü ele geçirmeye veya sürdürmeye çalışan, sürekli ve istikrarlı bir örgüte sahip siyasal topluluklar*” olarak tanımlamıştır (Özbudun, 1977: 4). Odyakmaz “*iktidarı ele geçirme amacı güden ayrı bir statüye tabi özel dernekler*” şeklinde tanımlarken (Odyakmaz, 1996: 233); Tunaya ise “*belli bir program üzerinde birleşmiş kişilerin, bu programı normal seçim yoluyla gerçekleştirmek amacını güderek, kurmuş oldukları topluluk*” şeklinde tanımlamıştır (Tunaya, 1952: 14).

Bu konuda farklı bir yaklaşım sergileyen Duverger’ye göre modern partiler, programlarından veya üyelerinin ait olduğu sosyal sınıftan çok, yapılarının özellikleri ve yapısal biçimleriyle tanımlanabilir. Bu açıdan parti, “*karmaşık ve farklılaşmış bir yapıya sahip insan topluluğu*”dur (Duverger, 1974: 10). LaPalombara ve Weiner ise konuya başka bir açıdan yaklaşarak siyasal partilerin tanımında, diğer politik güçlerden farklılaştıran belirli kriterlere odaklanırlar. Yazarlara göre, bir örgütlenmenin siyasi parti olarak adlandırılabilmesi için dört temel kriter bulunmaktadır:

- a) devamlı bir organizasyon yapısına sahip olmak,
- b) yerel ve ulusal seviyelerde örgütlenmiş olmak,
- c) ister tek başına isterse başkalarıyla iş birliği içinde olsun, iktidarı ele geçirme arzusuna sahip olmak,
- d) seçmenlerin ya da toplumun genel desteğini kazanmayı hedeflemek.

Yazarlar, bu kriterleri temel alarak siyasal partiyi, “*iktidarı ele geçirme ve sürdürme amacı güden, devlet mekanizmasını tek başına ya da başkalarıyla birlikte yönetme niyetinde olan insanların çabalarıyla kurulan yasal bir örgüt*” olarak ifade ederler (LaPalombara ve Weiner, 1966: 6-30).

Literatürdeki tanımlara bakıldığında çoğu tanımın siyasi partinin “iktidarı elde etme amacıyla hareket etme” fonksiyonu üzerinde durulduğu görülmektedir. Ancak bu tanımlar iktidar iddiası olmayan *tabela partileri* söz konusu olduğunda tartışmalı hale gelecektir. Çünkü bu partiler, iktidarı elde etme hedefi yerine kitlelere kendilerini duyurmak veya kanaat oluşturmak gibi amaçlarla var olmaktadır. Ancak yukarıda verilen tanımların ortak paydası ise siyasi iktidarı ele geçirme amacı gütmeyen bir teşkilatın, siyasi parti olarak adlandırılmayacağıdır. Oysa, siyasi parti kavramını daha geniş bir şekilde tanımlamak mümkündür. Bu kapsamda siyasi parti, “*seçmen desteğini alarak iktidara gelmek veya iktidarda pay sahibi olmak ya da etkilemek için yarış içinde olan sürekli bir teşkilata sahip olan siyasal kuruluşlar*” şeklinde tanımlanabilir (İba, 2023: 28).

1.2. Siyasi Partilerin Kökenlerine Dair Teoriler

Siyasi partilerin toplumsal kökenleri hakkında sosyolojik bir analiz yapmak, önemli güçlükler içerir. Partilerin etimolojik tanımı, yapısal ve örgütsel düzeyde bazı ortak özellikler sergilese de onların oluşum koşulları genellikle farklılıklarla doludur. Bu durumun altında yatan başlıca temel sebep, her ülkenin kendine özgü tarihsel deneyimlere sahip olmasıdır.

LaPalombara ve Weiner, siyasi partilerin kökenine dair teorileri üç başlıkta ele alırlar: “kurumsal teoriler”, “kriz teorileri” ve “modernleşme teorileri”; Özbudun ise siyasi partilerin ortaya çıkışıyla ilgili daha kapsayıcı bir kavram olarak “siyasal katılma” kavramını da öne sürmektedir. Siyasi partilerin kökenine dair bu teoriler,

partilerin nasıl ve neden ortaya çıktığını açıklamaya çalışır. Genellikle partilerin tarihsel gelişimini, işlevlerini ve toplumdaki rollerini inceleyerek, siyasi yapıların evriminin anlaşılmasına yardımcı olur. Bu nedenle, partilerin nasıl meydana geldiğine yönelik bu inceleme, tezin diğer kısımları için de önemli bir temel oluşturmaktadır.

1.2.1. Kurumsal Teori

Kurumsal teori, partilerin gelişimini açıklarken, onların parlamento içerisindeki evrimlerine odaklanır. Kurumsal teorisyenler arasında önemli yere sahip Duverger'e göre modern siyasi partilerin doğuşu 19. yüzyıl Avrupa'sında iki önemli gelişme sonucunda gerçekleşmiştir. Bunlardan birincisi, temsili ve sorumlu hükümet ilkesinin yerleşmesi; ikincisi ise oy hakkının genişletilmesidir (Duverger, 1974: 2-15).

Mutlak monarşi döneminde, hükümetin temsili olmayışı ve parlamentoya karşı sorumlu olmaması nedeniyle siyasi partilerin var olması beklenemezdi. Meclislerin hükümdara karşı fonksiyonları ve bağımsızlıkları arttıkça, meclis üyeleri eylemlerinde uyum sağlamak için ortak özelliklerine göre gruplaşmışlardır. Bu durum, modern partilerin atası sayılabilecek hiziplerin oluşmasına yol açmıştır (Özbudun, 1977: 20). Ancak, Chambers'ın da belirttiği gibi bu hiziplerin belirli bir yapıya sahip olmamaları ve modern siyasi partilerin fonksiyonlarını sürekli ve düzenli bir şekilde yerine getirmemeleri nedeniyle, bugünkü anlamda siyasi parti olarak kabul edilmemişlerdir (Chambers, 1963: 45).

Parlamento hiziplerini modern siyasi partilere dönüştüren asıl etken, oy hakkının genişletilmesi olmuştur. Seçmen sayısının artışı, seçim sürecinin yapısını dönüştürmüş ve daha önce baskın olan bireysel etkilerin önemini azaltmıştır. Genişleyen seçmen tabanına hitap edebilmek için seçim kampanyalarının daha kapsamlı bir organizasyon yapısına ihtiyaç duyması kaçınılmaz olmuştur. Bu durum, sınırlı seçme hakkının hâkim olduğu dönemlerdeki aristokratik hiziplerin, parlamentonun ötesine geçerek her seçim bölgesinde kalıcı yapılar oluşturmalarını -o dönemdeki adıyla seçim komitelerini- gerektirmiştir. Zaman içinde, bu yerel örgütler ile partinin parlamentodaki hizipleri arasındaki bağlar daha net ve kurallara dayalı hale gelmiş ve böylece bu süreç, modern siyasi partilerin doğuşuna zemin hazırlamıştır (Özbudun, 1977: 20). Özetle siyasi partilerin oluşum süreci, ilk olarak

parlamento içindeki hiziplerin örgütlenmesiyle başlar. Bu aşamayı, seçmenlerle doğrudan iletişim ve etkileşim sağlamak amacıyla seçim komitelerinin düzenlenmesi takip eder. Sürecin sonunda, parlamentodaki temsilciler ile yerel seçim komiteleri arasında düzenli ve işlevsel bir ilişki ağı kurulur. Bu üç aşama, kurumsal teoriye göre modern siyasi partilerin temelini oluşturur.

Kurumsal teori, siyasi partilerin 19. yüzyıl Batı ülkelerindeki ortaya çıkışlarını doğru bir şekilde yansıtmaktadır (Yanık, 2013: 34-35). Amerikan ve İngiliz partilerinin kökenlerini incelediğimizde, her iki ülkede de partilerin ilk olarak parlamento çevresinde doğduğunu ve daha sonra ülke geneline yayıldığını göreceğiz. Bu gelişmede oy hakkının genişletilmesi önemli bir rol oynamıştır. Ancak, günümüzde partilerin parlamento çevresinde doğmaları nadir bir durum olup, çoğunlukla parlamento dışında kurulmaları daha yaygındır (Duverger, 1974: 14-15). Özellikle modern otoriter ve totaliter sistemlerde seçimlerin ve parlamentoların önemsiz olduğu durumlarda, partilerin doğuşunun bu etkenlerle açıklanması mümkün değildir. Aynı şekilde, bağımsızlıklarını yakın zamanda kazanmış az gelişmiş ülkelerde, sömürgeci devlete karşı bağımsızlık mücadelesi veren milliyetçi partilerin çoğu da parlamento dışında ortaya çıkmıştır (Özbudun, 1977: 21).

Siyasi partilerin doğuşunu siyasal katılımın genişlemesi açısından geniş bir perspektifle ele almak gereklidir. Parlamentonun yetkilerinin artması ve özellikle oy hakkının genişletilmesi, belli bir tarihsel dönemde ve belli siyasal sistemlerde bu olgunun aldığı bir yönü temsil eder. Oy hakkının genişletilmesi, artan siyasal katılıma duyulan ihtiyacın zorunlu kıldığı kurumsal bir önlemdir. Zira siyasal katılımın genişlemesi ile siyasal partilerin ortaya çıkışı arasında bir ilişki olduğu da aşikârdır. Bu itibarla kurumsal teori, siyasi partilerin, parlamentoyu oluşturanlar ile onları seçecek olanlar arasında köprü işlevi görme ihtiyacından doğduğunu belirtir. Ancak bu teorinin, partilerin doğuşunu tek bir nedene ve son aşamaya indirgemesi, seçme hakkının genişlemesi ve parlamentoların günümüzdeki hallerine evriminin ardındaki sosyolojik sebeplere yeterince önem vermemesi nedeniyle eleştirilmektedir.

1.2.2. Sosyal Modernleşme

Geleneksel toplumların modernleşme sürecine girmeden siyasi partilerin var olması beklenemez. Modernleşme, laik bir kültür anlayışıyla bireylerin kendi yaşam

şartlarını iyileştirme kapasitesine olan inancı artırır ve bilinçli örgütlü siyasal hareketlerin temelini atar (Özbudun, 1977: 21). Ekonomik alanda da değişimler meydana getiren modernleşme, otoriter köy ekonomilerinin yerini para ve pazar ekonomisine bırakmasına neden olur; bu da yerel otoritelerin gücünü azaltır ve yeni yönetim şekillerinin oluşumuna olanak tanır. Devletin ekonomi ve sosyal yaşama artan etkisi de sosyal grupları siyasi arenada örgütlenmeye yönlendirir. Bu durum ya devlet müdahalelerini önlemek ya da bunları kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmek amacı taşır.

Modernleşme sürecinin siyasi partiler üzerindeki en belirgin etkisi ise sosyal mobilizasyonun artmasıdır. Sosyal mobilizasyon, Karl Deutsch'un ifadesiyle, *“geleneksel yaşam tarzlarından modern yaşam tarzlarına doğru evrildiği ülkelerde, nüfusun büyük bir bölümünü etkileyen kapsamlı bir dönüşüm sürecidir.”* (Özbudun, 1977: 22). Bu süreç, modern hayatın çeşitli yönleriyle teması, kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması, coğrafi hareketlilik, şehirleşme, tarımsal mesleklerde çalışanların nüfus içindeki oranının azalması, okuryazarlık oranının artması ve kişi başına düşen ulusal gelirin yükselmesi gibi birçok özgün sosyal değişim sürecini içerir.

Sosyal mobilizasyon, bu değişim süreçlerinin birbirleriyle ilişkili olduğunu ve birbirlerinin etkilerini güçlendirdiğini varsayarak siyasal açıdan önemli sonuçlar doğurduğunu öne sürer. Bu sürecin başlıca siyasal sonuçlarından biri, halkın siyasal açıdan önem taşıyan katmanlarının genişlemesi, yani siyasal katılımın artmasıdır. Artan siyasal katılım ise siyasi partilerin doğuşu ve gelişimi için elverişli ortam yaratır (Özbudun, 1977: 22).

Sosyal modernleşme, siyasi partilerin gelişimini, özellikle siyasal katılım değişkeni aracılığıyla etkilemektedir. Ancak, sosyal modernleşme ile siyasal katılım arasındaki ilişki her zaman birebir ve kesin değildir. Siyasal katılım düzeyi, modernleşmenin yanı sıra toplumun değer sistemine ve diğer birçok faktöre bağlıdır. Bu nedenle, aynı sosyoekonomik modernleşme düzeyine sahip iki toplumdan birinde siyasal katılım isteği diğerine göre daha güçlü olabilir. Bu durum, siyasi partilerin doğuşu ve gelişimi için bir toplumun diğerinden daha elverişli olduğunu gösterir. Örneğin, 19. yüzyıl başlarında ekonomik gelişme düzeyi bakımından İngiltere'den geri olan ABD'de, modern siyasi partiler en az 50 yıl önce ortaya çıkmıştır. Bu

durum, Amerika toplumunun değer sisteminin, aristokratik İngiltere’ye kıyasla daha demokratik, eşitlikçi ve katılımcı bir nitelik taşıdığına işaret edebilir. Görüldüğü üzere siyasi partiler, karmaşık ve çok yönlü toplumsal süreçlerin bir sonucu olarak ortaya çıkarlar. Bu nedenle, bir ülkede siyasi partilerin oluşumunda modernleşme dışındaki faktörlerin de eş zamanlı olarak etkili olabileceğini unutmamak gerekir.

1.2.3. Kriz Teorileri

Siyasal gelişme teorilerinde sıkça karşılaşılan “kriz” kavramı, siyasal sistemlerin geleneksel yapıdan modern yapıya geçiş sürecinde karşılaştıkları ve işleyişlerini ciddi şekilde zorlayan tarihsel durumları ifade eder (Sarıbay, 2001, 7). Bu durumlar, siyasal elitlerin krizlere verdiği tepkilerle sistemin gelecekteki gelişimini belirgin bir şekilde etkiler.

LaPalombara ve Weiner’a göre, tarihsel krizler siyasi partilerin doğuşu ve sonraki gelişimleri için belirleyici etkenlerdir. Siyasi partiler açısından en önemli krizler; meşruiyet, bütünleşme ve katılım krizleridir. Bu krizler, partilerin kurumsallaşması ve toplum içindeki rolünü şekillendirmede kritik öneme sahiptir (LaPalombara ve Weiner, 1966: 14-19).

Meşruluk krizi, toplumun kim tarafından ve nasıl yönetileceği konusundaki sosyal uzlaşmanın bozulması anlamına gelir. Tarihsel olarak en önemli meşruluk krizi, monarşik egemenlikten halk egemenliğine geçiş sürecinde yaşanmıştır. Yakın tarihte ise, sömürge durumundaki bazı az gelişmiş toplumlarda milliyetçi güçlerin sömürge yönetiminin meşruiyetine karşı çıkmaları şeklinde kendini göstermiştir (Özbudun, 1977: 24-25). Tarihsel açıdan bakıldığında, monarşi yerine halk egemenliğinin getirilmesi üzerine yapılan tartışmalar veya sömürülen toplumların bağımsızlık isteği, pek çok ülkede siyasi partilerin doğmasına neden olmuştur. Ancak, Batı ülkelerinde monarşik egemenliğin meşruiyetini erken bir dönemde kaybetmesi nedeniyle, bu kriz sırasında ortaya çıkan siyasal gruplar genellikle siyasi parti özelliklerini kazanamamış ve parlamento içi hizipler olarak kalmışlardır (Özbudun, 1977: 24-25).

Bütünleşme krizi ise çeşitli dil, din ve ırk gruplarından oluşan bir ulusal devlet yaratma sürecinde karşılaşılan zorlukları ifade eder (Sarıbay, 2001: 7). Bu tür azınlık grupları, genellikle egemen kültürün ulusal birliği sağlama ve merkezi

otoriteyi güçlendirme çabalarına karşı çıkarlar. Bu direnişin yollarından biri, azınlık gruplarının kültürel özelliklerini korumak amacıyla siyasi partiler kurmalarıdır. Dil, din veya ırk açısından homojen olmayan toplumlarda bu tür partilere sıkça rastlanır (Özbudun, 1977: 25).

Meşruluk ve bütünleşme krizleri ile siyasi partilerin doğuşu arasında bir ilişki olduğu görülse de toplumsal siyasal katılım potansiyelinin ara değişken olarak önemli bir rol oynadığı düşünülmektedir. Örneğin, 17. ve 18. yüzyıl Avrupa'sında yaşanan meşruluk krizleri, geniş halk kitlelerinde güçlü bir siyasal katılım isteği olmadığı için siyasi partilerin oluşumuna yol açmamıştır. Benzer şekilde, din, mezhep ve kabile savaşları gibi etnik çatışmalar tarih boyunca var olmuş olsa da bunlar ancak son yüzyılda siyasi partilerin doğuşuna etken olmuştur. Dolayısıyla meşruluk veya bütünleşme krizlerinin, toplumda belirli bir katılım potansiyeli var olduğunda siyasi partilerin doğuşuna yol açabileceğini göstermektedir.

1.2.4. Siyasal Katılma Teorisi

Modern siyasi partilerin birçoğu, aslında siyasal sistemde etkin bir rolden mahrum bırakılan grupların, sistemin işleyişinde söz sahibi olma çabaları sonucunda doğmuştur. Batı ülkelerinde, liberal ve radikal partiler, hükümdar ve aristokrasinin siyasal iktidarına karşı orta sınıfların siyasal ağırlıklarını ortaya koyma isteklerinden doğarken; işçi sınıfının siyasal katılımını sağlamak için mücadele eden işçi ve sosyalist partiler de kurulmuştur. Bu partilerin kurulması ve oy hakkının genişletilmesi, toplumdaki artan siyasal katılım taleplerinin bir sonucu olarak görülmüştür.

Siyasi partiler ve siyasal katılım arasındaki ilişki, karşılıklı etkileşim içinde olan iki yönlü bir süreçtir. Yeni siyasi partilerin kurulması, artan siyasal katılımın bir sonucu olabileceği gibi bu yeni oluşumlar da siyasal katılım düzeyinin yükselmesine katkıda bulunabilir. Tarihsel örnekler, bu dinamik ilişkinin açık göstergeleridir (Özbudun, 1977: 27).

Toplumun siyasal katılıma düzeyi, otoriter rejimlerin şekillenmesinde de önemli bir rol oynar. Katılımın düşük olduğu toplumlarda, otoriter rejimler genellikle parti desteğine ihtiyaç duymazlar. Ancak, yüksek siyasal katılıma sahip ve çok partili sistemlerle deneyimi olan toplumlarda, otoriter rejimler genellikle tek parti kurmayı

tercih ederler. Tek parti, siyasal katılımı rejimin amaçlarına uygun şekilde yönlendirmek için bir araç olarak işlev görür. Tek parti sistemleri, partisiz rejimlere kıyasla, halkın siyasal katılımına daha fazla alan tanıma eğilimindedir. Bu nedenle, siyasal katılımın yüksek olduğu toplumlarda, otoriter rejimlerin tamamen partisiz bir sistemle yönetmeye çalışmaları genellikle siyasal istikrarsızlığa yol açar. Bu durum, siyasal katılımın, demokratik süreçlerin sağlığı ve istikrarı için ne kadar hayati olduğunu göstermektedir.

1.3. Siyasi Partilerin Tarihsel Gelişimi

İnsanların siyasal iktidarı ele geçirmek için gruplaşmaları, bir lider veya liderler takımı etrafında birleşmeleri, tarih kadar eski bir olgu olmakla beraber, modern siyasi partilerin doğuşu oldukça yenidir (Özbudun, 1977: 19). Bununla beraber bu kuruluşlar çok hızlı gelişme ile hemen hemen bütün ülkelerde siyasal hayatın temel unsurları ve başlıca dinamik güçleri haline gelmiştir (Kapani, 2007: 175). Temelde belirli bir ideoloji veya görüş etrafında birleşenlerin siyasal iktidarı ele geçirmek amacıyla oluşturdukları bu örgütler toplumun farklı kesimlerinin isteklerini toplayıp alternatif politikalar sunarak, zamanla demokratik süreçlerin işlemesine katkıda bulunmuşlardır. Böylece, çoğulcu bir toplum yapısının oluşumuna ve demokrasinin güçlenmesine yardımcı olmuşlardır (Kama Işık ve Işık, 2021: 6).

Siyasi partilerin ortaya çıkış sürecine bakıldığında, 19. yüzyılda gerçekleşen büyük toplumsal ve ekonomik dönüşümlerle yakından ilgilidir. Bu dönemde, sanayileşme, kapitalizm, sınıf mücadelesi, milliyetçilik, demokrasi gibi yeni kavramlar ve akımlar ortaya çıkmıştır. Bu kavramlar ve akımlar, toplumun farklı kesimlerinin siyasal iktidar için rekabet etmesine yol açmıştır. Oluşan rekabet ortamında, benzer siyasal görüş ve çıkarlara sahip olan insanlar, ülke yönetiminde söz sahibi olabilmek için siyasal partiler altında birleşmiştir. Nitekim 1789 Fransız Devrimi, toplumsal ve siyasal düzenin yeniden şekillendirilmesine öncülük etmiş, 1830 Endüstri Devrimi ekonomik yapıda köklü değişikliklere yol açmış, 1848 İşçi Hareketleri ise çalışma koşulları ve işçi hakları konusunda yeni düşüncelerin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Bu dönemlerde ortaya çıkan düşünsel, sosyolojik ve ekonomik yeni kavramlar neticesinde siyasal partilerin kuruluşu da bu büyük dönüşümden etkilenmiştir (Kama Işık ve Işık, 2021: 6).

Bu gelişmeler, demokratik ideolojinin yaygınlaşmasının yanı sıra, parlamentoların yetkilerinin artırılması ve geniş halk kitlelerine oy hakkının tanınması gibi önemli demokratik süreçleri de beraberinde getirmiştir. Özellikle, geniş halk kitlelerinin baskısı sonucunda birçok ülke seçim kanunlarında reformlar yapmak zorunda kalmış ve böylece daha önce siyasi süreçlerden dışlanmış olan bu kitlelere oy hakkı tanınmıştır. Bu durum, siyasal iktidarın kuruluşunda geniş bir seçmen kitlesinin söz sahibi olmasını sağlamış, dar bir yönetici elitin hegemonyasına son vererek politik hayatta köklü bir değişiklik yarattığı gibi siyasi partilerin doğuşunda da en önemli rol oynamıştır (Kapani, 2007: 177).

1.3.1. İngiltere

İngiltere’de siyasi partilerin ortaya çıkışı, 17. ve 18. yüzyıllarda yaşanan siyasi ve toplumsal gelişmelerle ilgilidir (Göktürk, 2016: 255). Bu dönemde, İngiltere’de parlamentonun gücü artmış, monarşi ile parlamento arasında çatışmalar yaşanmış; İngiliz İç Savaşı, Şanlı Devrim (*The Glorious Revolution*) ve 1689 Haklar Bildirisi (*Bill of Rights*) gibi önemli olaylar gerçekleşmiştir. Bu olaylar, İngiltere’de siyasi partilerin ilk öncüleri olan *Whig* ve *Tory* fraksiyonlarının oluşmasına zemin hazırlamıştır (Berkes, 1946: 26). *Whig*’ler, parlamentonun güçlenmesini, monarşinin sınırlanmasını, dini hoşgörüyü ve ticari özgürlüğü savunurken; *Tory*’ler, monarşinin haklarını, Anglikan Kilisesi’nin egemenliğini ve geleneksel değerleri savunuyorlardı (Berkes, 1946: 26-27).

Whig’ler ve *Tory*’ler, iki parlamento grubu olarak tanımlanmış olup, bu yapıların tam anlamıyla birer siyasi parti olarak nitelendirilmesi doğru değildir (Göktürk, 2016: 255). Zira bu dönemde, toplumun daha geniş katmanlarını kapsayacak bir temsil düşüncesi henüz mevcut değildi. *Tory*’ler, geniş toprakların sahipleri olarak bilinen aristokratları, *Whig*’ler ise ticari sermaye sahibi burjuvaları temsil etmekteydiler (Berkes, 1946: 26). Her ne kadar zamanla siyasi parti yapısına evrilseler de başlangıçta bu gruplar, modern parti kavramının tanımladığı örgütlü ve disiplinli yapıdan farklı olarak, daha gevşek ve basit bir örgütlenme biçimine sahiptir. İngiltere’de ilk dönem siyasi oluşumları olarak kabul edilen *Tory* ve *Whig* partilerinin günümüz anlamındaki siyasi partilere evrilmesi ise 1850’li yıllarda gerçekleşen ekonomik ve toplumsal dönüşümler sayesinde (Göktürk, 2016: 256).

19. yüzyıla gelindiğinde İngiltere’de, sanayi devrimi, şehirleşme, nüfus artışı, sömürgecilik, sosyal mobilite ve eğitimin genişlemesi gibi toplumsal değişiklikler meydana gelmiştir. Bu değişiklikler, siyasi partilerin yapılanmasını, programlarını, seçmen tabanlarını ve ideolojilerini derinden etkilemiştir. Yapılan reformlarla¹ oy hakkı genişletilmiş, seçim sistemleri yeniden düzenlenmiş ve siyasi partilerin rolü güçlenmiştir. Bu süreçte *Whig’ler*, Liberal Parti’ye dönüşürken; *Tory’ler* ise Muhafazakâr Parti’ye evrilmiştir (Berkes, 1946: 26). Liberal Parti, serbest ticaret, bireysel haklar, sivil özgürlükler ve sosyal reformlar gibi konularda ilerici bir tutum sergilerken; Muhafazakâr Parti, imparatorluk, milliyetçilik, geleneksel değerler ve sosyal düzeni koruma gibi konularda muhafazakâr bir yaklaşım benimsemiştir.

İngiltere’de siyasi katılımın artışı ve parlamento sisteminin kurumsallaşmasıyla birlikte, modern parti anlayışının ilk örneği, 1870 yılında Joseph Chamberlain tarafından kurulan Liberal Federasyonu olmuştur (Berkes, 1946: 26). İlerleyen süreçte ise Liberal ve Muhafazakâr partilerin ardından kurulan ve günümüzde onlar kadar etkili olan İşçi Partisi İngiltere’nin siyasi sahnesinde yerini almıştır. Sanayi Devrimi sonrası ortaya çıkan ve kentlerde yoğunlaşan topraksız işçi sınıfının oluşturduğu sosyal dinamikler üzerine inşa edilen bu parti İngiltere parti sistemini derinden etkilemiştir (Berkes, 1946: 34).

1.3.2. Amerika Birleşik Devletleri

Siyasi partilerin ortaya çıkışında öncelikle İngiltere’deki gelişmeler örnek gösterilirken aslında modern nitelikteki ilk parti örgütleri ABD’de görülmektedir (Özbudun, 1977: 28). Tarihsel birikimleriyle modernleşme sürecinin öncü aktörleri konumundaki Avrupa ülkelerinde değil de neden ilk olarak Amerika gibi yeni bir ülkede siyasi partilerin ortaya çıktığı dikkate değer bir sorudur. Amerika’nın Batı’dan göç eden yoğun kitleler nedeniyle Batı’nın tarihsel birikimini önemli ölçüde miras almakla beraber, Batı’nın toplumsal ve siyasi yapısındaki demokratik anlayışa engel olan unsurlardan arınmış oluşu, onu ayrıcalıklı bir konuma oturtmuştur (Tocqueville, 1962: 16).

¹ 1832’de kabul edilen Reform Yasası, uzun mücadeleler sonucunda İngiltere’de oy hakkını yüzde yedi oranında artırmıştır. Bu dönüm noktası, 1867’de gerçekleştirilen İkinci Reform Yasası ile devam etmiş ve İngiltere nüfusunun yüzde on altısına oy hakkı tanınmıştır. 1884’te yürürlüğe giren Üçüncü Reform Yasası ile tarım işçileri de dahil olmak üzere, neredeyse tüm erkek nüfusa oy kullanma hakkı verilmiştir.

ABD’de siyasi partilerin doğuşu, 18. yüzyılda yaşanan Amerikan Devrimi ve ABD Anayasası’nın kabulüne dayanmaktadır. Bu süreçte, devletin yönetim şekli, federalizm, merkezi otorite, vergilendirme, dış politika gibi konularda farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Bu görüşler, ABD’de siyasi partilerin ilk öncüleri olan Federalistler (Muhafazakârlar) ve Anti-Federalistler (Cumhuriyetçiler/Demokratlar) olarak bilinen iki siyasi eğilimin oluşmasına neden olmuştur.

Alexander Hamilton liderliğindeki federalistler, Amerika Birleşik Devletleri’nin kuruluşunda, merkezi hükümetin gücünü ve yetkilerini artırmak için mücadele etmişlerdir. Bu sayede, ülkenin mali ve ekonomik sisteminin sağlam bir temel üzerine kurulmasını ve sanayi devrimine uyum sağlamasını amaçlamışlardır. Federalistleri özellikle Bağımsızlık Savaşı neticesinde zenginleşen büyük tüccarlar, bankacılar, armatörler gibi ticaret burjuvazisi desteklemiştir (Özbudun, 1977: 30). Federalist iktidara karşı Cumhuriyetçi muhalefet ise Thomas Jefferson önderliğinde, güçlenmekte olan kapitalizm karşısında çiftçi, orta ve alt tabakaları savunmuş, küçük toprak sahipleri ile şehirlerdeki küçük tüccarlardan destek görmüştür (Teziç, 1976: 18). Bu iki sınıfın çıkar çatışması ile devlet yönetiminde söz sahibi olmak isteyen alt ve orta sınıfın siyasal katılma mücadelesi ekseninde yaşanan gelişmeler Amerikan siyasal sisteminin temel yapısını şekillendirmiştir.

1800 yılına gelindiğinde yapılan Başkanlık seçimi Amerika siyasal tarihinde önemli bir dönüm noktası olmuş ve modern parti sisteminin başlangıcı olarak kabul edilmiştir. Zira bu seçimde ilk kez iki farklı partiden adaylar yarışarak iktidar barışçıl bir şekilde el değiştirmiştir. Federalist parti örgütünün elitçi yapısına ve tutumuna karşılık, halkla çok daha başarılı biçimde birleşen Cumhuriyetçi Parti, seçimi kazanarak iktidara gelmiş ve böylece Amerika’da modern parti hayatının temelleri, daha 18. yüzyıl sonralarında atılmıştır (Özbudun, 1977: 30).

1.3.3. Fransa

Fransa’da parlamentonun ne zaman ortaya çıktığına bakıldığında doğuşunun Orta Çağ’a dayandığı görülmektedir. Siyasi partilerin doğuşu ise 18. yüzyılda yaşanan Fransız Devrimi ve 19. yüzyılda yaşanan Üçüncü Cumhuriyet’in kuruluşu sürecine dayanmaktadır (Atay, 1999: 197). Bu süreçte, Fransa’da monarşi, aristokrasi ve kiliseye karşı halkın başlattığı devrimci hareketler, siyasal ve toplumsal değişimlere yol açmıştır. Devrimin ardından, Fransa’da siyasi partilerin ilk öncülleri

olan *Jakobenler*, *Girondinler*, *Feuillantler*, *Cordelierler*, *Montagnardlar* gibi farklı siyasi eğilimler ortaya çıkmıştır. Bu eğilimler, devrimin hedefleri, yöntemleri, kapsamı, yönetim şekli, dış politika gibi konularda farklı görüşler savunmuşlardır.

Fransa, tarihsel süreçte toplumsal dönüşümlerin odak noktası olup, siyasi partilerin sınıfsal temellere dayanan kökenleri, Fransız İhtilali öncesine uzanır. 1789'da Fransız Kurucu Meclisi'nde siyasi partilerin oluşumu, bölgesel grupların ve parlamentodaki ideolojik grupların bir araya gelmesiyle gerçekleşmiştir. Bu amaçla Versailles'da toplanan *États Généraux* üyeleri, bölgesel çıkarları savunma ihtiyacından dolayı bir araya gelmişlerdir. Breton milletvekillerinin bir kahvehaneyi toplantı yeri olarak kiralamalarıyla başlayan bu süreç, milletvekillerinin siyasi görüşlerdeki uzlaşılarını keşfetmelerine ve zamanla aynı fikirleri paylaşan diğer bölge temsilcilerini de dahil etmelerine yol açmıştır. Böylece “Breton Kulübü” ideolojik bir kimlik kazanmıştır. Benzer siyasal eğilimlere sahip milletvekilleri, önce Club Breton'u kurmuş ve daha sonra bu kulüp isim değişikliğine giderek “Anayasa Dostları Derneği” anlamına gelen *Société des Amis de la Constitution* olmuştur (Ağaoğulları, 2011: 604). Meclis Paris'e taşındığında, kulüp üyeleri bir manastırın yemekhanesini toplantı salonu olarak kullanmışlar ve tarihte “*Jakobenler*” olarak anılmışlardır (Duverger, 1974: 17).

Fransız İhtilali sürecinde gerçekleşen seçimlerle meydana gelen parlamentolarda, sağ ve sol olarak ayrılan parlamento içi gruplaşmalar belirginleşmiştir². Fransız siyasi yaşamındaki partilerin arasındaki bu farklılıklar, o dönemin etkileriyle şekillenmiştir (Berkes, 1946: 99).

1.3.4. Türkiye

Türkiye'deki siyasi partilerin temeli Osmanlı İmparatorluğu dönemine dayanmaktadır. Meclis kavramı ilk Türk topluluklarında dahi olmasına karşın Anayasal anlamda parlamenter sistemin ortaya çıkışı 19. yüzyıl sonlarına karşılık

² Sol ve sağ kavramlarının kökeni, 1789 Fransız İhtilali sonrasında Fransa'da kurulan meclisin oturma düzenine dayanmaktadır. Mecliste, özgürlükleri savunan ve yenilikçi düşüncelere sahip olan millet dostları genellikle başkanın sol tarafında otururken, aristokratlar ve muhafazakârlar sağ tarafta yer alıyordu. Bu oturma düzeni, zamanla siyasi ideolojilerin ayrımında kullanılan “sol” ve “sağ” terimlerinin doğuşuna yol açmıştır. 1789 sonrasında meclisin kapanması ve Konvansiyon Meclisi'nin oluşmasıyla, “*Montagnards*” (Dağlılar) adı verilen grup, sol tarafta en üstte oturdukları için bu ismi almıştır. Merkezde, daha tarafsız olanlar “*La Plaine*” (Ova) olarak adlandırılırken, sağ tarafta ise “*Girondins*” (Sirondlular) bulunuyordu.

gelmektedir. Türkiye’de anayasal düzene geçiş sürecindeki gelişmelere bakıldığında bu doğrultudaki öncü gelişmenin ilk yazılı anayasa olarak da kabul edilen 1876 tarihli Kanun-ı Esasi’nin kabul edilmesi olduğu söylenebilir.

Genel itibariyle toplumun orta sınıfını oluşturan kişiler Türkiye’deki modern demokrasinin kurulması noktasında büyük rol oynamışlardır. Orta sınıfın oluşması ise Osmanlı Devleti’nin ilk yüzyıllarında tımar sisteminin yerini artık çiftlik ve malikâne sistemlerini alması ve bunun bir sonucu olarak arazi işletmelerinin bireylerin kontrolüne verilmesine dayanmaktadır (Karpat, 2008: 32). Tımar sisteminin bozulmaya başlamasıyla birlikte köylüler topraklarını terk etmeye başlamışlardır. Köylünün toprağı terk etmesi sonrasında ise köylülere ait toprakları vilayet âyanları bedelinin altında fiyatlarla almaya başlamıştır. Özellikle Osmanlı-Avusturya savaşı döneminde devlet sürekli olarak vilayet âyanından yardım istemiş, bu durum ise âyanların daha fazla güçlenmesine yol açmıştır (Özkaya, 1994: 10). Bu toprak düzenindeki değişiklik, toplum içinde yeni bir zengin kesimin ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Zamanla merkez, taşra ve yerel orta sınıf arasındaki gerilim giderek artmış ve sonunda 18. yüzyılda bu gerilim en üst seviyeye ulaşmıştır. Bu gerilim sonrasında taşralılar liderleriyle birlikte toplanarak bu liderlerin güçlenmesine ve merkezi devlet bürokrasisine karşı durmaları noktasında destek vererek kendilerine güç vermişlerdir. Halktan aldıkları desteğe güvenen ve daha çok âyanın miri arazilere sahip çıkması ve sayılarının da giderek artmasından güç alan âyanlar merkezi idareye baş kaldırarak, yönetmiş oldukları arazilerin kendilerine verilmesini talep etmişlerdir. Osmanlı padişahlarından II. Mahmut Sened-i İttifak ile âyanların taleplerini kabul etmiştir. Demokrasi yolundaki ilk adımlardan biri olan bu gelişme de âyanların katkısı ile olmuştur (Karpat, 2008: 36). Böylece Sened-i İttifak’ın kabulü ile âyan sınıfı kendi konumlarını güçlendirmişlerdir (Tabakoğlu, 1993: 33). Devlet bu belgeyi onaylayarak yazılı bir sözleşme ile anayasal bir düzen oluşturulabileceğı fikrini içselleştirmiştir.

Batılı devletlerin Osmanlı Devleti’ndeki Hristiyan nüfusa eşitlik ve güvence verilmesine yönelik ısrarları ise Osmanlı Devleti’nin siyasi bir reform yapmasına sebebiyet vermiştir. Bu reformlar, Tanzimat hareketini başlatmıştır (Karpat, 2008: 105). Osmanlı’da bazı isyanların ve özellikle Mısır meselesi gibi olayların etkisiyle Avrupa devletlerine karşı denge arayışı sonucunda Tanzimat Fermanı hazırlanmıştır.

Bu fermanın en dikkat çeken özelliği padişahın kendi gücü haricinde kanun gücünü tanımasıdır. Getirmiş olduğu en önemli yeniliklerden bir diğeri ise gayrimüslim ve Müslüman halk arasında birçok bakımdan eşitlik sağlamasıdır. Fermanın yayınlanmasından sonraki süreçte Fransız İhtilali gibi olayların etkisiyle Osmanlı toplumu içerisinde gayrimüslimler arasında süregelen bağımsızlık düşünceleri güç kazanmıştır. Gayrimüslimlerin haklarını yükselterek devlete bağlılıklarını artırmak ve diğer siyasi bazı sebeplerden ötürü 1859 yılında Islahat Fermanı ilan edilmiştir. Bu fermanla birlikte gayrimüslim kesime de siyasi haklar tanınmıştır.

Türkiye'deki siyasi partilerin ortaya çıkma sürecinin ilk örneklerini cemiyetler ve dernekler oluşturmakta olup bunlar ise bu dönemde karşımıza çıkmaktadırlar. Bu dönemdeki cemiyet ve dernekler her ne kadar kelimenin gerçek manasıyla siyasi parti olarak adlandırılmasa da siyasi partilerin başlangıcını oluşturmaktadırlar. 1865 tarihinde saltanatı mutlakiyetten kurtararak meşrutî esasları hâkim kılmak amacıyla İstanbul'da gizlice siyasi bir oluşum olarak Osmanlılar Cemiyeti kurulmuştur. Bu cemiyet mensupları arasında birçok aydın da bulunmakta olup cemiyet Fransız İhtilali etkisiyle hareket etmiştir (Uyar, 1998: 54).

23 Aralık 1876 tarihinde ise II. Abdülhamit Kanun-ı Esasi'yi ilan etmiştir (Karpata, 2008: 108). Bu gelişmeyle birlikte çift meclisli bir yapı oluşturulmuş ancak Abdülhamit, bu gelişmelerden çok kısa bir süre sonra parlamentoyu kapatmış ardından da özgürlükleri birer birer ortadan kaldırarak Kanun-ı Esasi'yi askıya almıştır (Tanör, 1995: 75). Tüm bunların sonucunda devletin sınırları içerisinde ve yurtdışında gizli cemiyetler kurulmuştur. Bu cemiyetler *Jön Türkler* olarak tanınmış olup asıl amaçları ise Abdülhamit tarafından askıya alınan 1876 Anayasası'nı yeniden yürürlüğe koymaktı (Karpata, 2008: 108-109). Dönemin en önemli cemiyeti ise daha sonra Türkiye'yi çokça etkileyecek olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'dir (Karpata, 2008: 109). Asıl amaçları Kanun-ı Esasi'yi tekrar yürürlüğe koymak olan cemiyet bu amacını 1908 yılında nispeten gerçekleştirmiştir (Karpata, 2008: 109-110). II. Meşrutiyet olarak bilinen bu dönemde, tekrar parlamento açılmış ve anayasa yeniden yürürlüğe girmiştir. Gizli olarak faaliyet gösteren cemiyetler dernek kurma özgürlüğünün sağlanması ile birlikte artık açıkça faaliyet gösterdiğinden 1908 tarihi çok partili rejimin başlangıcı sayılabilir (Tunaya, 1984: 3). Bu gelişmelerden sonra 1911 yılında Hürriyet ve İtilaf Fırkası kurulmuştur. Fakat tüm bunların yanı sıra

Türkiye’de modern anlamda siyasal partilerin kurulması ve işlerlik kazanması özellikle 1946 sonrasında yani çok partili hayata geçişle gerçekleşmiştir (Karpaz, 2008: 183).

2. SİYASİ PARTİLERİN FONKSİYONLARI

Siyasi partilerin tanımını yaparak onların “ne olduklarını” ortaya koyduktan sonra, şimdi de sıra “ne yaptıklarına”, yani fonksiyonlarının ne olduğu sorununun açıklanmasına gelir. Zira siyasal partiler, demokratik siyasal yaşamın temel taşlarından biri olarak kabul edilir ve partiler tarafından yerine getirilen işlevler, demokrasinin sağlıklı işleyişi için hayati önem taşır. Siyasal partilerin önemini belirleyen temel faktörler, onların üstlendikleri bu kritik rollerdir. Dolayısıyla, siyasal partilerin fonksiyonlarını detaylı bir şekilde incelemek, demokrasinin işleyişini anlamak adına kaçınılmaz bir gerekliliktir.

Siyasal sistem içerisindeki yapılar, belirli işlevleri ve görevleri yerine getirirler ve bu işlevler ve görevler genel olarak “fonksiyon” olarak adlandırılır (Özbudun, 1977: 91). Siyasal partiler de bu yapıların en önemlilerinden biri olarak, demokratik süreçlerin sağlıklı işlemesi için çeşitli fonksiyonları üstlenirler. Siyasal partilerin işlevleri, çeşitli faktörlere bağlı olarak değişiklik gösterir. Bu faktörler arasında ülkelerin ekonomik ve sosyal gelişmişlik düzeyleri, partilerin yapısal özellikleri, siyasal kültür ve gelenekler, anayasal çerçeve ve yasal düzenlemeler bulunmaktadır (Özcan ve Yanık, 2011: 53). Tüm bu faktörlere rağmen siyasal partilerin bazı temel işlevleri olduğu genel kabul görmektedir. Özbudun’a göre siyasal partiler, öncelikle menfaatlerin birleştirilmesi, siyasal devşirme ve siyasal sosyalleşme fonksiyonları olarak üç ana işlevi yerine getirirler (Özbudun, 1977: 92). Bu işlevlerin yanı sıra, siyasal partiler aynı zamanda iktidarı kullanma ve denetleme, iletişim ve etkileşim kurma gibi siyasal temsil ve katılma rollerini de üstlenirler. Bu roller, partilerin toplum içindeki etkilerini ve demokratik süreçlerdeki önemlerini vurgular. Aynı zamanda siyasal iktidarın sınırlandırılmasına ve anayasal denge denetiminin sağlanmasına katkıda bulunur. Siyasal iktidarın kötüye kullanımını önlemek ve demokratik ilkeleri korumak için de iktidarın sınırlandırılması, dengelenmesi ve denetlenmesi siyasal partiler aracılığıyla sağlanır.

2.1. Menfaatlerin Birleştirilmesi Fonksiyonu

Modern demokratik siyasal sistemlerde siyasal partilerin temel fonksiyonlarından ilki, destekçi seçmenlerin ve farklı sosyal grupların çıkarlarını uyumlaştırarak ortak bir noktada buluşturmadır. Bu süreç, seçimlerin ve siyasal temsilin anlamlı olabilmesi için şarttır. Aksi takdirde, her bir bireyin kendi görüşünü ifade ettiği, düzensiz kişisel tutumların hâkim olduğu bir ortamda, sistemlerin işleyişi ve siyasal temsilin gerçekleşmesi mümkün olmaz (Teziç, 1976: 20). Bu amaçla menfaatlerin birleştirilmesi fonksiyonu, toplumda dağınık halde bulunan düşünce, görüş, çıkar ve talepleri birleştirerek, bu çeşitliliği makul şekilde genel siyaset alternatiflerine dönüştürür ve siyasete taşır (Özbudun, 1977: 92). Siyasal partiler bu şekilde, farklı menfaat ve görüşleri temsil edilebilir bir biçimde siyasal sisteme aktararak, toplumsal uzlaş ve istikrarın sağlanmasına katkıda bulunurlar. Bir başka deyişle siyasal partilerin bu fonksiyonu toplumda bulunan çeşitli siyasal görüş ve çıkarları bir araya getirerek, bu görüş ve çıkarların uyumlu bir şekilde seçeneklere dönüştürülmesini sağlar. Böylece, bu seçenekler etrafında oluşan geniş tabanlı uzlaşmalar, siyasetin temsil edilebilir bir zeminine aktarılır (Yavuz, 2009: 299).

2.2. Siyasal Devşirme

Siyasal partilerin demokratik siyasal sistemlerdeki kritik fonksiyonlarından bir diğeri de siyasal personelin, yönetici kadroların ve liderlerin seçilmesini sağlamaktır (Kapani, 2007: 183). Siyasal devşirme olarak ifade edilen bu fonksiyon, siyasal sistem içerisinde çeşitli görevleri yerine getirecek bireylerin seçilme süreci olarak tanımlanır (Özbudun, 1977: 98). Bu fonksiyon, siyasal partilerin aday belirleme ve seçim mekanizmaları aracılığıyla yerine getirilir (Gülsoy, 2006: 126). Siyasal partiler, sistemdeki rolleri üstlenecek kişileri bu süreçle seçerler. Modern demokrasilerde, partilerin siyasal elitleri oluşturma yetisi -yani adayları tespit etme, yönetim makamlarını ve elit pozisyonları doldurma- siyasal partilerin temel işlevlerinden biri olarak kabul edilir (Özbudun, 1977: 98-99).

2.3. Siyasal Sosyalleşme

Siyasal sosyalleşme, bireylerin siyasal sistem içindeki rollerini ve toplumun siyasal kültürünü öğrendikleri çok önemli bir fonksiyondur. Bu fonksiyonu sayesinde siyasal partiler, siyasal kültürün hem sürekliliğini hem de değişimini sağlar. Siyasal partiler, bu sosyalleşme sürecinde merkezi bir rol oynarlar. Siyasal partiler sadece

siyasal katılımı teşvik etmekle kalmayıp, aynı zamanda bireylerin siyasal sistemle olan ilişkilerini güçlendirerek yeni tutum ve inançlar yaratma veya mevcut olanları pekiştirme kapasitesine de sahiptir (Özbudun, 1977: 108). Bu, siyasi partilerin sosyalleşme fonksiyonunun iki yönlü olabileceğini, yani mevcut siyasal kültürü pekiştirebileceği gibi, yeni değer ve inançlar yaratarak değiştirebileceğini de ifade eder.

Siyasi partiler, seçmenlerin siyasal süreçlere aktif katılımını sağlama, onları harekete geçirme ve seçimlerde oy kullanmaları için teşvik etme konusunda kilit bir rol oynamaktadır. “Siyasal sosyalleşme” olarak adlandırılan işlevleri sayesinde, partiler toplumda siyasal kültürün yayılmasında ve gerekirse dönüşümünde etkin kuruluşlar olarak öne çıkarlar (Kapani, 2007: 183).

2.4. Siyasal Temsil ve Katılma

Siyasi partiler, demokratik sistemlerde siyasal temsil ve katılımın temel araçlarıdır. Temel fonksiyonları toplumun farklı kesimlerinin ihtiyaç ve beklentilerini temsil etmek ve bu beklentileri siyasal alana taşımaktır. Siyasi partiler, çoğu rejimde halk ile iktidar arasında köprü görevi üstlenirler. Günümüzde, siyasal katılım için temel araçlar haline gelmişlerdir. Toplumun istekleri, beklentileri ve bu beklentilerin gerçekleştirilmesi için yapılan etkileşimler genellikle siyasi partiler aracılığıyla sağlanır. Aynı zamanda, partiler halkın desteğini kazanma çabalarının yanı sıra, toplumu eğitme ve bilinçlendirme konusunda da önemli çaba gösterirler.

2.5. Hükümet Etme ve İktidarın Kullanılışını Denetleme

Siyasi partiler, iktidara geldiklerinde, devletin siyasal karar alma organlarında (yasama ve yürütme) merkezi bir rol üstlenirler. Bu rol, partilerin temel amaçlarına ulaşmalarını temsil eder ve genellikle “yönetme” veya “hükümet etme” fonksiyonu olarak adlandırılır. Hükümet etme fonksiyonu, siyasi partilerin iktidara geldiklerinde devletin yasama ve yürütme organlarında aldıkları kararlarla toplumu yönlendirme yetkisini ifade eder. Partilerin devlet mekanizması içindeki rolleri, anayasa ve parti sistemlerinin özelliklerine bağlı olarak değişiklik gösterir. Özellikle iki-partili parlamenter rejimlerde, hükümet politikalarının belirlenmesinde bu rol daha fazla önem kazanır (Kapani, 1977: 184).

Gelişmiş demokrasilerde iktidarın sınırlandırılması, hak ve özgürlüklerin korunması anlamında diğer denge ve denetleme mekanizmalarına da ihtiyaç vardır (Dinçkol, 2006: 933). Siyasal partiler muhalefet pozisyonunda olduklarında, “hükümet etme” işlevinin bir alternatifi olarak iktidarın denetlenmesi görevini de üstlenirler. İktidarın kullanılmasını denetleme fonksiyonu ise, muhalefetteki partilerin iktidar partisinin politika ve uygulamalarını sürekli olarak gözden geçirme, eleştirme ve alternatif çözümler sunma sorumluluğunu belirtir. Bu süreçte siyasi partiler iki temel amaç güderler: İlki, siyasal kararları kendi perspektiflerine göre şekillendirmek; ikincisi ise, alternatif çözümler sunarak kamuoyunu bilgilendirmek ve bu yolla destek kazanmaktır (Kapani, 2007: 184). Bu faaliyetlerle, gelecekte iktidara gelme şanslarını artırmayı hedeflerler.

3. SİYASİ PARTİ TİPOLOJİSİ

Siyasi partilerin çeşitli sınıflandırmaları ve tipolojileri, onların tarih sahnesine çıkışlarından bu yana akademik çalışmalarda ele alınmıştır. Fonksiyonları, örgütlenme biçimleri, işlevleri, karakteristik özellikleri, devletle olan ilişkileri ve sivil toplumla aralarındaki mesafe gibi çeşitli faktörlere dayanarak yapılan analizler, parti tipolojilerinin oluşmasına katkı sağlamıştır. Siyasi partiler, iç yapılarından örgütlenme biçimlerine, sosyal tabanlarından ideolojik yönlerine kadar birçok farklı özelliğe göre sınıflandırılabilirler. Bu sınıflandırmalar, genellikle partilerin temel özelliklerine odaklanarak yapılır.

3.1. Duverger'nin Yapılarına Göre Parti Tipolojisi: Kadro Partileri ve Kitle Partileri

Siyasi partilerin ilk sistematik sınıflandırmasını 1951 yılında “Siyasal Partiler” adlı eserinde yapan Maurice Duverger, parti yapısını kadro partileri ve kitle partileri olarak iki ana kategoriye ayırmıştır. Bu ayırım, siyasi partilerin yapısını ve işleyişini anlamada kullanılan temel bir model olarak geniş çapta kabul görmüş ve ilk kez siyasi partilerin sistematik analizinin yapıldığı siyaset bilimi alanında önemli bir tipoloji olarak yerini almıştır (Simon, 2003: 8).

Kadro partileri genellikle elitist bir yapıya sahip olan ve seçkinlerin hâkim olduğu siyasi örgütlerdir. Bu partiler, genel oy ilkesinin kabulünden önce ortaya çıkan ve kaynağını parlamento içinden alan eski tip partilerdir (Kapani, 2007: 185).

Başlangıçta kitleleri örgütlendirme ve üye sayılarını genişletme gereğini duymamışlardır. Onların temel amacı, mevcut siyasi yapının içinde etkili ve saygın bireyleri bir araya getirerek, siyasi etkinliklerini ve nüfuzlarını sürdürmek olmuştur. Bu yaklaşım, kadro partilerinin büyük örgütlenme çabalarına girişmeden daha çok nitelik üzerine odaklanmalarına ve geniş kitleler yerine seçkin bir grup tarafından yönetilmelerine yol açmıştır. Seçimler dışında pek faaliyet göstermeyen bu partiler, seçim zamanı yaklaştığında ise yerel komiteler aracılığıyla seçim kampanyalarını yürütür ve genellikle “Komite Partileri” olarak da anılırlar (Kapani, 2007: 185).

Kitle partileri ise genellikle parlamento dışından doğan ve geniş üye tabanına sahip olan partilerdir. 20. yüzyılın başlarında, kitlelerin oy hakkına kavuşmasıyla birlikte politika sahnesinde yer almaları sonucunda ortaya çıkan kitle partileri, sosyalist akımların etkisiyle şekillenmiştir (Kapani, 2007: 186). Başlangıçta, işçi kitlelerini temsil eden sosyalist partiler, sermaye çevrelerinin parasal desteğine sahip olmadıkları için, seçimlere katılabilmek ve seçim masraflarını karşılayabilmek adına üyelerinden topladıkları aidatlara dayanmak zorunda kalmışlardır (Kapani, 2007: 187). Bu durum, seçimlerin finansmanında yeni bir teknik olan, küçük fakat çok sayıda katkılardan oluşan bir finansman yönteminin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Kitle partileri üyelerinin aidatları ile finanse edildiğinden bu tip partilerin disiplinli geniş bir örgütsel yapıya sahip olmaları gerekmektedir. Aynı zamanda ideolojik çizgileri belirgin ve tutarlı olan bu tip partiler, üyelerini siyasal yönden eğitme, yetiştirme ve bilinçlendirme faaliyetlerinde bulunur. Bu faaliyetler yalnız seçim dönemleri ile sınırlı kalmaz. Üyelerin parti politikalarına daha fazla dahil olmalarını ve siyasi süreçte aktif roller üstlenmelerini sağlar. Kitle partileri, bu yönleriyle demokratik katılımı ve temsiliyeti güçlendirir ve geniş halk kitlelerinin siyasi süreçte yer almasına olanak tanır.

Özbudun, Duverger’in siyasi partilerin nitelikleri üzerine yaptığı ayrımların net olmadığını eleştirir. Özellikle İngiliz Muhafazakâr Partisi gibi pratik örnekler, bu ayrımların belirsizliğini ortaya koymaktadır. Bu parti, kitle partisi özelliklerini taşımasa da merkezîyetçi yapısıyla tam anlamıyla bir kadro partisi olarak da görülemez (Özbudun, 1964: 23-51). Ayrıca, Özbudun kadro partilerinin zamanla kitle partilerine dönüşeceği yönündeki genel kabulü sorgular. Amerika ve Kanada’da

bu dönüşümün yaşanmamış olması ve bazı ülkelerde her iki parti tipinin bir arada bulunması, bu eleştirisine temel oluşturur.

3.2. Neumann'nın İşlevlerine Göre Parti Tipolojisi: Bireysel Temsil Partileri ve Sosyal Bütünleşme Partiler

Amerikalı politika bilimcisi Sigmund Neumann, siyasal partileri “bireysel temsil partileri” ve “sosyal bütünleşme partileri” olarak iki ana kategoriye ayırır (Kapani, 2007: 185). Esasından Neumann'ın bireysel temsil ve sosyal bütünleşme partileri arasındaki ayrımı ile Duverger'in kadro ve kitle partileri arasındaki ayrımı benzer yönler taşımaktadır. Ancak, bu iki yazarın yaklaşımları arasındaki esas fark, partileri değerlendirirken odaklandıkları anahtar kriterlerin farklı olmasından ileri gelir. Neumann partilerin fonksiyonlarına odaklanırken, Duverger partilerin örgütsel özelliklerini ön plana çıkarır.

Bireysel temsil partileri, siyasal katılımın dar ve sınırlı olduğu ortamlarda faaliyet gösteren yapılar olarak tanımlanabilir. Bu tür partilerin aktiviteleri, büyük ölçüde seçim dönemleriyle sınırlıdır. Parti örgütlenmesi, genellikle gevşek bir yapıya sahip olup, “seçim komiteleri” şeklinde işlev görür ve seçim dönemleri haricinde neredeyse tamamen pasif bir duruma bürünür. Bu partilerin temel işlevi, aday göstermekle sınırlıdır. Seçilen adaylar, politik açıdan geniş bir hareket özgürlüğüne sahip olup, bu özgürlükleri kendi vicdanlarına karşı sorumluluklarıyla sınırlıdır. Disiplin ve ideoloji açısından esnek ve zayıf yapılarıyla, bireysel temsil partileri, aktif katılım beklemeksizin üyelerinin davranışlarını kontrol etme çabasında bulunmazlar (Kapani: 2007: 186-187). Bu yapısal özellikler, modern kitle demokrasisinin politik gerçekleriyle uyumsuz olarak değerlendirilebilir ve bu tür partilerin örnekleri zaman içinde azalmıştır.

Sosyal bütünleşme partileri ise kitle hareketleri ve siyasal katılımın genişlemesiyle birlikte ortaya çıkan yeni tür partilerdir. Bu partiler, önceki tiplerden farklı olarak, sadece siyasal iktidarı ele geçirmek için seçim dönemlerinde aktif olan mekanizmalar değildir. Sosyal bütünleşme partileri, üyelerini ideolojik ve örgütsel bir çatı altında bir araya getiren, onlarla sürekli ilişkiler kuran ve sosyal yaşamlarına derinlemesine dahil olan topluluklardır.

Bu siyasal topluluklar, hızlı endüstrileşme ve kentleşme süreçlerinin sonucunda, köklerinden kopmuş ve büyük şehir merkezlerinde izole ve yabancılaşmış kitleleri toplumla yeniden bütünleştirme ve entegre etme misyonunu üstlenmişlerdir. Bu tür partilerin oy desteği, genellikle belirgin bir sosyal sınıf tabanına dayanır ve daha açık bir şekilde tanımlanabilir. Demokratik bütünleşme partilerinin ilk örnekleri, Kara Avrupa'daki sosyalist partiler olarak görülebilir. Zamanla, sağ kanattaki Katolik partiler de benzer örgütlenme ve faaliyet yöntemlerini benimseyerek bu modeli takip etmişlerdir (Kapani: 2007: 186-187).

3.3. Kirscheimer'in Tipolojisi: The Catch-All Party

Otto Kirchheimer tarafından tanımlanan “*Catch-All Party*” kavramı, siyasi partilerin evrimi üzerine geliştirilen geniş bir teorik çerçevenin parçasıdır. Kelime anlamı “Hepsini Yakala Partisi”, Türkçe karşılığı için en uygun “Toplayıcı Parti” olan bu kavram, klasik parti tipolojilerinin eksikliklerini tamamlayarak, partilerin nasıl daha geniş bir seçmen kitlesine hitap edebileceğini ve ideolojik esnekliklerini nasıl artırabileceğini açıklamayı amaçlar (Kapani, 2007: 192). Kirchheimer'in bu yaklaşımı, partilerin sadece dar bir ideolojik çizgiyi temsil etmekten ziyade, farklı sosyal grupları ve çıkarları temsil eden geniş tabanlı organizasyonlara dönüşümünü vurgular. İba'nın ifadesine göre, Hepsini Yakala Partileri, tüm toplum kesimlerini kapsayacak şekilde temsil etmeyi hedefleyen, belirgin bir ideolojik renkten yoksun renksiz partilerdir (İba, 2023: 39).

3.4. Siyasi Parti Çeşitliliğinin Arkasındaki Dinamikler ve Modern Sınıflandırma Denemeleri

Siyasi partilerin sınıflandırılması için geliştirilen tipolojiler, partilerin işlevsel ve yapısal özelliklerini anlamak için temel bir araçtır. Bu tipolojiler, partilerin ideolojik eğilimlerini, seçmen ile etkileşimlerini, politik stratejilerini ve yönetim mekanizmaları içindeki pozisyonlarını sistematik bir biçimde kategorize etmeyi amaçlar.

Siyasi partilere yönelik klasik sınıflandırmaların eleştirilmesiyle birlikte, çok sayıda yeni tipoloji denemesi geliştirilmiştir. Siyasi partilerin faaliyet gösterdikleri coğrafya, siyasal kültür, ekonomik ve toplumsal değişkenler gibi faktörlerin etkisi altında dönüşüm geçirdikleri düşünülmektedir (Altınbaş, 2021: 30). Bu nedenle, yeni

tipoloji denemeleri, temelde farklı partilerin veya ülke sistemlerinin özelliklerini yansıtarak şekillendirilmektedir. Bu tipolojiler, siyasi partileri daha iyi anlamak ve onların geçirdikleri dönüşümleri izlemek için kullanılır. Partiler, belirli değişkenlere göre kategorize edilir, böylece onların yapısı, işlevi ve toplumdaki rolü hakkında daha derin bir anlayışa ulaşılabilir. Örneğin, partiler ideolojilerine, organizasyon yapılarına veya seçmen tabanlarına göre sınıflandırılabilir. Bu sınıflandırmalar, siyasi sistemlerin nasıl çalıştığını ve siyasi dinamiklerin nasıl evrildiğini anlamada önemli araçlar haline gelmiştir.

4. SİYASİ PARTİ SİSTEMLERİ

Sosyal, ekonomik, siyasal ve kültürel etkenlere bağlı olarak siyasi partilerin sayısı, büyüklüğü, önemi, aralarındaki ilişkiler ve iktidar stratejileri ülkeden ülkeye değişiklik göstereceğinden her siyasal rejimde belli bir parti sisteminden söz edilebilir (Kapani, 2007: 193,194)

Parti sistemlerinin sınıflandırılmasında genellikle sayı kriteri temel alınmış ve ülkedeki parti sayısına göre tek parti sistemi, iki parti sistemi ve çok parti sistemi olmak üzere üç ana kategori kabul edilmiştir. Ancak, son zamanlarda bu klasik üçlü ayrımına karşı eleştiriler yapılmakta ve parti sistemlerinin saptanmasında sadece sayı kriterinin yeterli olmadığı belirtilmektedir (Tunaya, 1982: 278). Bu sebeple parti sistemlerini sınıflandırırken, sadece sayı kriterinin yanı sıra partilerin kuvvet oranları, karşılıklı ilişkileri, sosyolojik nitelikleri, ideolojik tutum ve davranışları gibi faktörleri de göz önünde bulundurmak gereklidir (Kapani, 2007: 194). Bu faktörler, bir ülkenin siyasal rejiminin yapısı ve işleyişi üzerinde büyük etkiye sahiptir.

4.1. Yarışmacı Olmayan Sistemler: Tek Parti Sistemleri

Yarışmacı olmayan tek parti sistemlerinde, iktidarın el değiştirmesi ve partiler arasında iktidar yarışması söz konusu değildir. Tek parti, genellikle iktidarı sürekli olarak elinde bulundurur ve diğer partilerin etkin bir şekilde rekabet etmesine izin vermez. Bu durum, demokratik birçok partili sistemden farklıdır. Tek parti sistemleri, iktidarın merkezi bir otorite tarafından sıkı bir şekilde kontrol edildiği ve muhalefetin kısıtlandığı rejimler olarak bilinir. Bu tür sistemlerde, iktidarın değişmesi genellikle seçimlerle değil, parti içi mekanizmalarla gerçekleşebilir.

Muhalefet partilerinin olduğu tek parti sistemlerinde, genellikle bir parti baskındır ve diğerk partilerin varlığına sınırlı bir hoşgörüyyle yaklaşılır. Muhalefet partileri, çoğulcu demokrasilerdeki gibi aktif ve bağımsız bir rol oynamazlar; bunun yerine genellikle iktidar partisinin politikalarını destekleyen veya tamamlayan roller üstlenirler. Bu tür sistemlerde muhalefet partileri, halkın farklı görüş ve taleplerini ifade etme kanalı olarak işlev görebilir ancak bu partilerin iktidarı ele geçirme şansı oldukça düşüktür. İktidar partisi, genellikle devlet kaynaklarına ve medyaya hâkim olduğundan, muhalefetin etkisi sınırlı olur ve genellikle sembolik bir muhalefet olarak kalır.

Örneğin, bazı ülkelerde tek parti sistemi içinde birden fazla parti bulunabilir, ancak bu partilerin gerçek anlamda iktidar mücadelesi vermesi beklenmez. Diğer bir ifadeyle, görünürde çok partili bir sistem olsa da aslında bir partinin diğerlerine kıyasla üstün olması sebebiyle pratikte tek partili veya buna yakın bir sistem mevcuttur. Bu partiler iktidar partisinin politikalarına meşruiyet kazandırmak ve halkın çeşitli kesimlerinin seslerini duyurmak için var olabilir. Bu tür tek parti sistemleri hakkında kapsamlı bir analiz ortaya koyan Sartori bu sistemleri hâkim parti, hegemonyacı parti ve gerçek tek parti olarak sınıflandırarak öncü bir çözümleme sunmuştur (Sartori 1970: 326, 331).

Hâkim parti sistemi, birçok siyasi partinin düzenli olarak genel seçimlerde yarışmasına rağmen, seçimleri sürekli olarak aynı partinin kazandığı ve iktidarın uzun süre boyunca düzenli olarak seçimi kazanan bir parti tarafından yönetildiği bir sistemdir. Hâkim parti sistemi, hâkim partinin yanı sıra meşru ve bağımsız olarak faaliyet gösteren ve onunla rekabet edebilen küçük muhalefet partilerinin var olduğu bir yapıdır. Ancak bu sistem, temelde iktidarın el değiştirmesinin pratikte gerçekleşmediği bir yapı olarak tanımlanabilir; yani iktidarın sürekli olarak hâkim parti elinde kalması beklenir. Bu durum, sistem içindeki çeşitliliğe rağmen, iktidarın dönüşümünün nadiren yaşandığı bir politik ortam yaratır (Özbudun, 1977: 114).

Hegemonyacı parti sistemi ise bir ülkede tek partinin mutlak üstünlüğü altında olduğu bir sistemdir. Bu sistemde iktidar yarışı hem biçimsel hem de gerçek anlamda mevcut değildir (Özbudun, 1977: 115). Eşit şartlarda bir iktidar mücadelesi olmamakla birlikte mutlak üstünlüğe sahip parti dışındaki partilere müsaade edilir. Ancak bunlar genellikle muhalefet değil “uydu partileri” olarak kabul edilir.

Örneğin, Çin’de Komünist Parti haricindeki partilere de faaliyet gösterme hakkı tanınmıştır; fakat bu partilerin işlevleri, çok partili sistemlerdeki muhalefet partilerinin rollerinden ayrılmaktadır (Yanık, 2003: 274). Teziç’e göre bu parti sistemi çok partili ve tek partili sistemlerin ortasında bir geçiş sistemi olarak “ara sistem” şeklinde tanımlanır (Teziç, 1991: 341). Zira burada gerçek anlamda çok parti sistemi değil iktidar partisinin tali siyasal gruplara hoşgörü sergileyerek bazı yetkilerini sınırlı bir şekilde paylaştığı tek partili bir yapı mevcut olup çok parti sisteminin özü değil sadece görünüşü taklit edilmiş olmaktadır (Özbudun, 1977: 115). Diğer partilerin varlığı, ancak hegemonyacı partinin izniyle mümkün olacağından iktidarın değişmesi veya partiler arası gerçek bir rekabetin yaşanması ise pek olası değildir.

Hâkim ve hegemonyacı parti sistemlerinin ötesinde hukuki ya da pratik olarak birden fazla partinin var olmadığı, gerçek anlamda tek partili sistem de mevcuttur. Bu sistem başka siyasi partilerin kurulmasının ve faaliyet göstermesinin kesin olarak yasaklandığı iktidarın herhangi bir rekabet, mücadele veya paylaşımı reddettiği tam anlamıyla tekelci bir yapıdır (Kapani, 2007: 195). Yine de bu ortak özelliğe sahip olmalarına karşın, tüm gerçek tek parti sistemini bir kategoride değerlendirmek doğru olmaz. Sartori, ideolojik yoğunluk, yönetim biçimi ve içsel yapı gibi faktörlerle tali bir ayırım yaparak gerçek tek parti sistemini totaliter, otoriter ve pragmatik olmak üzere 3 ana gruba ayırmaktadır (Sartori 1970: 328-331, 349).

Totaliter tek parti sistemi, geniş kapsamlı bir ideolojiye dayanır ve toplumu bütünüyle dönüştürmeyi hedefler. Bu yapıda parti, toplumun tüm katmanlarını kontrol eder ve her alana müdahale ederek ideolojik amaçlarına uygun bir düzen kurar. Komünist ve faşist rejimler, bu sistemin tipik örnekleri olarak, tamamen yeni bir toplumsal yapı inşa etme gayretindedirler (Kapani, 2007: 195). Otoriter tek parti sistemi ise katı bir ideolojik temele sahip olmaktan ziyade, ulusal birlik, ekonomik gelişme ve siyasal modernizasyon gibi belirli amaçlara odaklanır. Bu sistemde parti, toplumun her alanına hakimiyet kurmak yerine, belirli alanlarda etkinlik gösterir. Örneğin, Türkiye’de Cumhuriyet Halk Partisi’nin tek parti dönemi, otoriter tek parti sisteminin bir örneği olarak ele alınabilir (Kapani, 2007: 196). Pragmatik tek parti sistemi, katılımcı demokrasinin yaşatılma çabası ve küçük çapta da olsa bir demokrasi platformu oluşturması açısından, demokrasiye geçiş hazırlığı olarak

değerlendirilebilir. Bu sistem, belirli hedeflere odaklanarak, ideolojik katılaşmadan kaçınan bir yaklaşımı temsil eder.

Sartori'nin tek parti sistemini sınıflandırmasında muhalefet partilerinin rolü ve işlevleri ön plana çıkarken, Clement H. Moore ise tek parti sistemlerinin analizinde ve bu sistemlerin alt tiplerini belirlemede ideolojinin önemini vurgulamaktadır. Moore'a göre, ideoloji, bir parti sisteminin karakterini ve işleyişini anlamada merkezi bir faktördür ve bu yüzden tek parti sistemlerinin değerlendirilmesinde ideolojik çerçevenin dikkate alınması gerekmektedir (Özbudun, 1977: 116).

4.2. Yarışmacı Sistemler

Yarışmacı parti sistemleri, demokratik siyasi sistemlerin temel bir özelliği olarak kabul edilir. Bir ülke tek parti hakimiyetinden yarışmacı parti sistemi uygulamasına geçtiğinde, o ülke yönetim biçimindeki ayrımı netleştiren kritik bir eşiği geçmiş ve monolitik bir yapıdan, rekabetçi siyasi mücadeleye dayalı demokratik çoğulculuğa adım atmış olur (Kapani, 2007: 198). Demokratik yönetim biçimlerinde, iktidarın partiler arasında dönüşümlü olarak geçiş yapması, yarışmacı parti sistemlerinin karakteristik bir özelliğidir. Bu tür sistemlerde, çeşitli siyasi partiler, hükümetin kontrolünü ele geçirmek için rekabet eder ve bu süreç genellikle seçimler aracılığıyla gerçekleşir. İktidarın el değiştirmesi, demokrasinin canlılığının ve sağlığının bir göstergesi olarak değerlendirilir ve bu, çoğulcu bir siyasi ortamın varlığını işaret eder. Yarışmacı parti sistemlerinin çeşitliliği, partilerin sayısı, ideolojik farklılıkları, seçim sistemleri ve siyasi kültür gibi faktörlerden etkilenir.

4.2.1. İki Parti Sistemi

İki partili sistem, siyasi arenada yalnızca iki partinin varlığını ifade etmez; daha ziyade, iki ana partinin siyasal yaşam üzerindeki hakimiyetini ve küçük partilerin iktidar mücadelesinde genellikle etkin bir güç oluşturmamasını temsil eder. İki büyük partinin dönüşümlü olarak iktidarı ele geçirmesi, bu partileri daha gerçekçi politikalar üretmeye ve sorumluluk almaya teşvik eder (Teziç, 1991: 338). İki partili sistemlerin sağlıklı işlemesi için iki ana partinin rejimin temel meseleleri konusunda bir uzlaşıya varmış olması şarttır (Yanık, 2003: 275). Eğer bu mutabakat sağlanamaz ve bir parti, diğerinin yönetimi ele almasını rejimin çöküşü olarak algılar ve buna şiddetle karşı çıkarsa, sistemin düzgün bir şekilde işlemesi mümkün

olmayacaktır. Bu sistemler, daha dar bir “saf iki partili sistem” ve geniş bir “destekli iki partili sistem” olmak üzere ikiye ayrılabilir.

Saf iki partili sistem genellikle iki ana partinin siyasi sahneye hâkim olduğu ve parlamentoda salt çoğunluğu elde ederek tek başına hükümet kurma yeteneğine sahip olduğu bir siyasi sistem anlamına gelir. Bu sistemde, seçimlerde seçmenler iki büyük parti arasında bir tercih yapar ve bu partiler, genellikle kararsız seçmenlerin oylarını kazanmak için politikalarını ılımlaştırır ve merkeze çekerler. Bu sistem, partilerin daha pragmatik ve geniş bir seçmen tabanına hitap etmeye çalıştıkları için, genellikle daha ılımlı politikaların benimsenmesine yol açar. Ayrıca, saf iki partili sistem, genellikle siyasi istikrar ve güçlü hükümet oluşturma kapasitesi ile ilişkilendirilir, çünkü parlamentoda çoğunluğu elde eden parti, koalisyon pazarlıklarına gerek kalmadan hükümeti kurabilir (Kapani, 2007: 200).

Destekli iki partili sistem ise siyasi arenada iki büyük partinin yanı sıra diğer küçük partilerin de var olduğu bir parti sistemidir. Bu sistemde, iki ana parti dışında diğer partiler de seçimlerde belirli bir rol oynayabilirler. Ancak iktidar yarışı esas olarak iki büyük parti arasında gerçekleşir ve bu partiler genellikle parlamentoda çoğunluğu elde ederler (Kapani, 2007: 200). Bu sistem, daha geniş bir siyasi yelpazede farklı görüşleri temsil etme potansiyeline sahiptir. Küçük partiler, belirli konularda özel uzmanlık veya bölgesel temsil sağlayabilirler. Destekli iki partili sistem, siyasi çeşitliliği korurken aynı zamanda hükümet istikrarını sağlama amacını taşır.

4.2.2. Çok Parti Sistemi

Çok parti sistemi, genellikle demokratik ülkelerde görülen bir siyasi sistem türüdür. Bu sistemde, iki ya da daha fazla politik parti, hükümeti oluşturma ve yasama süreçlerinde etkili olma şansına sahiptir. Partiler, seçmenlerin desteğini kazanmak için rekabet eder ve genellikle çeşitli politik görüşleri ve çıkar gruplarını temsil ederler. Çok parti sistemi, farklı görüşlerin ve çıkarların siyasi arenada temsil edilmesine olanak tanıyarak, toplumun çeşitliliğini yansıtır ve demokratik katılımı teşvik eder. İktidar dengesini etkileme gücüne sahip olmaları, partilerin hükümet üzerinde denetim ve dengenin sağlanmasına katkıda bulunmasını sağlar. Bu sistem, tek-parti ya da iki-parti sistemlerine kıyasla daha geniş bir temsil imkânı sunar.

Giovanni Sartori'nin çok-parti sistemleri üzerine yaptığı ayırım, siyasi sistemlerin analizinde önemli bir temel oluşturur. Sartori'ye göre, çok parti sistemleri genellikle iki ana kategoriye ayrılır (Kapani, 2007: 202). Ilımlı (iki-kutuplu) çok parti sisteminde partiler arasındaki ideolojik farklılıklar nispeten azdır ve mevcut rejime karşı ciddi bir muhalefet yoktur ya da var olan muhalefet güçsüzdür. İki-kutuplu sistemlerde, genellikle birkaç büyük parti etrafında siyasi rekabet yoğunlaşır ve bu partiler hükümeti oluşturma şansına sahip olur. Aşırı (çok-kutuplu) çok parti sisteminde ise çok sayıda parti bulunur ve bu partiler arasındaki ideolojik farklılıklar geniş bir yelpazeye yayılır. Partilerin hükümet üzerindeki etkisi ve iktidar dengesini değiştirme kapasitesi değişkenlik gösterir. Çok-kutuplu sistemler, genellikle daha karmaşık koalisyon hükümetlerinin oluşmasına yol açar ve siyasi istikrarı zorlayabilir (Kapani, 2007: 202). Bu iki kategori arasındaki yapısal ve işleyişsel farklar, seçim sistemleri, partilerin sayısı ve gücü, ideolojik çeşitlilik ve hükümet oluşturma süreçlerini etkiler. Her iki sistem de demokratik katılımı ve çeşitli görüşlerin temsilini sağlamak için farklı yollar sunar.

II.BÖLÜM

AVRUPA İNSAN HAKLARI SÖZLEŞMESİNDE SİYASİ PARTİ

ÖZGÜRLÜĞÜ

1. AVRUPA İNSAN HAKLARI SÖZLEŞMESİ

1.1. Genel Olarak

Yirminci yüzyıl, insan hakları alanında dönüşümün yaşandığı bir dönem olarak öne çıkar. Bu dönemde, bireyin sadece ulusal hukukun değil, aynı zamanda uluslararası hukukun da öznesi haline gelmesi, insan haklarının evrenselleşmesinde kilit bir rol oynamıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından, insan onuruna ve eşitliğine yönelik tehditlerin tekrarlanmaması amacıyla, insan haklarına dayalı bir düzenin tesis edilmesi gerekliliği uluslararası toplum tarafından kabul edilmiştir (Turhan, 2002: 130).

İnsan haklarının etkin bir şekilde uygulanması ve korunması, devletlerin bu haklara saygı göstermesi ve başkalarının bu hakları ihlal etmesine müsaade etmemesi ile sağlanır. Şüphesiz insan haklarının korunması konusunda devletler ve yargı organları ilk akla gelen unsurlardır. Ancak, hak ve özgürlüklerin korunması artık ulusal sınırları aşarak uluslararası bir boyut kazanmış; yargı organlarının yanı sıra, siyasi ve idari mekanizmalar da etkin bir rol oynamaya başlamıştır. Bununla birlikte, uluslararası koruma genellikle ikincil bir rol oynamakta ve ulusal koruma yetersiz kaldığında devreye girmektedir. Uluslararası korumanın etkinliği, büyük ölçüde devletlerin bu mekanizmalara verdikleri rızaya bağlıdır. Bu nedenle, ulusal düzeyde sağlam bir insan hakları koruma sisteminin varlığı, uluslararası korumanın başarısı için temel bir ön koşuldur. Bu kapsamda ikincil nitelikte olan Avrupa İnsan Hakları

Sözleşmesi (AİHS)³ insan haklarının korunması ve evrenselleşmesi açısından son derece önemli bir belgedir.

1.2. Avrupa Konseyi ve Sözleşmenin Hazırlık Süreci

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Avrupa, savaşın yol açtığı sosyal, ekonomik ve siyasal yıkımın tekrarlanmaması ve insan haklarını ihlal eden totaliter rejimlerin yeniden ortaya çıkmasının önlenmesi amacıyla birlik oluşturma çabasına girmiştir. Bu dönemde, 26 Haziran 1945'te kuruluş andlaşması imzalanan Birleşmiş Milletler örgütü, insan haklarının uluslararası düzeyde korunmasını amaçlamıştır (Nohutçu ve Kaya, 2016: 24). Ancak, farklı ideolojik temellere sahip siyasal sistemlerin bir arada bulunması nedeniyle Birleşmiş Milletler'de görüş ayrılıkları yaşanmış ve bu durum, evrensel birlik ve barışın sağlanmasını zorlaştırmıştır (Gölcüklü ve Gözübüyük, 2004: 8). Bu nedenle, insan hakları ve barışın korunması için bölgesel örgütlenmelerin önemi artmıştır.

1948'de Lahey'de gerçekleşen Avrupa Kongresi, Avrupa Birliği'nin oluşturulması için çağrıda bulunmuş ve bu kongrenin ardından gelişen Avrupa Hareketi, Avrupa Konseyi'nin kuruluşunu teşvik etmiştir. İnsan haklarının bölgesel düzeyde korunmasına yönelik çabaların bir ürünü olarak, Belçika, Fransa, Lüksemburg, Hollanda, İngiltere, Danimarka, Norveç, İrlanda, İtalya ve İsveç'ten temsilcilerin katılımıyla 5 Mayıs 1949'da Londra'da imzalanan anlaşmayla Avrupa Konseyi resmen kurulmuştur. Türkiye ise 8 Ağustos 1949 tarihinde Avrupa Konseyi'ne katılmıştır (Gölcüklü ve Gözübüyük, 2004: 10).

Konsey statüsüne göre “*Her gerçek demokrasinin kişi özgürlüğü siyasal özgürlük ve hukukun üstünlüğü ilkelerine kaynaklık eden düşünce ve ahlaki değerlere sarsılmaz bir biçimde bağlı olarak bu ülkenin korunması için aynı hisleri paylaşan Avrupa ülkeleri arasında sıkı bir birlik kurulması zorunlu görülmüştür.*” Bu ifadelerden çıkan en önemli sonuç, Avrupa Konseyi'nin statüsü, kişisel özgürlük, siyasal özgürlük ve hukukun üstünlüğü gibi demokratik ilkeleri benimsemeyen ülkelerin üyeliğine izin vermemektedir (Gözübüyük, 1987: 4). Nitekim 1990'lı yılların başlarında Doğu Bloku'nun dağılması ve liberalleşme sürecinin başlamasıyla

³ Tezin devamında yer yer “AİHS” veya “Sözleşme” olarak ifade edilecektir.

birlikte, bu ülkeler Avrupa Konseyi'ne katılmaya başlamışlardır (Akad, vd., 2018: 317-318).

Avrupa Konseyi'nin temel amaçları arasında, her bireyin insan haklarından ve temel özgürlüklerden faydalanabilmesi, bu hakların geliştirilmesi ve korunması yer alır. Böylece Konseyi oluşturan devletlerin başlangıçta demokrasi ve insan haklarına olan bağlılıkları, aralarında hukuken bağlayıcı bir sözleşme yapılmasını kolaylaştırmıştır (Tangör, 2001: 111). Bu gelişmeler Türkiye'nin de aralarında bulunduğu 12 devlet tarafından 4 Kasım 1950'de Roma'da "*İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerin Korunması Avrupa Sözleşmesi*"nin imzalanmasını sağlamıştır. Roma Sözleşmesi olarak da anılan bu sözleşme 3 Eylül 1953 tarihinde de yürürlüğe girmiştir.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin oluşumunda, Birleşmiş Milletler'in 1948'de ilan ettiği İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nde belirtilen hak ve özgürlüklerin korunmasına yönelik etkin bir yaptırım mekanizmasının eksikliği etkili olmuştur (Nohutçu ve Kaya, 2016: 399). Sözleşmenin giriş kısmında, İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'ne atıfta bulunularak, bu bildiride ifade edilen hak ve özgürlüklerin tanınması ve pratikte uygulanmasının, Sözleşme ile güvence altına alınması hedeflenmiştir.

1.3. Sözleşmenin Koruma Altına Aldığı Hak ve Özgürlükler Düzeni

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'ne kıyasla daha sınırlı bir haklar listesi sunar. Ancak, bu sözleşme, içerdiği hakların korunmasını destekleyen etkili bir yargısal denetim sistemine sahiptir, bu da sözleşmeyi diğer uluslararası metinlerden ayırır. Sözleşmede çoğunlukla kişisel ve siyasal haklar ya da başka bir ifadeyle birinci kuşak haklar düzenlenmiştir. Ancak, protokoller ve diğer anlaşmalar aracılığıyla, bu sözleşmenin kapsamını genişletmeye ve eksiklikleri gidermeye yönelik çalışmalar yapılmaktadır.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde hak ve özgürlükler sadece tanımlanmakla kalmamış, ayrıca detaylı ve somut bir şekilde düzenlenmiştir. İşkence yasağı gibi bazı haklar kesin ve mutlak bir biçimde korunurken, düşünce, vicdan ve din özgürlüğü gibi diğer özgürlükler belirli sınırlamalara tabi tutulmuştur. Sözleşmede genel bir sınırlama hükmü bulunmamakla birlikte ilgili maddelerde

sınırlamaların ne zaman uygulanabileceğine dair ölçütler açıkça belirtilmiştir. Örneğin, ifade özgürlüğü, örgütlenme ve toplanma özgürlüğünü düzenleyen maddeler, bu hak ve özgürlüklerin tanımını ve açıklamasını yaptıktan sonra, hangi durumlarda sınırlamaların getirilebileceğini sıralamıştır. Sözleşme, olağan dönemlerde geçerli olan sınırlama ölçütlerini düzenlerken, savaş hali ve diğer olağanüstü durumlar için devletlerin hak ve özgürlükleri askıya alabilme yetkisini de öngörmektedir.

AİHS'in 15. maddesi, savaş durumu ve ulusun varlığını tehdit eden olağanüstü hallerde alınacak önlemlerin, uluslararası hukuktan doğan diğer yükümlülüklerle aykırı olmamasını ve olağanüstü durumun zorunlu kıldığı ölçüyü aşmamasını temin eder. Bu madde, devletlere, sözleşme kapsamındaki yükümlülüklerini geçici, kısıtlı ve denetimli bir şekilde askıya alma imkânı tanırken, bu mekanizmanın kötüye kullanılmaması için belirli sınırlamalar getirir. Temel hak ve özgürlüklerin, demokrasiyi veya diğer insanların haklarını tehdit edecek şekilde kullanılmasını önlemeyi amaçlar. Böylece, sözleşmenin temel değerlerini ve amaçlarını koruma altına alır. Ayrıca, ilgili maddenin ikinci fıkrası sert çekirdek haklar olan yaşam hakkı, işkence yasağı, kölelik yasağı ve kanunsuz suç ve ceza olmaz ilkeleri gibi bazı haklar, olağanüstü hallerde bile askıya alınamaz (Gören, 2007: 24-25).

1.4. Sözleşmenin Öngördüğü Denetim Sistemi

İkinci Dünya Savaşı sırasında yaşananlar, insan hakları ve devletlerin sorumlulukları konusunda uluslararası toplumun bakış açısını derinden etkilemiştir. O dönemde, Alman hükümeti tarafından çıkarılan yasalar altında gerçekleştirilen hak ihlalleri ve soykırım eylemleri, yasalara uygun olarak savunulmuş olsa da bu durumun insanlığa karşı işlenen suçlar olduğu anlaşılmıştır. Bu tarihsel gerçekler, devletlerin kendi milli hukuk sistemleri içinde insan haklarını koruma yükümlülüklerinin yanı sıra, uluslararası düzeyde de bu hakları korumak ve denetlemekle sorumlu olduklarının kabul edilmesine yol açmıştır. Tarih boyunca yaşanan olaylar, insan haklarının etkin bir şekilde korunabilmesi için devletlerin, kendi yasal çerçeveleri içinde bu hakları gözetmek ve uygulamaları denetleyecek bağımsız yapıların kurulmasının gerekliliğini ortaya koymuştur (Bıçak, 2000: 113). Bu amaçla Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ile imzacı devletlerin insan haklarına

ilişkin yükümlülüklerini pratikte ne ölçüde yerine getirdiklerinin denetlenmesi amaçlanır. Böylece, insan haklarının korunması, bir yargısal güvence olarak uluslararası kurumsal bir mekanizma ile pozitif hukuk sistemi içinde sağlanmış olur (Bıçak, 2000: 87).

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, denetim mekanizmalarındaki yeniliklerle diğer bölgesel insan hakları sözleşmelerinden ayrılarak daha ileri bir seviyeye ulaşmıştır. 11 numaralı Ek Protokol ile yapılan değişiklikler, denetim mekanizmasını önemli ölçüde geliştirmiş ve yaptırım gücüne sahip tek bir yargı organının oluşturulmasını sağlamıştır. 1998 yılında gerçekleşen bu yeniden yapılandırma ile başlangıçta Avrupa İnsan Hakları Komisyonu ve Avrupa İnsan Hakları Divanı tarafından yürütülen yargı denetimi, sürekli çalışan ve kararları yaptırım gücüne sahip tek bir mahkeme haline getirilmiştir (Gölcüklü ve Gözübüyük, 2004: 24). Bu yapı, daha sonraki 14 numaralı Protokol ile daha da geliştirilerek bugünkü formuna kavuşmuştur. Ayrıca, denetim sistemi içerisinde, mahkeme kararlarının uygulanmasını izleyen Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi de yer almaktadır; bu da AİHS'in etkinliğini artıran bir başka unsurdur.

1.4.1. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi: Kuruluşu ve Yetkileri

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin⁴ kuruluş süreci, Avrupa Konseyi'nin oluşumuna ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin kabulüne dayanmaktadır. 1948 yılında Lahey'de toplanan Avrupa Kongresi, temel hak ve özgürlüklerin korunması için bir mahkemenin kurulmasını talep etmiştir (Kapani, 1996: 43). Bu talep, AİHS'in 19. maddesi ile karşılık bulmuş ve Mahkeme'nin kurulması öngörülmüştür. Ancak, AİHM'in yargılama yetkisi, Sözleşme'ye taraf devletlerin ayrı bir irade beyanı ile tanınması gerektiğinden, Mahkeme'nin fiili olarak kuruluşu ve yargılama faaliyetlerine başlaması bir süreç gerektirmiştir.

Sözleşme'nin ilk halindeki 46. maddeye göre, devletlerin Mahkeme'nin yargılama yetkisini tanıması isteğe bağlıydı. AİHS'in eski 56. maddesine göre ise, Mahkeme'ye üye seçimi, Sözleşme'ye taraf sekiz devletin Mahkeme'nin yargılama yetkisini tanıdıklarına dair beyanda bulunmalarının ardından yapılacaktı. Bu süreç uzun sürdüğü için, Mahkeme üyelerinin seçimi ve Mahkeme'nin yargılama

⁴ Tezin devamında yer yer "AİHM" veya "Mahkeme" olarak ifade edilecektir.

faaliyetlerine başlaması 21 Ocak 1959 tarihinde mümkün olmuştur. Türkiye ise AİHM'in yargılama yetkisini 25 Eylül 1989 tarihinde tanımıştır (Nohutçu ve Kaya, 2016: 405).

AİHM, bugün Avrupa Konseyi'ne üye 46 devletin vatandaşlarının, insan hakları ihlalleri iddialarıyla ilgili başvurularını değerlendiren ve karara bağlayan önemli bir uluslararası yargı organıdır. Mahkeme'nin kararları, insan hakları alanında standartları belirleyici niteliktedir ve üye devletler için bağlayıcıdır. Mahkeme, bireylerin yanı sıra devletler arası uyuşmazlıklarda da yetkili kılınmıştır ve kararları, insan hakları ihlallerinin önlenmesi ve giderilmesi konusunda önemli bir rol oynamaktadır.

1.4.2. Denetleme Sisteminin İşleyişi ve Kararların Bağlayıcılığı

AİHM, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin taraf devletler tarafından ihlal edilip edilmediğini denetlemekle görevlidir. Mahkeme, kendisine sunulan davalarda, devlet başvuruları, bireysel başvurular ve istişari mütalaalar dahil olmak üzere, sözleşmenin yorumlanması ve uygulanması konusunda yetkilidir. Bir devletin, sözleşmeyle belirlenen hak ve özgürlükleri ihlal ettiği durumlarda, denetim süreci mahkemeye yapılan devlet başvurusu veya bireysel başvurularla başlatılır (Gölcüklü ve Gözübüyük, 2004: 20).

Bir devletin, sözleşmeyle belirlenen hak ve özgürlükleri ihlal ettiği öne sürüldüğünde, diğer bir sözleşmeci devletin mahkemeye yapacağı başvuru, devlet başvurusu olarak adlandırılır (Nohutçu ve Kaya, 2016: 410). Sözleşmeye taraf olan devletler, sözleşmede tanımlanan hak ve özgürlüklerin korunmasında müşterek sorumluluğa sahiptirler. Bu devletler, Avrupa Konseyi'nin amaçlarını yerine getirme ve ortak bir kamu düzeni oluşturma hedefinde ortak ve objektif bir sorumluluk üstlenmişlerdir. Devlet başvurusu, demokrasi bilincinin doğal bir sonucu olarak gelişmiş ve "ortaklaşa güvence" olarak da bilinir. Bu özellik, sözleşmeyi diğer uluslararası sözleşmelerden farklı kılar; çünkü uluslararası hukukta genellikle devletler yalnızca kendi çıkarlarını korumak için harekete geçerler.

Bireysel başvuru, mahkemeye sunulan diğer bir yol olup, uluslararası hukukta sözleşme tarafından getirilen yeniliklerden biridir. Bu yol sayesinde, bireyler devlete karşı şikayetlerini doğrudan uluslararası bir mahkemeye taşıyabilirler. Böylece

bireyler ile devletler arasındaki anlaşmazlıkları iç hukuk alanından uluslararası arenaya aktarılır. Bireysel başvuru mekanizması, sözleşme ve protokollerde belirlenen hakların ihlal edildiğini düşünen bireyler için başvurabilecekleri bir yoldur. Bu tür bir başvuru yapabilmek için, şikayetçinin ihlalin mağduru olması yeterli olup sözleşmecî devletin yurttaşı olup olmaması önemli değildir. Başvurular, her zaman sözleşmecî devletlere karşı yapılır. Herhangi bir kişi aleyhine bireysel başvuru yoluna gidilemez (Nohutçu ve Kaya, 2016: 411).

Mahkemeye yapılan başvuruların ilk aşamasında, ön inceleme sürecinde başvurunun kabul edilebilirlik kriterlerine uygunluğu değerlendirilir. Bu kriterler, sözleşmenin 35. maddesinde belirtilmiştir ve iç hukukta mevcut tüm yargısal ve varsa idari başvuru yollarının tükenmiş olması, ayrıca nihai kararın alınmasından itibaren dört ay içinde başvurunun yapılmış olması gerekmektedir. İç hukuk yollarının tükenmiş olması gerekliliği, hak ve özgürlüklerin öncelikle ulusal düzeyde korunması gerektiğini ve sözleşmenin bu korumayı tamamlayıcı bir rol oynadığını gösterir. Başvurucunun, ulusal yargı yollarını tükettiğini kanıtlaması şarttır ve bu şartlar yerine getirilmediğinde başvuru, kabul edilemezlik kararıyla reddedilebilir.

Yukarıda belirtilen şartların yanı sıra, dilekçenin imzasız olması, başvurunun önceden değerlendirilmiş bir konuyu tekrar gündeme getirmesi, sözleşme hükümleriyle uyumsuz olması (kişi, yer, konu ve zaman açısından) veya yeterli kanıt sunulmaması gibi durumlar söz konusu olduğunda, mahkeme başvuruyu incelemeye almayıp reddedebilir. Mahkeme, bu tür nedenlerle başvuruyu, yargılama sürecinin herhangi bir aşamasında reddetme hakkına sahiptir.

Mahkeme, başvurunun kabul edilebilirliğine ilişkin kararını ayrıntılı bir gerekçe ile verir ve bu karar nihaidir. Kabul edilebilirlik kararı verildikten sonra, mahkeme davanın esasını detaylı bir şekilde incelemeye başlar ve ilgili tüm delilleri toplar. Yargılama sürecinin herhangi bir noktasında, mahkeme, sözleşme ve protokollerde tanımlanan insan haklarına saygıyı temel alan dostane bir çözüm bulunması için taraflara destek olabilir. Eğer dostane bir çözüm sağlanırsa, dava düşer (Nohutçu ve Kaya, 2016: 412).

Dostane bir çözüm bulunamadığı takdirde, mahkeme konu hakkında bir karar verir. Bu süreçte, mahkeme ek kanıt veya bilgi talep edebilir. Yargılamanın son

evresi, sözleşmenin ihlal edilip edilmediğinin belirlendiği karar aşamasıdır; burada mahkeme bir tespitte bulunur. Karar, genellikle bir duruşmada mahkeme başkanı veya onun görevlendirdiği bir üye tarafından açıklanır. Mahkemenin verdiği kararlar, kabul edilebilirlik ve kabul edilemezlik kararları gibi, kesin nitelikte olup, gerekçelendirilmiş olmalıdır.

Mahkeme tarafından verilen kararlar, iç hukuktaki mevcut işlemleri iptal etme veya değiştirme gücüne sahip değildir; yani mahkeme kararları kurucu etkiye sahip değildir. Ancak, bir devletin sözleşme hükümlerine aykırı iç düzenlemeleri değiştirerek veya iptal ederek ihlali düzeltmesi ve önlemesi beklenir, çünkü sözleşmecî devletler, ihlallerin tekrarını önleme yükümlülüğü altındadır.

Eğer mahkeme, bir devletin sözleşmeyi ihlal ettiğine hükmederse, ilgili devletin tazminat ödemesine karar verebilir. Mahkeme, sadece maddi zararlar için değil, manevi zararlar için de veya her ikisi için birden tazminat ödenmesine hükmedebilir. Başvurucunun, uğradığı maddi ve manevi zararları ve masrafları kanıtlaması gerekmektedir.

Mahkemenin nihai kararı, kararın uygulanmasının denetlenmesinden sorumlu olan Bakanlar Komitesi'ne iletilir. Mahkeme kararının uygulanıp uygulanmadığını düzenli aralıklarla denetleme görevi, Bakanlar Komitesi'nin sorumluluğundadır.

1.5.Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin Hukuki Niteliği ve İç Hukuk Sistemi İçindeki Yeri

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, hak ve özgürlükleri detaylı bir şekilde düzenlemenin yanı sıra, yargısal ve tarafları bağlayıcı bir denetim sistemini de içermektedir. Bu özellikleriyle AİHS, sadece uluslararası hukukta değil, aynı zamanda iç hukuk sistemlerinde de anayasal bir belge niteliği taşımaktadır. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin iç hukuk sistemlerindeki konumu ve etkisi, uluslararası hukukun ve iç hukukun kesişim noktasında önemli bir meseleyi gündeme getirmektedir. Bu mesele, sözleşmeyi imzalayan devletlerin anayasal sistemlerine göre değişik çözümlere tabi tutulmuştur. Devletlerin ulusal hukuk sistemlerinde AİHS'nin yerini belirleyen monist veya düalist sistemlere göre farklılık gösterir. Monist sistemde, uluslararası anlaşmalar doğrudan ulusal hukukun bir parçası haline gelir ve çatışma durumunda uluslararası hukuk normları üstün kabul

edilir. Düalist sistemde ise, uluslararası anlaşmaların ulusal hukukta etkili olabilmesi için özel bir yasal düzenleme gereklidir (Atay, 2000: 393).

Türkiye örneğinde, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin yeri, 22 Mayıs 2004 tarihinde gerçekleştirilen ve Anayasanın 90. maddesini değiştiren 5170 sayılı yasa ile önemli bir dönüşüm geçirmiştir. Bu değişiklik, usulüne göre yürürlüğe konulmuş milletlerarası antlaşmaların kanun hükmünde olduğu ve Anayasa'ya aykırılık iddiasıyla Anayasa Mahkemesine başvurulamayacağı hükme bağlanmıştır. Özellikle, temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası antlaşmalarla Türk kanunlarının aynı konuda farklı hükümler içermesi durumunda, milletlerarası antlaşma hükümlerinin esas alınacağına dair bir cümle eklenmiştir.

Bu değişiklik öncesinde bile, AİHS'in anayasaya aykırılığı iddia edilemeyeceğinden, diğer yasalardan üstün bir konumda olduğu kabul ediliyordu. Yasa gücünde kabul edilen AİHS, anayasaya aykırı olsa bile uygulanması gereken bir metin olarak görülüyordu. Anayasa Mahkemesi de çeşitli kararlarında AİHS'in anayasa üstü bir norm niteliğinde olduğunu vurgulamıştır. 2004 değişikliği öncesinde de hem doktrinde hem de yargı kararlarında AİHS, iç hukuk kurallarından üstün tutulmaktaydı (Eren, 2004: 54). Anayasa değişikliği ile bu durum anayasa hükmüyle netleştirilmiş ve temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası anlaşmaların iç hukuk kurallarından üstün olduğu açıkça belirtilmiştir.

AİHS'in iç hukuk sistemlerindeki yeri, her devletin anayasal yapısına ve uluslararası hukuk ile iç hukuk arasındaki ilişkiyi nasıl düzenlediğine bağlı olarak değişiklik gösterir. Örneğin, Avusturya AİHS'e anayasal bir statü atfetmiş ve sözleşmeyi kendi iç hukukunda anayasa ile eş düzeye yükseltmiştir. Farklı uygulama yöntemleri bir yana, AİHS'i onaylayan her devlet, sözleşmenin hükümlerine ve doğurduğu hukuki sonuçlara uymakla; iç hukukunu bu hükümlerle uyumlu hale getirmekle yükümlüdür.

2. SİYASİ PARTİ ÖZGÜRLÜĞÜ

2.1. AİHS'teki Hak ve Özgürlüklerin Siyasi Partilere Yansıması

Siyasi partiler, çoğulcu demokrasilerin temel taşlarından biri olarak kabul edilir. Bu nedenle, siyasi partilerin haklarının hukuk düzenince korunması, demokratik toplumların sağlıklı işleyişi için önemlidir. Bu kapsamda Avrupa İnsan

Hakları Sözleşmesi'nin 11. maddesi, örgütlenme özgürlüğünü, dolayısıyla siyasi partilerin ve bireylerin örgütlenme haklarını korur. Bu madde, Sözleşmenin 9. maddesi (düşünce, vicdan ve din özgürlüğü), 10. maddesi (ifade özgürlüğü) ve 1 No'lu Protokol'ün 3. maddesi (seçim özgürlüğü) ile yakından ilişkilidir. Nitekim Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin (AİHS) 11. maddesi, metni ve içerdiği ilkeler itibarıyla, Sözleşme'nin 9 ve 10. maddeleri ile 1 No'lu Protokol'ün 3. Maddesinde düzenlenen Sözleşme'nin komşu güvenceleriyle sıkı bir bağlantı içerisinde. Bu sebeple, AİHS çerçevesinde siyasi partilere tanınan güvenceler, bu komşu hükümler bağlamında da tek tek incelenmelidir. Siyasi partilere tanınan garantiler, bu komşu güvencelerle birlikte değerlendirildiğinde, bireylerin ve toplumun çıkarlarını koruma altına alır ve demokratik süreçlerin işleyişine katkıda bulunur.

2.1.1. Dernek Kurma ve Toplantı Özgürlüğü

“Dernek kurma ve toplantı özgürlüğü” başlıklı Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 11. maddesinin ilk fıkrasında *“herkesin asayişini bozmayan toplantılar yapmak, dernek kurmak, ayrıca çıkarlarını korumak için başkalarıyla birlikte sendikalar kurmak ve sendikalara katılmak haklarına sahip olduğu”* düzenlenmiştir. Maddenin lafzi anlamından hareketle yalnızca “dernek” ve “sendika” örgütlenmelerinin sözleşme korumasından yararlanabileceği anlaşılmakta, siyasi parti örgütlenmeleri ise ilgili maddede zikredilmemektedir. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi metninde ve buna ek protokollerinde de siyasi partilerin sözleşme korumasından yararlanabileceğinden açıkça bahsedilmemiştir. Ancak Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, siyasi partilerin sözleşme korumasından yararlanamayacağına ilişkin itirazları da reddetmiştir. Zira mahkemeye göre siyasi partiler demokrasinin gereği gibi uygulanması için sözleşmenin kapsadığı örgütlenmeler arasında yerini almıştır.

Nitekim mahkeme, ilk kez, *Türkiye Birleşik Komünist Partisi ve Diğerleri v. Türkiye* davasında siyasi partilerin sözleşmenin 11. maddesinde yer alan dernek kurma ve toplantı özgürlüğünden yararlanıp yararlanamayacağının tartışmasını yapmıştır. Davada Türk Hükümeti, siyasal kurumlara ilişkin olarak yalnızca 1. No'lu protokolün 3. maddesinde bir gönderme olması ve 11. Maddenin lafzının siyasi partilere ilişkin herhangi bir ibare bulundurmaması gerekçeleriyle 11. maddenin, hiçbir olayda siyasi partilere uygulanamayacağını ileri sürmüştür.

Sözleşmenin 11. maddesinin anlamı, siyasal partilerin bu maddeye dayanarak örgütlenme özgürlüğü talep edip edemeyecekleri sorusuna bir ilk yanıt vermektedir. Divan, 11. maddede “başkaları ile birlikte, örgütlenme özgürlüğü” ifadesinin yanında “sendika kurma hakkı da dahil” denildiğini, ancak “dahil” kelimesinin, sendikaların örgütlenme özgürlüğünün sadece bir örneği olduğunu açıkça ortaya koyduğunu vurgulamıştır. Bu nedenle, bu maddede sendikaların zikredilmesi, Hükümetin iddia ettiği gibi, sözleşmeyi hazırlayanların siyasal partileri 11. maddenin dışında tuttukları anlamına gelmez. Ayrıca Divan, 11. maddenin sadece lafzi anlamıyla değil, siyasi partilerin demokrasinin sağlıklı işleyişindeki temel rolüyle de ilgilendiğini belirtmiştir. Divana göre sözleşme sisteminde demokrasinin önemi göz önüne alındığında, siyasal partilerin 11. maddenin kapsadığı örgütlenme özgürlüğünden yararlanabilecekleri konusunda şüphe bulunmamaktadır.

Siyasi partiler, bu nedenle AİHS 11. maddesinin korumasından yararlanır. Bu hakkın amaçları çerçevesinde klasik örgütlenme örnekleridir ve AİHS’in 11. maddesi, bu hakların kullanılmasında siyasi partileri de kapsar. Bu koruma yalnızca siyasi parti kurma hakkını değil, aynı zamanda partinin siyasi etkinliklerini serbestçe sürdürme hakkını da kapsar. Kolektif örgütlenme özgürlüğü olarak ifade edilen bu özgürlük sayesinde siyasi partiler, üyelerinden ayrı ve bağımsız yapıyla örgütlenme hakkını kullanabilirler. Örgütlenme özgürlüğü siyasi partilerin bizzat kendi parti tüzel kişiliğinin yanında parti mensubu olan bireyleri de kapsar. Bireysel örgütlenme özgürlüğü olarak ifade edilen bu hak ile bireyler, bir siyasi partinin kuruluşuna serbestçe katılma, kurulmuş bir partiye üye olma, katılmama veya partiden çekilme haklarına sahiptir. Nitekim bu özgürlük bir tercih özgürlüğü olup üye olmama hakkını da içermektedir (*Geotech Kancev GMBH v. Almanya*, 51).

2.1.2. İfade Özgürlüğü

Çoğulcu demokratik bir anlayışın temel taşlarından biri, düşüncelerin serbestçe ifade edilebildiği bir ortamdır. Bu ortam, bireylerin ve toplumun gelişimi için elzemdir. Düşünce ve duyguların özgürce yazılı veya sözlü olarak ifade edilmesi, demokratik bir toplumun vazgeçilmez unsurlarındandır. AİHS’nin 10. maddesi ile güvence altına alınan ifade özgürlüğü, demokratik bir ülkede demokrasinin işleyişinin başta gelen esaslarından birini oluşturur (Doğan, 2019: 768).

İfade hürriyeti, demokratik bir toplumun temel unsurlarından biridir ve her bireyin gelişimi ve ilerlemesi için zorunlu bir koşuldur. Düşüncelerin özgürce ifade edilmesi, bireylerin olgunlaşması ve toplumun ilerlemesi için gereklidir. Strazburg Mahkemesi, *Handyside v. United Kingdom* kararında ifade hürriyetinin sadece bireyler için değil, aynı zamanda toplumların gelişimi için de hayati öneme sahip olduğunu vurgulamıştır. Bu nedenle, ifade özgürlüğünün korunması, demokratik bir toplumun işleyişinde kritik bir rol oynar.

AİHS'in 10. maddesinde yer verilen ifade özgürlüğü, diğer maddelerde düzenlenen düşünce ve inanç özgürlüğü ile toplantı ve dernek kurma özgürlüğünü de kapsayan daha genel bir kural (lex generalis) niteliğindedir (Gölcüklü ve Gözübüyük, 2004: 3). Nitekim bu özgürlüklerin üstünü kazıyacak olursak altından “ifade özgürlüğü” çıkacaktır (Şirin, 2015: 80). Bu sebeple ifade özgürlüğü toplanma ve dernek kurma özgürlüğü içinde yer almakta sözleşmenin 10 ve 11. maddelerinin ihlali içinde erimektedir (Dinler, 2003: 131).

Örgütlenme özgürlüğü, yukarıda belirtildiği üzere ifade özgürlüğü ile sıkı sıkıya bağlantılı bir haktır. Bu noktada ifade özgürlüğü örgütlenme özgürlüğüne göre daha genel hükümdür. İfade özgürlüğü, diğer hakların tam manasıyla kullanılabilmesi için gereken genel bir ilkeyi temsil ederken, örgütlenme özgürlüğü bu genel ilkenin özel bir uygulamasıdır. AİHM de bir topluluğun amaç ve düşüncelerini serbestçe ifade edebilmesinin demokratik işleyiş için elzem olduğunu, AİHS'in 10. maddesi anlamında ifade özgürlüğünün korunmasını, örgütlenme özgürlüğünün temel amaçları arasında yer aldığını kabul etmiştir (*Gorzelik v. Polonya*, 91). Nitekim AİHM, *TBKP v. Türkiye* ve *ÖZDEP v. Türkiye* davalarında, 11. madde kapsamında örgütlenme özgürlüğünün bağımsız bir anlamı ve uygulama alanı olmasına rağmen, incelenen vakaların 10. madde çerçevesinde ele alınması gerektiğini ifade etmiştir. *Sosyalist Parti v. Türkiye* davasında ise, toplanma ve dernek kurma hakkının, ifade özgürlüğünün farklı bir yansıması olarak görüldüğü belirtilmiştir.

AİHM'e göre, siyasi partiler demokratik toplumların temelini oluşturur ve kamusal alanda tartışmaları sağlayan önemli kolektif ifade araçlarıdır. Bu nedenle, bir siyasi partinin ifadeleri, çoğunluk veya devlet yetkilileri tarafından hoş kabul edilmese bile kamusal tartışmalara değerli bir katkı sağlar (Erdoğan, 2001: 41).

Mahkeme, demokratik toplumun tanımını yaparken, muhalefetin varlığını ve ifade özgürlüğünün bu hakkın kullanımında temel bir rol oynadığını öne sürmektedir (Dinler, 2003: 132). AİHM *Piermont v. Fransa* davasında, ifade özgürlüğünün, muhalefetin sesini duyurmanın bir yolu olarak ele alınması gerektiğini belirtmiştir. Karar, politik alanda farklı görüşlerin ifade edilmesinin önemine işaret ederek, şiddet içermeyen ve yasal çerçevede yapılan gösterilerdeki konuşmaların, demokratik diyalog için önemli olduğunu vurgulamıştır.

2.1.3. Düşünce, Vicdan ve Din Özgürlüğü

Örgütlenme ve ifade özgürlüğü ile birlikte değerlendirilmesi gereken diğer özgürlük ise AİHS'in 9. maddesinde güvence altına alınan düşünce ve inanç özgürlüğüdür. Bu maddeye göre, her bireyin düşünce, vicdan ve din özgürlüğü vardır. Bu özgürlük, dini veya inancını değiştirme hakkını hem kamusal hem de özel alanda ibadet etme, öğrenim görme, dini uygulamaları yerine getirme ve dini törenler düzenleme hakkını kapsar. Bireyler, bu hakları tek başlarına veya toplu halde, dinlerini ve inançlarını serbestçe ifade etme özgürlüğüne sahiptirler. 9. madde esasında inanç özgürlüğü bağlamında iki temel alanı koruma altına alır: içsel alan (*forum internum*) ve dışsal alan (*forum externum*) (Şirin, vd., 2016: 15). İçsel alan, bireylerin düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne kesintisiz olarak sahip oldukları özel bir alandır. Dışsal alan ise, bu özgürlüklerin toplum içinde ifade edilme biçimlerini kapsar ve bu ifadelerin bireysel ya da toplu, kamusal veya özel olarak çeşitli yollarla gerçekleştirilmesini içerir.

AİHS'in güvence mekanizmasının din ve vicdan özgürlüğüne, ifade ve örgütlenme özgürlüklerine tanınan üstün korumayı sağlamadığı yönünde bir eleştiri bulunmaktadır. AİHM'in bu haklara ilişkin yaptığı yorumlar ve verdiği kararlar, devletlere belli durumlarda takdir hakkı tanımaktadır (Ağırbaşı, 2012: 100). Örneğin, *Handyside v. İngiltere* kararında, AİHM ifade özgürlüğünün demokratik toplumun temel taşlarından biri olduğunu ve bu özgürlüğün sadece zararsız veya önemsiz bilgiler için değil, aynı zamanda devlete veya toplumun bir bölümüne aykırı düşünceler için de geçerli olduğunu belirtmiştir. Bu karar, ifade özgürlüğünün geniş bir koruma alanına sahip olduğunu ve şiddet içermeyen her türlü düşüncenin korunması gerektiğini vurgulamaktadır. Diğer yandan, *Leyla Şahin v. Türkiye* davasında, AİHM devlete bırakılan takdir yetkisinin sınırlarını belirlerken,

Sözleşme tarafından garanti altına alınan hakların önemi ile yasaklanan faaliyetlerin doğası ve yasaklamaların amacını dikkate almak gerektiğini ifade etmiştir. Bu kararda, devlet ve dinler arasındaki ilişkilerin riskli olduğu durumlarda, ulusal karar mekanizmasının rolüne özel bir önem verilmesi gerektiği üzerinde durulmuştur. Bu, AİHM'in 9. madde açısından daha dar bir yorumla devlete geniş bir takdir hakkı tanıdığını göstermektedir.

AİHS'in 9/2. maddesi uyarınca, din veya inancını açıklama özgürlüğü, demokratik bir toplumda kamu güvenliği, kamu düzeni, genel sağlık ve ahlakın korunması veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması amacıyla sınırlamalara tabi tutulabilir. Bu bağlamda *Refah Partisi ve Diğerleri v. Türkiye* kararında siyasi parti özgürlüğüne ilişkin mevzuat ve içtihadın AİHS hükümlerine ve AİHM içtihadına uygunluk yönünden sorunlar barındırdığı ve Anayasa Mahkemesi'nin siyasi parti kapatma davalarında mevcut mevzuatı AİHM içtihadı ile uyumlu bir yaklaşımla yorumlaması gerektiği belirtilmiştir. Bu karar, AİHM'in siyasi partilerin demokratik rejimlerdeki rolünün önemini ve ifade özgürlüğü ile örgütlenme hakkının korunmasının gerekliliğini vurgularken, aynı zamanda demokratik toplumun temellerinden biri olan çoğulculuğun korunması gerektiğini de göstermektedir. Mahkeme, demokratik bir toplumda çeşitli dinlerin ve inançların uygulanışının nötr ve tarafsız bir düzenleyicisi olarak devletin rolünü ve din özgürlüğüne bazı sınırlamalar getirilmesinin gerekebileceğini vurgulamıştır. Partinin savunduğu düşüncelerin ve projelerin çoğulcu demokratik toplum yapısı ve demokrasi ilkeleriyle bağdaşmadığı ve bu nedenle tehdit oluşturduğu sonucuna varmıştır. Mahkeme, partinin eylemlere geçmemiş olmasına rağmen, demokratik toplum düzenini bozma potansiyeli taşıdığı ve bu yüzden kapatılmasının meşru olduğuna hükmetmiştir.

2.1.4. Serbest Seçim Hakkı

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne ek olarak kabul edilen 1 No'lu Ek Protokol, siyasi parti özgürlüğü ile yakından ilişkili olan serbest seçim hakkını düzenlemektedir. Bu protokolün 3. maddesi, “*yasama organının seçiminde halkın kanaatinin özgürce açıklanmasını sağlayacak koşullar altında, makul aralıklarla, gizli oyla serbest seçimler yapılmasını taahhüt etmektedir.*” Bu düzenleme, basit bir

oy hakkından öte, yasama organının oluşumunu demokratik ilkelerle uyumlu bir şekilde olması gerektiğini vurgulamaktadır.

Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'nun ilk kararlarında bu hakkın kurumsal bir hak olduğunu ifade etmiş, zamanla Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi tarafından bu görüş geliştirilerek, bu hakkın diğer haklar gibi sübjektif bir hak olduğu sonucuna varılmıştır (Gölcüklü ve Gözübüyük, 2004: 437). Yani, bireylerin bu haktan doğrudan faydalanabileceği ve bu hakka dayanarak dava açabileceği anlamına gelmektedir.

1 No'lu Ek Protokol'ün 3. maddesi, seçimlerin serbest olmasını ve halkın kanaatinin özgürce ortaya konulmasını sağlayacak koşulların yaratılmasını taahhüt eder. Böylece seçmenlerin belli bir yönde oy kullanmaya zorlanmamalarını ve kendi tercihlerini özgürce ifade edebilmelerini içerir. Bu koşullar, AİHS'in 10. ve 11. maddeleri ile sıkı bir bağlantı içinde olup, ifade özgürlüğü ve örgütlenme hakkı ile de doğrudan ilişkilidir.

Ek olarak, madde seçimlerin sadece maddi ve mekanik bir süreç olmadığını, aynı zamanda seçmenlerin gerçek bir "tercih" yapabilmelerini, yani birden fazla siyasi parti arasından seçim yapabilecekleri bir özgürlüğü de kapsadığını belirtir. Bu düzenleme, bireylerin siyasi süreçlere katılımını sağlayarak demokrasinin sağlıklı bir şekilde işlemesine katkıda bulunur.

AİHM'in demokrasiyi Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne uygun tek siyasal rejim olarak kabul ettiğini ve siyasi partilerin demokrasinin layıkıyla işlemesini sağlayan en önemli kurumlar olduğunu vurguladığı kararlarıyla da desteklenmektedir. Bu bağlamda, serbest seçim hakkı, demokratik bir toplumun temel taşlarından biri olarak kabul edilmekte ve korunması gereken bir hak olarak görülmektedir.

2.2. Siyasi Parti Özgürlüğünün Sınırları

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 11. maddesinin ilk fıkrası örgütlenme özgürlüğünü açıklarken, ikinci fıkrası ise bu özgürlüğün hangi şartlar altında kısıtlanabileceğini belirtir. AİHM, bir başvuruyu incelediğinde öncelikle şikâyetin 11. madde kapsamına girip girmediğini ve sonrasında, müdahalenin meşru olup olmadığını değerlendirir.

Siyasi parti özgürlüğü, 11. maddenin kapsadığı haklardan biridir ve demokratik toplumda zorunlu tedbirler olarak aşağıdaki nedenlerle kısıtlanabilir:

- *ulusal güvenliğin sağlanması,*
- *kamu güvenliğinin sağlanması,*
- *barış ve düzenin sağlanması,*
- *suç işlenmesinin önlenmesi,*
- *sağlığın veya ahlakın korunması,*
- *başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması.*

AİHS, bu kısıtlamaların yalnızca sayılan meşru sebeplere dayanarak, kanunla ve demokratik toplumda zorunlu olduğu durumlarda uygulanabileceğini öngörür.

AİHS'in 11. maddesinin ikinci fıkrası, örgütlenme özgürlüğünün sınırlanabileceği durumları belirtirken, bu sınırlamaların “demokratik toplum” kavramıyla sınırlı olması gerektiğini vurgular. Bu, örgütlenme özgürlüğüne yönelik herhangi bir kısıtlamanın, yalnızca demokratik toplum için gerekli olduğu durumlarda ve gerektiği ölçüde uygulanabileceği anlamına gelir. Eğer bir kısıtlama, demokratik toplum için gerekli olmadığı halde uygulanırsa, bu durum AİHS'in ihlali olarak kabul edilir ve 11. maddenin ihlali anlamına gelebilir. Bu bağlamda, “demokratik toplum” kavramı, örgütlenme özgürlüğüne getirilebilecek sınırlamaların değerlendirilmesinde merkezi bir rol oynar ve bu sınırlamaların, toplumun genel çıkarları ve diğer bireylerin hakları ile dengelenmesini sağlamak için zorunlu olup olmadığını belirlemek için kullanılır.

Ayrıca, AİHS'in 11. maddesi, örgütlenme özgürlüğüne ilişkin genel sınırlamalara ek olarak, silahlı kuvvetler, güvenlik güçleri ve devletin idare mekanizmasında görevli olanlara özel yasal sınırlamalar getirilebileceğini belirtir. Bu, devletin belirli alanlarda örgütlenme özgürlüğünü daha fazla kısıtlama hakkına sahip olduğunu ifade eder.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 17. maddesi, Sözleşme kapsamındaki hak ve özgürlüklerin, bu hak ve özgürlükleri yok etmek veya aşırı derecede kısıtlamak amacıyla kullanılamayacağını belirtir. Bu madde, Sözleşme'de tanımlanan temel hak ve hürriyetlerin korunmasını ve demokratik kurumların düzgün işleyişini sağlamak için kritik bir öneme sahiptir. Ayrıca, bireylerin veya grupların,

Sözleşme'deki hakları kötüye kullanarak tahrip etmeye yönelik faaliyetlerde bulunmasını engellemeyi amaçlar. Bu, Sözleşme'nin temel değerlerini ve demokratik toplum düzenini koruma çabasının bir parçasıdır.

2.3. AİHM'in Siyasi Parti Özgürlüğüne Yapılan Müdahalelere İlişkin Temel

Kriteri: Venedik Kriterleri

1990 yılında, Avrupa'da demokrasi anlayışını güçlendirmek ve yaygınlaştırmak amacıyla, Avrupa Birliği'ne üye ve aday ülkelerin aralarında bulunduğu bağımsız temsilcilerden oluşan anayasal meselelerle ilgilenmesi için kısaca “Venedik Komisyonu” olarak da adlandırılan “Avrupa Hukuk Yoluyla Demokrasi Komisyonu” kurulmuştur (Sağlam, 2000: 241.)

1990'ların başlarında, Doğu Bloku'nun çöküşü sonrası birçok ülkenin Avrupa Konseyi'ne katılmasıyla, Konsey siyasi partilerin kapatılması ve anayasal düzenlemeler konusunda yeni adımlar atmıştır. Avrupa Konseyi Genel Sekreterliği'nin önerisiyle harekete geçen Komisyon, siyasi partilerin yasaklanması ve kapatılması uygulamalarını kırk farklı ülkede⁵ araştırmıştır. Elde edilen bulgulara dayanarak oluşturulan “Siyasi Partilerin Yasaklanması ve Benzer Yaptırımlar Raporu”, Komisyon tarafından 1998 yılında kabul edilmiştir. Raporda siyasi partilerin yasaklanmasının ancak şiddet kullanarak demokratik düzeni tehdit etmeleri durumunda meşru kabul edilebileceğini belirtmiştir. Ancak, anayasayı barışçıl yollarla değiştirmeyi hedefleyen partilerin yasaklanmasının uygun olmadığı vurgulanmıştır (Karagöz, 2006: 319-320).

1998 tarihli raporun ardından Komisyon siyasi parti özgürlüğüne yapılan müdahalelere ilişkin çalışmalarına devam etmiş ve 1999 yılında “Siyasi Partilerin Yasaklanması, Kapatılması ve Benzer Tedbirler Hakkında Rehber İlkeler” adlı ayrı bir rapor hazırlanarak, 2000 yılı başında ilan edilmiştir. Bu rapor da siyasi partilerin örgütlenme özgürlüğünü ve demokratik siyasi yaşamın temel unsurları olarak işlevlerini koruma amacı taşımaktadır. Bu kapsamda raporlar Avrupa Konseyi'ne

⁵ Bu araştırma, Avrupa Konseyi'nin siyasi partilerin yasaklanması ve kapatılması üzerine yaptığı çalışmalar kapsamında, dünya genelinde birçok ülkede gerçekleştirilmiştir. İlgili ülkeler şunlardır: Almanya, Arnavutluk, Arjantin, Avusturya, Azerbaycan, Belarus, Belçika, Bosna-Hersek, Bulgaristan, Kanada, Hırvatistan, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Gürcistan, Hollanda, İrlanda, İspanya, İtalya, Japonya, Kırgızistan, Letonya, Lihtenştayn, Litvanya, Macaristan, Moldova, Norveç, Polonya, Portekiz, Romanya, Rusya, Slovakya, Slovenya, İsveç, İsviçre, Türkiye, Ukrayna, Uruguay ve Yunanistan.

dahil olan ve insan haklarına dair ortak değerleri benimseyen ülkeler için kılavuz ilkeler barındırmakta ve yol gösterici bir özellik taşımaktadır (Karagöz, 2006: 320).

Venedik Komisyonu'nun raporlarına göre, siyasi partiler, bireylerin örgütlenme özgürlüğünün bir ifadesi olarak kabul edilir. Bu özgürlük, her bireyin siyasi partilere katılma, parti kurma ve siyasi faaliyetlerde bulunma hakkını içerir. Siyasi partiler aynı zamanda, fikir ve bilgi alışverişi yapma ve siyasi görüşlerini ifade etme hakkının da bir parçasıdır (İhtiyaroğlu, 2021: 337).

Örgütlenme özgürlüğü, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde ve Venedik Komisyonu'nun "Siyasi Partilerin Yasaklanması, Kapatılması ve Benzer Tedbirler Hakkında Rehber İlkeler" raporunda ele alınmıştır. AİHS'e göre, siyasi partilerin yasaklanması veya kapatılması, ancak şiddet kullanımını teşvik etme veya şiddeti bir araç olarak kullanma gibi durumlarda mümkündür. Demokratik hukuk devletlerinde, siyasi partilerin kapatılması, demokratik ve anayasal düzene karşı ciddi bir tehlike oluşturduğu ve bu tehlikenin başka yollarla engellenemediği son aşamada bir önlem olarak görülmelidir (Uygun, 2000: 259).

Venedik Komisyonu, "Venedik Kriterleri" olarak bilinen "*Siyasi Partilerin Yasaklanması, Kapatılması ve Benzer Tedbirler Hakkında Rehber İlkeler*" isimli raporu ile siyasi parti özgürlüğüne yapılacak müdahalenin sınırlarını belirlemek için yedi ana kriter belirlemiştir. Bu kriterler şu şekilde özetlenebilir:

1. Devletler siyasi partilerin özgürce oluşturulmasını ve vatandaşların bu partilere özgürce katılmasını teminat altına almalıdır. Bu hak, kamu otoritelerinin müdahalesi olmaksızın ve siyasi fikirlere erişim, bunları öğrenme, diğerleriyle iletişim kurma ve yayma hakkını içerir.
2. Siyasi partiler aracılığıyla kullanılan temel insan haklarına yönelik kısıtlamalar hem normal zamanlarda hem de olağanüstü durumlarda, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve diğer uluslararası anlaşmalarla uyumlu olmalıdır.
3. Siyasi partilerin yasaklanması veya kapatılması, yalnızca demokratik anayasal düzeni şiddet kullanarak yıkmayı amaçlayan veya şiddet kullanan ve böylece anayasal hak ve özgürlükleri

tehlikeye atan partiler için geçerli olabilir. Anayasanın barışçıl yollarla değiştirilmesini savunmak, yasaklama veya kapatma için yeterli bir sebep değildir.

4. Siyasi partiler, üyelerinin parti politikalarına aykırı davranışlarından dolayı sorumlu tutulamaz.
5. Siyasi partilerin yasaklanması veya kapatılması, geniş kapsamlı bir önlem olarak son çare olarak kullanılmalıdır. Devlet organları, bir partinin yasaklanması veya kapatılması talebinde bulunmadan önce, o partinin gerçekten özgür ve demokratik düzene veya bireysel haklara tehdit oluşturup oluşturmadığını ve daha az radikal alternatif tedbirlerin bu tehdidi önleyip önleyemeyeceğini değerlendirmelidir.
6. Siyasi partilerin yasaklanması veya yasal yollarla kapatılması, yargısal süreçler sonucunda anayasaya aykırılığın tespit edilmesiyle gerçekleşmeli, istisnai olarak kabul edilmeli ve ölçülülük ilkesine uygun olmalıdır. Bu tür önlemler, partinin bireysel üyeleri yerine, partinin kendisinin anayasaya aykırı eylemleri için yeterli kanıtlara dayanmalıdır.
7. Bir siyasi partinin yasaklanması veya kapatılması kararı, yasalara uygunluk, şeffaflık ve adil yargılama ilkelerine uygun olarak, Anayasa Mahkemesi veya diğer yetkili yargı organları tarafından alınmalıdır.

Venedik Komisyonu'nun bu raporu ile getirilen kriterler üye devletler arasında siyasi partilerin ifade ve eylem özgürlüğüne ilişkin birlikte hareket etme niyetini ortaya koymaktadır. Rapor, bu ilkelerin AİHS'in temel felsefesi ve prensipleriyle örtüştüğünü açıklamakta ve AİHS'in yalnızca uluslararası hukukun değil, aynı zamanda Avrupa'nın kamu düzeninin de anayasal bir aracı olduğunu vurgulamaktadır (Anayurt, 2001: 9).

3. SİYASİ PARTİ YASAKLARI VE MİLİTAN DEMOKRASİ

3.1. Siyasi Parti Yasaklar ve Son Çare Olarak Parti Kapatma Yaptırımı

Siyasi partilerin yasaklanma fikri tarihsel olarak yeni bir kavram olmasına rağmen, bu konu etrafında birçok teorik tartışma gerçekleştirilmiştir. Siyasi partilerin

yasaklanması tartışmalarının merkezinde, özgürlüklerin ve demokrasinin muhafazası yatmaktadır. Bu tartışmalar, iki ana fikir akımı etrafında yoğunlaşmıştır. Bir yanda, siyasi partilerin, örgütlenme ve ifade özgürlüğü konusunda sınırsız haklar tanıyan klasik liberal görüş bulunurken, diğer yanda ise demokrasinin korunması adına savunma mekanizmalarının geliştirilmesi gerektiğini savunan militan demokrasi anlayışı bulunmaktadır (Akartürk, 2008: 32).

Klasik liberal görüş, siyasi partilerin yasaklanmasına karşı çıkar ve bireysel özgürlükler, ifade hürriyeti ve devletin minimal rolüne vurgu yapar. Bu yaklaşımda, devletin bireylere sosyal ve ekonomik özgürlükler sağlaması ve tarafsız kalması esastır. Siyasi partilerin de siyasetin şekillenmesindeki örgütsel önemleri nedeniyle, bu özgürlüklerden tam anlamıyla faydalanmaları gerektiği savunulur. Kapani, ifade özgürlüğü açısından bu konuya yaklaşır ve tehlikeli görüşlerin bile yasaklanmamalı olduğunu belirtir, çünkü demokrasi karşıtı görüşleri engelleyecek bir düzenlemenin mümkün olmadığını ve her türlü kısıtlamanın özgürlükten yararlananları da etkileyeceğini ifade eder (Kapani, 1977: 188-19). Kapani'ye göre, tehlikeli fikirlerin kamusal alanda tartışılması, bu fikirlerin zararlı etkilerini azaltacaktır.

Arslan, siyasi partilerin yasaklanması fikrinin bazı ülkelerin tarihsel ve toplumsal gerekliliklerinden kaynaklandığını ve bu nedenle evrensel bir anlayış olmadığını savunur. Demokrasinin korunmasının en iyi yolu, demokratik kültürün toplumda hâkim kılınması ve demokratik ilkelerin kalıcı olarak yerleştirilmesiyle mümkün olacağını ifade eder (Arslan, 2001: 17-18). Erdem ise, parti kapatma sisteminin terk edilmesi gerektiğini savunarak demokrasinin kendini koruma çabasının özgürlükleri yok edebileceğini belirtir. Parti kapatmanın pratikte beklenen faydaları sağlamadığını, kapatılan partilerin yerine yenilerinin kurulduğunu ve bu sürecin kaçınılmaz olduğunu vurgular (Erdem, 2004: 296).

Klasik liberal görüşün aksine militan demokrasi anlayışı demokrasiyi ve özgürlükleri tehdit eden unsurlarla mücadele etmek için devletin belirli tedbirler uygulamasının zorunlu olduğu anlayışına dayanır. Bu görüşün savunucuları, demokrasinin kendini koruma hakkına sahip olduğunu ve bu korumanın, demokrasiyi tehdit eden unsurların özgürlüklerini sınırlayarak sağlanabileceğini ifade eder. Örneğin, bir siyasi partinin veya hareketin, devletin bağımsızlığını, ülkenin bütünlüğünü veya demokratik ilkeleri açıkça tehdit eden bir programı varsa, bu tür

bir partinin faaliyetlerinin yasaklanması veya sınırlandırılması militan demokrasi anlayışı çerçevesinde meşru kabul edilebilir (Abdulahkimoğulları, 2000: 72; Akartürk, 2008: 38; Tanör, 1969: 100).

Demokratik sistemlerde, siyasal partilerin toplumsal iradeyi yansıtmaya ve politik süreçlere katkıda bulunma gibi kritik işlevleri bulunmaktadır. Bu işlevlerin doğru bir şekilde yerine getirilmesini sağlamak amacıyla, partiler; yargısal denetim, parti içi düzenlemeler, mali şeffaflık gibi çeşitli denetim mekanizmalarına tabidir. Bu denetimler içinde, Anayasa Mahkemesi'nin uyguladığı parti kapatma davaları, en ağır ve etkili denetim yöntemi olarak öne çıkmaktadır.

Siyasi partilere yönelik yasaklar, yalnızca kapatma işlemiyle sınırlı değildir; seçimlere katılma engeli, mali yaptırımlar ve resmi uyarılar gibi çeşitli tedbirleri de kapsar. Eğer bir eylem, bu tür yaptırımların uygulanmasını gerektiriyorsa, o eylem siyasi partiler için yasaklanmış bir faaliyet olarak tanımlanır (Küçük, 2005: 170). Yasaklama uygulamaları, siyasi partilerin resmi kuruluş ve işleyiş süreçlerine dair yasal zorunluluklarla sınırlı olabildiği gibi, partinin ideolojisi veya üyelerinin açıklamaları gibi daha geniş eylemleri kapsayarak, partinin kapatılmasına kadar neden olabilecek durumları da içermektedir.

Siyasi partilerin kapatılmasına yol açabilecek eğilim veya davranışlar sergilendiği durumlarda, ilk adım olarak partinin uyarılması ve bu eğilimlerden vazgeçmesinin talep edilmesi gerektiği kabul edilmektedir. Eğer parti, verilen ihtarlar rağmen yasakları ihlal etmeye devam ederse, daha az ağır yaptırımların örneğin; para cezası, seçimlere katılma yasağı, belirli bir süre için faaliyetten men cezası uygulanması düşünülebilir. Ayrıca, kolektif sorumluluk yerine, yasakları ihlal eden bireysel partililerin cezalandırılması da bir seçenek olarak değerlendirilebilir. Bu tür bir yaklaşım, siyasi partilerin kapatılmasının son çare olarak görülmesi gerektiğini ve daha az radikal önlemlerin öncelikle göz önünde bulundurulması gerektiğini vurgulamaktadır.

Siyasi partilere yönelik yaptırımların uygulanmasında bir kademelendirme olması ve kapatma yaptırımının en son çare olarak görülmesi, demokratik ilkeler ve orantılılık ilkesi açısından önemlidir. İlgili parti, daha hafif önlemlere rağmen yasakları ihlal etmeye devam ederse ve bu ihlaller düzeltilmezse, o zaman kapatma

yaptırımına başvurulabilir. Bu yaklaşım, partilere düzeltme şansı verirken, aynı zamanda demokratik değerlerin korunmasını da sağlar. Parti kapatma, ancak diğer tüm önlemler tükenmiş ve etkisiz kalmışsa, son çare olarak düşünülmelidir. Bu, yaptırımların adil ve dengeli bir şekilde uygulanmasını temin eder ve siyasi çoğulculuğun korunmasına katkıda bulunur.

3.2. Militan Demokrasi Kavramı

Klasik demokrasi anlayışı, siyasi partilerin serbestçe faaliyet göstermesini temel alır; bu yüzden, siyasi partiler üzerindeki yasaklar ilk bakışta çelişkili görünebilir. Ancak, Saint Just'un "Özgürlük düşmanlarına özgürlük verilemez!" sözünden yola çıkarak, demokrasiler siyasi partilere belli kısıtlamalar getirebilir (Anayurt, 2001: 5). İkinci Dünya Savaşı öncesi İtalya ve Almanya'da yaşanan diktatörlükler, totaliter hareketlere karşı önlemler alınmasını mecburi kılmıştır. Bu durum, İtalya ve Almanya'nın yanı sıra Türkiye Anayasalarında⁶ da etkili olan militan demokrasi yaklaşımının benimsenmesine yol açmıştır.

Militan demokrasi kavramı, demokratik sistemlerin, antidemokratik eğilimlere karşı kendilerini savunmak için başvurdukları hukuki önlemleri tanımlar. Bu anlayış, demokrasinin temel ilkelerine aykırı hareket eden veya demokrasiyi tehdit eden güçlerin yükselişini önlemek için demokratik kurumlarca uygulanan savunma stratejilerini ifade eder. "Özgürlüğü yok etme özgürlüğü olamayacağı" konusundaki tartışmalar ilk olarak ABD'de komünizm tehdidi altında gündeme gelmeye başlamış olsa da militan demokrasi düşüncesinin gelişiminde, İtalya ve Almanya'da yükselen aşırı sağ diktatörlüklerin etkisi büyük olmuştur (Hakyemez, 2000: 32).

⁶ Ülkemizde hem 1961 hem de 1982 Anayasaları, siyasi partileri demokrasinin vazgeçilmez unsurları olarak kabul etmiş, ancak onların faaliyet alanlarını belirli sınırlar içinde tutmuştur.

1961 Anayasası'nda; "siyasi partilerin tüzükleri, programları ve faaliyetleri, insan hak ve hürriyetlerine dayanan demokratik ve laik Cumhuriyet ilkelerine ve Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmezliği temel hükmüne uygun olmak zorundadır" hükmü, 1982 Anayasası'nda ise: "siyasi partilerin tüzük ve programları ile eylemleri, Devletin bağımsızlığına, ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne, insan haklarına, eşitlik ve hukuk devleti ilkelerine, millet egemenliğine, demokratik ve laik Cumhuriyet ilkelerine aykırı olamaz; sınıf veya zümre diktatörlüğünü veya herhangi bir tür diktatörlüğü savunmayı ve yerleştirmeyi amaçlayamaz; suç işlenmesini teşvik edemez" hükmü militan demokrasi anlayışının bir yansıması olarak siyasi partilere sınırlar getirmiştir.

Militan demokrasi anlayışının kökenleri, 1930’larda Almanya’da Nazilerin seçim yoluyla iktidarı ele geçirmeleri sürecinde yaşanan tecrübelerle dayanır. Alman hukukçu Karl Loewenstein, bu tezi geliştirerek, demokrasinin kendisine düşman olan dikta eğilimlerinin doğmasını ve yükselmesini önlemek için, demokratik güçlerin militan bir şekilde demokrasiyi korumak için mücadele etmesi gerektiğini savunmuştur (Hakyemez, 2000: 33).

Militan demokrasi, özellikle liberal demokrasilerde, özgürlüklerin korunması ve demokratik değerlerin sürdürülmesi için önemli bir kavramdır. Bu anlayış, demokrasinin temellerini korumak ve antidemokratik tuzaklardan kurtarmak için gerektiğinde çoğunluğa karşı gelerek, demokratik temelleri bile kısıtlamaktan çekinmez.

Militan demokrasi, esas olarak düşünce ve örgütlenme özgürlüğü olmak üzere iki ana özgürlük üzerinde belirgin bir etkiye sahiptir (Tögel, 2017: 121). Militan demokrasi çerçevesinde örgütlenme özgürlüğünü ele aldığımızda, siyasi partilerin demokratik toplumlar için önemi büyük olmakla birlikte, bu partilerin potansiyel yıkıcı etkilerine karşı da dikkatli olmak gerekmektedir. Liberal demokrasiyi savunanlar, siyasi partilere ilişkin olarak çoğulculuk ve özgürlük yanlısı bir yaklaşım sergilerken, yaşanmış olan olumsuz tarihi tecrübeler sonucunda, bazı partilere karşı demokrasinin kendini savunma mekanizmalarını güçlendirmesi gerektiğini savunmaya yönelmişlerdir (Tögel, 2017: 122).

III. BÖLÜM

SİYASİ PARTİLERİN KAPATILMASI VE TAKDİR MARJİ

1. TAKDİR MARJİ KAVRAMI

AİHM, devletlerin kendi yargı alanları içinde gerçekleştirdikleri işlemleri denetleme yetkisine sahip olup, taraf devletlerin ulusal düzeydeki eylemlerinin Sözleşme'ye ne derecede uyduğunu kontrol eder. Bu durum, AİHM'in devletlerin iç meselelerine belli bir düzeyde dahil olduğu anlamına gelebilir. Bu sebeple, AİHM'in siyasi amaçlar gütmeksizin tarafsız bir şekilde hareket ettiğini ispatlayarak devletlerin itimadını kazanması şarttır. Bu süreci yönetirken, hem Sözleşme tarafından korunan insan hakları konusunda evrensel standartları oluşturması ve hayata geçirmesi hem de taraf devletlerin egemenlik haklarına mümkün mertebe saygı göstermesi gerekir. Bu kapsamda taraf devletlerin egemenlik yetkilerine saygı göstermek ve Sözleşme'nin uygulanmasında demokratik çoğulculuğa olanak tanımak amacıyla devletleri, Sözleşme'den doğan yükümlülüklerinin kapsamını ve uygulanış şeklini belirleme konusunda bir ölçüde serbest bırakmıştır. İşte devletlerin sahip olduğu bu serbestîye de takdir marjı denir (Çoban, 2008: 189).

Takdir marjının kökenleri Fransa Danıştayı'nın (*Conseil d'État*), idarenin eylemlerinin ve işlemlerinin yasallığının denetiminde, idarenin belirli bir takdir yetkisini haiz olduğu yönündeki içtihatlarına dayandırılmaktadır (Şirin, 2013: 363). 1789 Yurttaş Hakları Bildirgesi'ndeki düzenlemeler, yıllar boyunca Fransa'da, yasaların genel iradeyi yansıttığı ve anayasal haklar ile özgürlüklerin Danıştay'ın yasaların anayasaya uygunluğunu denetlemesiyle korunduğu bir anlayışla ele alınmıştır. Danıştay, yasaların genel çerçevesini belirlerken, idarenin takdirine bırakılan özel durumları da anayasaya uygunluk açısından denetlemiştir. İdare hukukundaki takdir marjı ile Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin kullandığı takdir marjı kavramları, bazı ortak noktalara sahip olsalar da temelde farklılık

göstermektedirler. Bu nedenle, her iki kavramın da kendi bağlamında değerlendirilmesi gerekmektedir.

Esasen takdir marjı Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin esas denetim sürecinde başvurduğu ve içtihatları sonucunda gelişmiş, çeşitli ilkelere dayandırdığı yorum yöntemlerinden birisidir (Salihpaşaoğlu, 2020: 12). Sözleşme'nin ulusal düzeyde ihlal edilmesi veya Sözleşme metninde belirtilen sınırların ötesinde hak kısıtlamaları söz konusu olduğunda, Mahkeme'nin ulusal makamlara tanıdığı bir değerlendirme ve karar verme serbestisi olarak tanımlanabilir. Ayrıca, Mahkeme karşısına getirilen ihlal iddialarının, ulusal toplumun özellikleri, gelenekleri ve değerleri gözetilerek incelenmesi ve bu bağlamda ulusal makamların takdir yetkisinin aşılmış olup olmadığının denetlenmesi sürecini ifade eder. Ancak Mahkeme'nin bu denetim görevi, ulusal makamların vermiş olduğu iç hukuk kararlarına karşı bir üst mahkeme olduğu anlamına gelmemelidir. Mahkeme'nin görev alanı, devletlerin Sözleşme hükümlerine ne derecede uyduğunu gözlemlemekle sınırlıdır. Sözleşme metninin doğru yorumlanması ve uygulanması, Sözleşme'de tanımlanan hak ve özgürlüklerin korunması ve bunların ilgili kişilere temin edilmesi, öncelikle ulusal makamların sorumluluğundadır. Bu sorumluluğun yerine getirilebilmesi için, Sözleşme'ye taraf olan devletlerin, Sözleşme'nin yorum ve uygulamasında bir dereceye kadar serbestlikleri, yani bir takdir marjı olmalıdır (Doğru, 2019: 11). Böylece Sözleşme'nin hükümleri ile ulusal yasalar ve uygulamalar arasında uyum ve denge kurulması hedeflenmektedir.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin ilk metninde takdir marjı ile ilgili açık bir düzenleme olmamasına rağmen; sözleşmenin 1. maddesine göre, insan haklarının tanınması ve korunması devletlerin temel yükümlülükleri arasında yer alır. Bu yükümlülük çerçevesinde, devletlere belli bir takdir marjı tanınarak ulusal düzeyde insan haklarının nasıl uygulanacağına konusunda hareket serbestisi sağlanmıştır. 24 Haziran 2013 tarihinde imzalanan ve tüm taraf devletlerce onaylanan, 1 Ağustos 2021 tarihinde de yürürlüğe giren Ek 15 No'lu Protokol ile bu doktrin, normatif bir çerçeveye kavuşturularak Sözleşme'nin başlangıç metnine; *“İkincilik ilkesi uyarınca, işbu Sözleşme ve Protokollerinde tanımlanmış hak ve özgürlükleri koruma sorumluluğunun öncelikli olarak Yüksek Sözleşmeci taraflara ait olduğunu ve Yüksek Sözleşmeci tarafların bunu yaparken işbu Sözleşme ile kurulmuş olan Avrupa İnsan*

Hakları Mahkemesi'nin denetleyici yargı yetkisine tabi bir takdir marjına sahip olduklarını teyit ederek" ifadesi eklenmiştir. Bu eklemeyle, daha önce yalnızca içtihat yoluyla şekillenen takdir marjı, Sözleşme metninde somut bir ifade bulmuş ve böylece doktrinin hukuki temeli güçlendirilmiştir. Her ne kadar hukuki düzenleme olsa da takdir marjının kapsamının ne boyutta olacağı, hak ve özgürlüklerin türüne göre daha dar veya geniş yorumlanıp yorumlanamayacağı dair nihai karar yine mahkeme içtihatlarıyla şekillenecektir (Türmen, 2002: 203).

1.1. Takdir Marjının AİHM İçtihatlarında Ortaya Çıkışı ve Gelişimi

Takdir marjının kökenlerinin, savaş sonrası Avrupa'da insan haklarına ilişkin norm ve süreçlerin tartışıldığı dönemde ortaya atıldığı ifade edilmektedir. 1949 tarihli Avrupa Hareketi'nin teklifleri, bu doktrinin ilk kez belirlediği yer olarak kabul edilir (Şirin 2013: 365). Avrupa insan hakları koruma sistemi içindeki doğuşu ise “*Kıbrıs Vakası*” olarak bilinen ve 1958'de *Yunanistan v. Birleşik Krallık* davasına dayanmaktadır. Bu davada, Kıbrıs'ta Türk ve Rum toplulukları arasında yaşanan çatışmalara Birleşik Krallık'ın müdahalesi sebebiyle Yunanistan'ın Birleşik Krallık aleyhine yaptığı devlet başvurusunda, Sözleşme'nin ihlal edildiği öne sürülmüştür. Birleşik Krallık tarafından ise AİHS'i askıya alma eyleminin, Sözleşme'nin 15. maddesinde belirtilen şartlara uygun olduğu savunulmuştur. İlgili madde savaş veya ulusun varlığını tehdit eden diğer ciddi durumlar gibi olağanüstü hallerde, durumun zorunlu kıldığı ölçüde ve uluslararası yükümlülüklerle aykırı olmamak şartıyla taraf devletlere sözleşmede belirtilen bazı hak ve özgürlükleri geçici olarak askıya alma hakkını tanıır.

Bu çerçevede *Yunanistan v. Birleşik Krallık* davasında, Komisyon başvurunun kabul edilebilirliğine karar vermiş ve Strasbourg organlarının, AİHS'in askıya alınmasının geçerli bir sebebinin bulunup bulunmadığına ve alınan tedbirlerin “zorunlu kıldığı kadar” sınırlı olup olmadığına karar verme yetkisine sahip oldukları ifade edilmiştir. Komisyon raporunda, ayrıca hükümetin bu konuda bir ölçüde “*belirli bir takdir yetkisi*”ne sahip olduğunu belirtmiştir. Devlet organlarının, Komisyon'dan daha iyi bir şekilde kendi ülkelerinin özgül siyasi ve sosyal şartlarını anlayabileceğini ve bu durumların gerektirdiği tedbirleri belirlemede daha yetkin olduklarını ifade etmiştir. Yani, durumun gerektirdiği ölçünün genişliği değerlendirilirken, hükümetin bir dereceye kadar takdir kullanma hakkının olduğu

vurgulanmıştır. Neticede takdir marjı, AİHS'in 15. maddesi uyarınca, Sözleşme'de garanti altına alınan hak ve özgürlüklerin askıya alınması ve sonucunda taraf devletlerin Sözleşme'den doğan yükümlülüklerine aykırı tedbirler alması ile bağlantılı bir davada ilk kez Komisyon tarafından kullanılmıştır. Böylece *Yunanistan v. Birleşik Krallık* davasında, Komisyon taraf devletlerin AİHS'ten doğan yükümlülüklerine uygun davranıp davranmadıklarını değerlendirirken, taraf devletlerin lehine bir yorum aracı olarak takdir marjı doktrinini kullanmıştır.

Sözleşme'nin 15. maddesi ile ilgi olarak AİHM'in önüne gelen bir diğer uyuşmazlık da *Lawless v. İrlanda* davasıdır. AİHM'in takdir marjı doktrinine ilişkin ilk kararının, *Lawless v. İrlanda* davası olduğu ve bu kararda takdir marjından açıkça bahsedilmese de doktrinin bu dava bağlamında ortaya çıktığı ifade edilmektedir (Tümay, 2008: 209). Zira *Yunanistan v. Birleşik Krallık* davasında, yargısal bir karar olmaktan ziyade, Komisyon raporunda “belirli bir takdir yetkisi” ifadesiyle sınırlı bir biçimde yer alırken; *Lawless v. İrlanda* davasında, AİHS'in 15. maddesi bağlamında Komisyon tarafından takdir marjı terimi ilk kez kullanılmıştır. AİHM, *Lawless* davasında, *Yunanistan v. Birleşik Krallık* kararına da atıfta bulunarak Komisyon'un raporunda belirtilen “belirli bir takdir marjı” kavramı üzerinden, Sözleşme'nin 15. maddesinin koşullarını değerlendirmiştir. Söz konusu davada mahkeme devletin varlığını tehlikeye atan bir durumun olup olmadığı ve alınan önlemlerin durumun gerektirdiği ölçüde olup olmadığının tartışmasını yapmış, *Yunanistan v. Birleşik Krallık* davasından farklı olarak, taraf devlete açık bir şekilde takdir marjı tanınması gerektiğini vurgulamıştır.

Komisyon'a göre, bir devletin ulusun varlığına yönelik tehditler karşısında halkını korumak için gerekli yüksek sorumluluğu göz önünde bulundurarak, ulusun varlığını tehdit eden ve AİHS'in öngördüğü yükümlülüklerin askıya alındığı olağanüstü durumda, devlete belirli bir takdir marjının bırakılması gerektiği açıktır. Bu bağlamda, 15. madde uyarınca devletlerin takdir marjı; olağanüstü durumların ne olduğunun tanımlanması, bu durumların nasıl ve hangi yöntemlerle sonlandırılacağına kararlaştırılmasını içermektedir (Tümay, 2008: 209). Başka bir deyişle, takdir marjı; hak ve özgürlüklerin kısıtlanmasında kullanılacak yöntemlerin seçilmesini ve devletin pozitif yükümlülüklerinin gerektirdiği önlemlerin belirlenmesini kapsamaktadır.

Takdir marjı, başlangıçta AİHS’te öngörülen yükümlülüklerle aykırı tedbirlerin alındığı olağanüstü hal dönemlerine özgü bir gerekçe olarak ortaya atılmıştır. Bu doktrin, zamanla AİHS’te korunan hak ve özgürlüklerin geneline yayılmış ve Sözleşme’nin yorumlanmasında önemli bir araç haline gelmiştir (Çoban, 2008: 192). Bu kapsamda ifade özgürlüğüne ilişkin *Handyside v. Birleşik Krallık* davası, AİHS’in 8-11. maddelerinde belirtilen sınırlama sebeplerinden biri olan genel ahlak kavramı bağlamında devletlerin takdir marjının sınırlarını ve kullanımını değerlendiren ilk önemli örneklerden biridir. *Handyside v. Birleşik Krallık* başvurusuna konu olan olay, “*The Little Red Schoolbook*” isimli kitabın içeriğinin genel ahlâka aykırı bulunması nedeniyle Birleşik Krallık tarafından toplatılmasıdır (Çakmak, 2017: 77).

Mahkeme’ye göre, taraf devletlerin iç hukuklarında evrensel olarak kabul edilmiş tek tip bir ahlak anlayışı bulunmadığından, ahlaki gereklilikler, kanunlara hâkim olan ilke ve görüşlere, zamana ve mekâna göre değişkenlik göstermektedir. AİHM, Sözleşmeye taraf olan devletlerin kapsadığı coğrafi alan içinde tek tip bir ahlak anlayışının bulunmadığını özellikle belirtmiştir. AİHM’e göre, ahlâkın gerekleri konusundaki görüşler, özellikle konu hakkındaki fikirlerin geniş çapta evrim geçirdiği günümüzde, zamana ve yere göre değişmektedir (*Handyside v. United Kingdom*, 48-49). Bu nedenle ulusal mahkemeler, ülkelerinin gerçekliğiyle doğrudan temas halinde oldukları için, “ahlâk” ile ilgili konularda karar verme bakımından uluslararası yargıçlara kıyasla daha avantajlı bir konumdadır (İnceoğlu, 2011: 106). Zira taraf devletlerin organlarının, ülke sınırları içinde meydana gelen olaylar bakımından neyin “gerekli” olduğuna karar verme konusunda uluslararası mahkemelerde görevli hakimlerden daha iyi ve avantajlı bir konumda olduğunu kabul etmiştir.

Ancak, takdir marjı devletlere sınırsız bir hareket alanı sağlamaz. Bu bağlamda, Mahkeme müdahalenin amacının meşruluğunu ve müdahalenin demokratik bir toplumda gerekliliğini denetleyebilir. Yani, taraf devletler demokratik toplumun gereklerine riayet etmek zorundadır. Dolayısıyla, devletler takdir marjına sahip olsa da “gereklilik”, “meşru amaç” ve “orantılılık” konularında Mahkeme bu ilkelere uyulup uyulmadığını denetleme yetkisine sahiptir.

1.2. Takdir Marjı ve Bağlı Olduğu İlkeler

1.2.1. İkincillik (*Subsidiarite*) İlkesi

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin yargı sürecinde merkezi bir rol oynayan ikincillik prensibi diğer bir ifade ile *subsidiarite ilkesi*, insan haklarının korunması konusunda temel yükümlülüğün devletler tarafından üstlenilmesi gerektiğini vurgular. Anlaşmazlık durumunda, öncelikle ilgili devletlerin bu konuyu kendi aralarında çözmeleri beklenir; ancak bu mümkün olmadığında, Mahkeme'nin yetki alanı devreye girer. İkincillik ilkesi, ulusal makamların insan haklarını koruma çabalarını teşvik ederken, uluslararası mahkemelerin müdahale etmesini ikincil bir seçenek olarak değerlendirir. Nitekim AİHS'in 35. maddesine göre Mahkeme'ye ancak, iç hukuk yollarının tüketilmesinden sonra başvurulabilmesi öğretide *subsidiarite* ilkesinin bir yansıması olarak görülmektedir. Sözleşme'nin ilk halinde ikincillik ilkesinin açıkça belirtilmemiş olması, bu ilkenin AİHS'nin yapısal düzenlemeleri içinde göz ardı edileceği anlamına gelmez (Doğru, 2019: 32). Zira Sözleşmenin 1. maddesi, devletlerin insan haklarının korunması konusunda güvence yükümlülüğünü içerir. 1 Ağustos 2021 tarihinde yürürlüğe giren 15 No'lu Protokol ile de AİHS'in başlangıç metnine ikincillik ilkesi ve takdir marjı eklenerek normatif bir düzenlemeyle Sözleşme'nin yapısal bir parçası olmuştur.

Esasında ikincillik ilkesi iki temel boyuta sahiptir. İlk boyut, ikincilliği usûli bir kavram olarak ele alır. Bu anlayışa göre, Sözleşme organlarına başvurmadan önce şikâyet konusunun iç hukuk yollarında etkili ve yeterli bir şekilde incelenmesi gereklidir. Sözleşme'nin 13. maddesi, devletlerin bireylere etkili başvuru yollarını sağlama yükümlülüğünü; 35/1. maddesi, iç hukuk yollarının tüketilmesi gerekliliğini ve 46/1. maddesi ise AİHM kararlarının bağlayıcı olduğunu belirterek sözleşmede usûli ikincilliği yansıtan hükümlere yer verilmiştir. İkincillik ilkesinin bir diğer boyutu olan maddi ikincillik ise Sözleşme hükümlerinin yorumlanması ve uygulanması sırasında, taraf devletlerin toplumsal ve hukuki yapısını göz önünde bulundurma zorunluluğunu vurgular. Bu bağlamda, maddi ikincillik, devletlerin takdir marjı çerçevesindeki yetkilerini temsil eder. AİHM'in yargı sürecinde, içeriğin belirlenmesi aşamasında takdir marjı, ikincillik ilkesinin en belirgin tezahürüdür. Dolayısıyla takdir marjı, ulusal makamlara duyulan saygının bir ifadesi olarak kabul edilir (Doğru, 2019: 34).

Sözleşme kapsamındaki anlaşmazlıkların çözümü ile özgürlüklerin korunması ve sınırlanması bağlamında, ilk olarak taraf devletlerin bu görevi üstlenmesi beklenir. Mahkeme, devletlerin kendi iç hukuklarına ve toplumsal koşullarına hâkim olduklarını ve bu nedenle anlaşmazlıkları daha iyi değerlendirebileceklerini kabul etmektedir. *Handyside v. Birleşik Krallık* davasında da vurgulandığı üzere, özgürlüklerin korunması konusunda asıl yükümlülük taraf devletlere aittir. Bu bağlamda, toplumsal şartları en iyi bilen ve değerlendiren devlet organları, belirli bir takdir yetkisine sahiptir.

Sözleşme çerçevesinde tanımlanan hakların uygulanması, ihlallerin engellenmesi ve ilgili anlaşmazlıkların çözümü konusunda asıl sorumluluk, taraf devletlere düşmektedir (Çakmak, 2017: 6-77). Bu nedenle, devletler, söz konusu hakların tanınması, korunması ve sınırlanması için gerekli hukuki düzenlemeleri yapma; ayrıca sözleşmeyi yorumlayarak müdahalenin ne zaman “gerekli” ve “zorunlu” olacağını belirleme yetkisine sahiptir (Gökcan, 2018: 18). Bu durum, devletlere Sözleşme kapsamında belirli bir takdir marjı sağlar. Devletlerin bu konulardaki yükümlülükleri göz önünde bulundurulduğunda, onların takdir marjı olmadığını düşünmek yersiz olurdu. Zira devletlerin, kendi ülkelerinin koşullarını ve imkanlarını dikkate alarak yükümlülüklerini yerine getirmeleri gerektiği için bu takdir yetkisi kaçınılmazdır. Özellikle Avrupa genelinde ortak bir mutabakatın olmadığı konularda, devletlerin bu meseleleri yakından izlemeleri, sorunların etkin bir şekilde çözülmesine olanak tanıyabilir (Şirin, 2013: 385).

Sözleşme mekanizmaları, denetim görevlerini yerine getirirken, iç hukukun maddi ve usulî yönleri gibi toplumsal yaşamı etkileyen çeşitli hukuki ve faktörel unsurları da dikkate almak zorundadır (Doğru, 2019: 34). Bu bağlamda, takdir marjı, ikincillik ilkesinin uygulanmasında kritik bir role sahiptir. Ayrıca, takdir marjı, sözleşme yapısının bir parçası olarak ikincillik ilkesinden türemiş olup, ulusal ve uluslararası düzeyler arasındaki ilişkilerde ulusal makamlara belirli bir hareket alanı sağlar. Takdir marjı, aynı zamanda AİHS’in her durumda kesin ve değişmez bir insan hakları koruma rejimi oluşturma niyetinde olmadığını gösterir. Diğer bir ifadeyle, devletlerin AİHS’te belirtilen hakları koruma sorumluluğu, ulusal düzeydeki uygulamaların tamamen standartlaştırılmasını gerektirmez (Doğru, 2019: 39). Mahkeme, çeşitli alanlarda ulusal ihtiyaçlar ve uygulamalardaki farklılıkları

tanır. Bununla birlikte, devletlerin takdir marjı, keyfiyetten ziyade, yasal olarak belirlenen özel ve genel menfaatler arasında dengenin sağlanması gibi meşru amaçlara hizmet etmelidir. Bu değerlendirme, demokratik sürecin sınırları içinde kalmalıdır ve bu sınırların ötesine geçemez.

Ulusal makamların, insan haklarına ilişkin genel ilkelerin belirlenmesinde daha yetkin oldukları ve çeşitli, makul farklılıklar oluşturabildikleri durumlar göz önünde bulundurulduğunda, ikincillik ilkesi ve bu ilkenin içerdiği çeşitlilik, insan haklarının temel yapısına ters düşen bir anlayış değildir. Bu gibi durumlarda, takdir marjının uygulanmasıyla normatif çeşitlilik doğacaktır. Ancak dikkat edilmesi gereken husus ise ulusal makamlara tanınan takdir marjının kapsamının, her durumun özgün koşullarına göre değişebileceğidir. Bu kapsamda AİHM devletlere kendi iç hukuk sistemlerindeki ve toplumsal yaşamındaki hukuki ve fiili özellikleri dikkate alarak, durumun gerektirdiği ölçüde takdir kullanmalarına izin verecektir.

1.2.2. Ölçülülük İlkesi

Her ne kadar bazı haklar mutlak olarak kabul edilse ve sınırlandırılmasa da Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi dahil olmak üzere birçok hukuki metin, çoğu hak ve özgürlüğün belirli durumlar altında sınırlandırılabilirliğini kabul eder. Bu sınırlandırmaların geçerli olabilmesi için belirli sebeplerin açıkça tanımlanması gerekir. Ancak hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması söz konusu olduğunda, uygulanan müdahalenin kapsamının ne kadar olması gerektiği sorununun da beraberinde getirir. Bu sorunun çözümü, ölçülülük ilkesi ile sağlanır. Bu sebeple ölçülülük ilkesi hem ulusal hem de uluslararası insan hakları hukukunda sıkça başvurulan temel bir prensiptir. AİHS'in koruma sistemi içinde, bir tedbirin veya müdahalenin ölçülü olması esastır; yani, uygulanan herhangi bir sınırlamanın hem bireyin haklarına hem de toplumun genel menfaatine uygun düşmesi beklenir.

Ölçülülük ilkesi pratikte bireylerin özgürlüklerinin kısıtlanması sonucunda elde edilmesi hedeflenen amacın meşruluğu ile bu amaca ulaşmak için seçilen yöntemlerin uygunluğu arasında adil bir denge olup olmadığının değerlendirilmesini temsil eder. Bu ilke, kısıtlamaların gerekli ve orantılı olup olmadığını sorgulayarak, bireysel haklar ile kamu yararı arasında dengeli bir çözüm bulunmasını amaçlar (Tanör ve Yüzbaşıoğlu, 2018: 162).

Ölçölülük ilkesi; elverişlilik, gereklik ve orantılılık olmak üzere üç alt unsuru kapsamaktadır (Sağlam, 1982: 114-117). Elverişlilik, seçilen yöntem veya aracın, hedeflenen amacı gerçekleştirebilme kapasitesine sahip olması gerektiğini belirtir. Bu, kullanılan aracın amaçla uyumlu ve işlevsel olması anlamına gelir. Gerekliklik, somut durumlar göz önünde bulundurulduğunda, özgürlükleri en az sınırlayacak aracın kullanılmasını ifade eder. Başka bir deyişle, eldeki en az kısıtlayıcı seçeneklerden birinin tercih edilmesi gerektiğini vurgular. Orantılılık ise bir hak veya özgürlüğe getirilen sınırlamanın, bu sınırlamayla ulaşılmak istenen amacın ağırlığı ile dengeli olması gerektiğini ifade eder (Metin, 2002: 26; Sağlam, 1982: 114-117).

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin yorumunu derinden etkileyen ölçölülük ilkesi, çatışan menfaatler arasında adil bir denge kurulmasının zorunluluğunu vurgular. Sözleşme kapsamında korunan temel haklara yönelik makul sınırlamaların öngörüldüğü birçok durumda ölçölülük ilkesine başvurulduğuna şahit olunur. Bu ilke, özellikle sınırlamanın sebebi olan meşru ihtiyaç ve kamu yararı ile sınırlamanın derecesinin aşırıya kaçmamasını, yani makul olmasını talep eder. Toplumun ihtiyaçları ile bireylerin temel haklarının gerekliklikleri arasında adil bir denge bulma çabası, Mahkeme'nin ifadesiyle, sözleşme sisteminin temel bir unsuru olarak kabul edilir. Bu dengeleme sürecinde göz önünde bulundurulan meşru amaçların varlığı devletin özgür iradesine bırakılmıştır. Takdir marjı, devletlerin bu dengeleme işlemini yaparken sahip oldukları manevra alanını ifade eder. Bu nedenle, bir müdahalenin Sözleşme'ye uygun olup olmadığını değerlendirirken, Mahkeme aynı zamanda devletin bu takdir marjı içinde hareket edip etmediğini de belirlemekle yükümlüdür.

Ölçölülük denetiminin sıkı bir biçimde uygulanması, devletlerin hareket alanını daraltır. Bu sebeple genellikle takdir marjı ile orantılılık arasında ters orantılı bir ilişki olduğu söylenebilir (Doğru, 2019: 25). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi yargılamalarında, orantılılık ilkesi sıklıkla ve yoğun bir şekilde başvuru bir yöntem olmuştur. Buna karşılık, takdir marjı daha sınırlı bir biçimde ve genellikle ulusal makamlara belirli sınırlamalar konusunda bir ölçüde serbestlik tanınırken kullanılmaktadır. Eğer bir hakka yapılan müdahale, makul ve adil bir dengeyi koruyorsa, bu durumda ulusal makamların takdir marjının sınırları içinde hareket ettiği kabul edilir (Doğru, 2019: 25).

Ölçülülük ilkesi devletlerin yetki sınırlarını aşmış olup olmadığının belirlenmesinde Mahkeme tarafından başvuru bir yoldur. Mahkeme, bir müdahalenin zorunluluğunu değerlendirirken Avrupa genelinde bir uzlaşma olup olmadığını, yani diğer Avrupa ülkelerinin benzer durumlarda nasıl hareket ettiğini göz önünde bulundurur. Mahkeme'nin ölçülülük denetimi sürecinde, karşılaştırmalı hukuk analizi önemli bir yöntem olarak kullanılmaktadır. Bu yöntemde, bir üye devletin Sözleşme'de tanımlanan bir hakkı sınırlama kararının ölçülülüğü değerlendirirken, diğer üye devletlerin benzer durumlarda uyguladıkları yaklaşımlar incelenir. Bu inceleme, bazen bir devletin Sözleşme'ye aykırılığını meşrulaştırmak için bir argüman olarak kullanılabilir. Ancak, belirli bir konuda Avrupa genelinde bir uzlaşma olmaması, orantılılık denetimini daha esnek hale getiren bir etken olabilir. AİHS çerçevesinde, çoğunluk hukukunun uygulanması, bazen Sözleşme'nin bağımsızlık standartlarını ulusal yasaların en düşük ortak paydasına indirebilir. Çünkü çoğunluğun uzlaşısına dayalı bir uygulamanın her zaman bireysel hakları daha iyi koruduğu varsayımı her zaman geçerli olmayabilir (Doğru, 2019: 26). Bu durum, AİHS'in koruma sistemini zayıflatabilecek bir yaklaşımdır. Özetle, AİHM'in ölçülülük denetimi hem bireysel hakların korunması hem de üye devletler arasında uyum sağlama çabası arasında dengeli bir yol bulmayı amaçlar.

1.3. Takdir Marjının Ortaya Çıkış Amaçları

Takdir marjı kavramı, uluslararası hukukta devletlerin egemenlik haklarının bir yansıması olarak görülür. Her devlet, kendi iç hukukunda çıkan uyuşmazlıkları çözme ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde tanımlanan hakları koruma ve tanıma konusunda birincil sorumluluğa sahiptir. Bu bağlamda, takdir marjı, devletlerin bu hakları nasıl uygulayacaklarına dair bir ölçüde serbestlik tanırken, aynı zamanda uluslararası organların denetimine de tabi tutulur.

Takdir marjının temel amacı, farklı ülkelerin kültürel, sosyal ve hukuki farklılıklarını dikkate alarak, AİHS'in uygulanmasında esneklik sağlamaktır. Bu yetki, devletlerin kendi iç hukuk sistemlerine ve toplumsal değerlerine uygun şekilde hareket etmelerine olanak tanırken, aynı zamanda AİHS'in temel ilkelerine bağlı kalmalarını da gerektirir. Takdir marjı, devletlerin egemenlik haklarını korurken, bireylerin haklarının da uluslararası standartlara uygun olarak korunmasını amaçlar.

1.3.1. Taraf Devletlerin Egemenlik Yetkisine Saygı Göstermek

Jean Bodin'e göre, egemenlik devletin en yüce gücü olup, bölünemez, mutlak ve kalıcı nitelikte olmalıdır (Uygun, 2014: 202). Ancak bu klasik egemenlik anlayışı, günümüzde önemli dönüşümler geçirmiştir. Bu değişimin arkasındaki en önemli etkenlerden biri, uluslararası hukukun artık çok daha etkin bir rol oynamasıdır. Uluslararası hukukun gelişimiyle birlikte, devletlerin artık son sözü söyleyen kurumlar olmadığı ve onlardan daha büyük bir uluslararası topluluğun mevcut olduğu anlaşılmıştır.

Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında, devletlerin egemenlik anlayışlarında önemli değişimler yaşanmıştır. Bu dönüşümün arkasındaki en önemli nedenlerden biri, insan onurunun öne çıkması ve devletlerin egemenlik hakları ile bireylerin onurunu koruma arasında bir denge oluşturma ihtiyacının ortaya çıkmasıdır. Bu yeni yaklaşım, insan haklarının merkezi bir konum almasına yol açmıştır. Böylece, devletlerin mutlak egemenlik iddiaları, bireylerin temel hak ve özgürlüklerini gözetme zorunluluğu ile dengelenmiş (Şirin 2013: 379), bireylerin devletlere karşı insan haklarının ihlal edildiği iddiasıyla uluslararası organlara başvuru yapabilmesi, insan haklarının korunması açısından önemli bir adım olmuştur. Bu süreçte Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin onaylanması ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin yetkilerinin tanınmasıyla, üye devletler uluslararası bir yargı organının bağlayıcı kararlarını kabul etmiş ve kendi egemenlik alanlarına müdahale edilmesine belirli bir derecede izin vermişlerdir. Bu çerçevede, devletlerin insan haklarını koruma yükümlülüğü, belirli uluslararası normlara uymalarını gerektirir. Taraf devletler, uluslararası hukukun temel ilkelerine uygun olarak, kendi egemenlik alanları içinde gerekli düzenlemeleri yapma konusunda birincil sorumluluğa sahiptirler. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne taraf olan devletler, uluslararası düzeyde bireylerin hak ve özgürlüklerini koruma sorumluluğunu üstlenmişlerdir. Takdir marjı doktrini, AİHM'in devletlerin egemenlik haklarını tanıdığı ve bireylerin temel hak ve özgürlüklerinin korunmasında devletlerin öncelikli rolünü kabul ettiği bir yaklaşımdır. Bu doktrin, devletlerin egemenlik haklarını reddetmez, aksine bu hakları destekler ve pekiştirir şekilde işlev görür

Mahkeme, devletlerin iç hukukuna saygı göstererek, ancak belirli durumlarda ve sınırlar dahilinde müdahale edebilir. Böylece, devletlerin egemenlik alanlarına

tamamen müdahale edilmemesi sağlanırken, aynı zamanda insan haklarının korunması için bir mekanizma işletilmiş olur.

1.3.2. Sözleşme Sisteminin Devamını ve Sözleşme Hükümlerinin Gelişimini

Sağlamak

Takdir marjı doktrininin gelişimindeki temel etkenlerden biri, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne taraf olan devletlerin bağımsızlıklarının tanınması ve bu devletlerin sözleşmeden çekilme eğilimlerine karşı bir dengeleyici rol oynaması olarak belirtilmektedir. Bu doktrin, devletlerin egemenlik haklarını korurken aynı zamanda AİHS'in bütünlüğünü ve devamlılığını destekleyen bir mekanizma olarak işlev görmektedir (Şirin, 2013: 381). Böylece takdir marjı, sistem içindeki uyumu ve istikrarı sağlayarak sözleşmenin varlığını korumaktadır. Bu açıdan bakıldığında takdir marjı Avrupa İnsan Hakları Sistemi içerisinde, insan haklarının korunmasını sağlamak amacıyla tek bir standart oluşturma çabasına katkıda bulunan etkili bir mekanizmadır.

Farklı durum ve ihtiyaçlara uyum sağlayarak, Sözleşme'nin uygulanabilirliğini artırır ve üye devletler arasındaki kültürel, ekonomik ve ahlaki değerlerdeki çeşitlilikleri dikkate alarak insan hakları konularında daha geniş bir katılımı teşvik eder.

1.3.3. Demokrasi İlkesi Gereği Kendini Sınırlamak

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin uyguladığı takdir marjı ile taraf devletlere belirli bir karar verme ve değerlendirme özgürlüğü sağlamakta ve bu bağlamda, AİHM kendi denetim yetkisini sınırlı bir ölçüde geri çekmektedir. Bu yaklaşım, hukukun genel prensipleri arasında yer alan ve “yargısal kendini sınırlama” (*judicial self-restraint*) olarak bilinen bir ilkeyi yansıtmaktadır (Doğru, 2019: 44).

Ulusal düzeyde, yargı organlarının kendilerini sınırlamalarının temelinde güçler ayrılığı ilkesi yatar. Bu ilke, yargının, yasama ve yürütme organlarının politik tercihlerine karışmamasını gerektirir. Öte yandan, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin takdir marjı doktrinine başvurmalarının sebebi, uluslararası bir yargı organı olarak, devletlerin egemenlik haklarına saygı göstermek ve mahkemenin meşruiyetini korumaktır. Takdir marjı doktrini, AİHM'in, Avrupa İnsan Hakları

Sözleşmesi'ni yorumlama sürecinde, bölgesel bir mutabakatın olmadığı durumlarda, yerel ve kültürel farklılıkları göz önünde bulundurarak karar verme sorumluluğunu ilgili devletlere devretmesini ifade eder (Şirin, 2013: 389-390).

1.3.4. İnsan Haklarının Evrenselliği ve Kültürel Rölativizm

İnsan hakları kavramı, her bireyin sadece insan oluşu nedeniyle belli haklara sahip olduğu düşüncesine dayanır. Bu düşünceye göre, bir kişinin kökeni, yetiştirildiği kültür veya inandığı değerler ne olursa olsun, temel haklarını koruma altına alır (Erdoğan, 2019: 26). Bu haklar, kültürel argümanlarla ihlal edilemez ve bu evrensel yaklaşım, günümüzün modern anayasalarında ve insan hakları metinlerinde baskın bir şekilde evrensellik anlayışının yer aldığı görülmektedir (Kalabalık, 2017: 36).

Kültürel rölativizm bir diğer adıyla kültürel görecelilik, insan haklarının evrensel olduğu fikrine karşı temel hakların tanımının yapılmasında kültürel faktörlerin göz önünde bulundurulması gerektiğini savunan bir yaklaşımdır. Bu görüş, insan haklarının herkes için geçerli olmadığını ve yerel gelenekler, inançlar ve sosyal normlar gibi kültürel unsurların hakların tanımını ve uygulanışını etkileyebileceğini öne sürer (Erdoğan, 2019: 59).

İnsan hakları anlayışında evrensellik ile kültürel görecelilik arasındaki gerilim, her iki yaklaşım arasında denge kurmaya yönelik çabalarına yol açmıştır. Bu çabalar, sadece teorik düzeyde değil, pratikte de katı bir evrenselcilik anlayışından saparak, kültürel çeşitliliğe ve farklı kültürlere duyulan saygıyı koruma yönünde ilerlemiştir. Bu yaklaşımlardan biri, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin içtihatları aracılığıyla gelişen ve sonradan Sözleşme metnine ek protokol ile eklenen takdir marjıdır (Esen, 2020: 309).

Avrupa Konseyi'nin oluşturduğu insan hakları koruma sistemi, devletlere belirli alanlarda hareket serbestisi sağlayarak, zayıf bir kültürel görecelilik uygulaması olarak işlev görmektedir. Bu sistemde, insan hakları evrensel olarak tanınmış ve korunmuş, ancak devletlerin kültürel özelliklerine bağlı olarak farklı uygulamalar yapmalarına da yer verilmiştir. Böylece, evrensellik ile kültürel görecelilik arasında bir denge kurulması amaçlanmıştır.

Takdir marjı doktrini, kültürel göreceliliğin hafif bir formu olarak kabul edilse de aslında farklı kültürlerin uygulamalarını karşılaştıran bir sistemdir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin, bir devletin uygulamasını kabul ederken başka bir devletin benzer uygulamasını Sözleşme ihlali olarak değerlendirmesi, çelişkili durumlar yaratabilir ve bazı kültürlerin diğerlerine göre üstün tutulduğu algısına yol açabilir. Bu durum da Mahkeme'nin tarafsızlığının sorgulanmasına neden olabilir.

2. SİYASİ PARTİLERİN KAPATILMASI

2.1. Genel Olarak

Demokrasilerde siyasi partilerin varlığı ve meşruiyeti, halkın desteğiyle doğrudan ilişkilidir. Yargı yoluyla kapatılma yerine, halkın oylarıyla siyasi arenadan çekilme, demokratik süreçlerin sağlıklı işlediğinin bir göstergesi olarak kabul edilir. Bu durum halkın iradesinin, siyasi partilerin geleceğini belirlemede en önemli faktör olduğunu gösterir.

Demokratik sistemlerde siyasi partilerin faaliyetleri, ilgili ülkenin anayasal ve yasal çerçevesine uygun olmalıdır. Anayasaya veya yasalara aykırı hareket eden ve demokratik düzeni tehdit eden veya şiddet kullanımını benimseyen siyasi partilerin kapatılması, hukuk devleti ilkesinin bir gereği olarak görülebilir. Bu tür eylemler, demokrasinin temel değerlerine ve hukukun üstünlüğüne zarar verdiği için kabul edilemez ve söz konusu eylemlere yönelen siyasi partilerin yasal yaptırımlara tabi tutulması kaçınılmazdır. Zira demokrasi, farklı fikir ve görüşlerin barışçıl yollarla ifade edilmesini ve rekabetini destekler ancak şiddet içeren veya demokratik ilkeleri tehdit eden herhangi bir faaliyeti de reddeder. Nitekim AİHM, siyasi partilerin serbestçe kurulması ve faaliyet göstermesinin demokratik düzenin sağlıklı işleyişi için gerekli olduğunu kabul ederken, aynı zamanda demokratik düzen için tehdit oluşturan partilerin yasaklanması veya kapatılması gerektiğini de belirtmektedir. Bu denge aslında her ülkenin kendi hukuki düzenlemeleriyle çözmeye çalıştığı karmaşık bir meseledir.

Avrupa ülkelerinde siyasi partiler rejimi geçmiş tecrübeler ışığında ve demokratik ilkeleri korumak amacıyla belirli sınırlamalar içerecek şekilde oluşturulmuştur. Bu çerçevede, siyasi partilerin kuruluş ve faaliyet esasları genellikle ya doğrudan anayasal düzeyde ya da kanunlarla güvence altına alınmıştır. Örneğin,

Almanya, Avusturya, İtalya, İspanya ve Portekiz gibi ülkelerde siyasi parti özgürlüğü anayasalarda yer alırken, Danimarka ve Finlandiya gibi bazı ülkelerde siyasi partilere özel bir atıf bulunmamaktadır (Kara, 2022: 59). Bu ülkelerde siyasi partilerin kapatılması, genellikle demokratik düzeni tehdit eden durumlarla sınırlı tutulmuş ve istisnai durumlarda uygulanmıştır. Türkiye’de ise çok partili hayata geçişten bu yana siyasi parti özgürlüğü konusunda bazı zorluklar yaşanmış ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin yargı yetkisini tanıdığı 1989 yılından sonra bile bu durumun büyük ölçüde değişmediği görülmüştür (Kara, 2022: 59).

AIHM uygulaması bağlamında konuya yaklaşıldığında, mahkeme siyasi partilerin kapatılması veya yasaklanmasının istisnai bir durum olduğunu ve sadece demokratik toplumun korunması için zorunlu olduğu durumlarda mümkün olabileceğini vurgulamaktadır. AIHM’in siyasi parti kapatma davaları için yerleşik bir içtihadı olmamakla birlikte, bu tür davalarda karar verirken belirli kriterler ve standartlar gözetir. AIHM kararlarında, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin ilgili maddelerine ve demokratik toplum düzeninin korunması gerekliliklerine atıfta bulunulur. Ayrıca, Venedik Komisyonu’nun siyasi partilerin kapatılmasına ilişkin belirlediği kriterler ve Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi tarafından getirilen standartlar da AIHM tarafından dikkate alınan faktörler arasındadır.

2.2. AIHM Siyasi Parti Kapatma Rejimi

Adaletin sağlanabilmesi için, yargı makamlarının uyguladığı inceleme usulleri ve yöntemlerinin öngörülebilir olması şarttır. Aynı hukuki metin tarafından korunan haklar için her durumda farklı yargılama usulleri ve yöntemleri uygulanması, hak ihlallerine yol açabilir. Hukukun istikrar ve tutarlılık içinde uygulanabilmesi adına, basit ve standart hale getirilmiş, açıkça anlaşılabilir usuller belirlenmelidir. AIHM de bu saikle kendi usul ve yöntemlerini geliştirmiştir.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, bir Sözleşme maddesinin ihlal edildiği iddiasıyla yapılan başvuruları değerlendirirken üç aşamalı bir test uygular. İlk olarak, başvurunun Sözleşme hükümleri çerçevesinde ele alınıp alınamayacağına karar verilir. Bu ön değerlendirmeyi geçen başvurular, bir özgürlüğe müdahale olup olmadığı açısından incelenir. Eğer Sözleşme kapsamındaki bir özgürlüğe müdahale tespit edilmezse, dava reddedilir. Ancak, mahkeme bir özgürlüğe müdahale yapıldığı sonucuna varırsa, söz konusu müdahalenin Sözleşme hükümlerine uygun olup

olmadığını “üç aşamalı test” ile değerlendirmeye alır (Gölcüklü ve Gözübüyük, 2004: 331). Mahkeme öncelikle müdahalenin yasal bir temele sahip olup olmadığını inceler; yani müdahalenin bir yasa ile öngörülüp öngörülmediğini değerlendirir. Ardından, müdahalenin meşru bir amaca hizmet edip etmediğine bakar. Son aşamada ise müdahalenin demokratik toplum için gerekli olup olmadığı kontrol edilir.

Üç aşamalı test; birbirinin ardından gelen bir süreci ifade eder. Eğer haklara yapılan müdahalenin hukuki bir dayanağı yoksa, bu durum doğrudan bir ihlal olarak kabul edilir ve testin ikinci ve üçüncü aşamalarına geçilmez. Müdahale hukuki bir temele sahipse ancak meşru bir amaç gözetmiyorsa, yine bir ihlal var sayılır ve üçüncü aşama incelenmez. İlk iki aşamayı geçen başvurular için testin son aşamasına geçilir; burada müdahalenin demokratik toplumda gerekli olup olmadığı değerlendirilir. Eğer müdahale, demokratik toplumda gereklilik ilkesine uygun bulunursa, ihlal olmadığı sonucuna varılır. Aksi takdirde, ihlal kararı verilir. Sonuç olarak, herhangi bir aşamada gerekli koşullar sağlanmazsa, Mahkeme ilgili hakkın ihlal edildiğine karar verebilir ve diğer aşamalara geçilmez.

2.2.1. Maddenin Uygulanabilirliği

İncelemenin ilk aşaması, şikâyet konusu olayın Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nde belirtilen temel haklardan biriyle ilgili olup olmadığının değerlendirilmesidir. Mahkeme kendisine intikal eden davalarda ilk olarak, olayın faktörlerini saptayarak başvurunun hukuki temellerini gözden geçirir. Başvurunun dayandığı argümanların, ihlal edildiği iddia edilen Sözleşme maddeleriyle uyumlu olup olmadığı ve başvuru konusunun, Sözleşme’nin sağladığı korumadan yararlanıp yararlanamayacağı sorgulanır. Özellikle siyasi parti davalarında, başvuru sahipleri sıklıkla 11. madde ihlalini iddia ederler. Bu durumlarda, Komisyon ve Mahkeme, siyasi partilerin 11. madde kapsamındaki örgütlenme özgürlüğünden faydalanabileceğini ve bu sebeple davanın 11. madde çerçevesinde incelenmesi gerektiğini ifade eder. Bu, söz konusu hükmün uygulanabilirliğinin belirlenmesi anlamına gelir. Eğer bu ilk değerlendirme olumlu sonuçlanırsa, süreç ikinci aşamaya ilerler; aksi takdirde, başvuru reddedilir. İlk aşama aynı zamanda Mahkemenin konuyla ilgili yetkisini de belirler (Hazar, 2018: 77).

2.2.2. Müdahale Olup Olmadığı

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin incelemesinin ikinci aşaması, incelenen haklarla ilgili olarak gerçekleştirilen bir işlem, eylem ya da alınan önlemin müdahale oluşturup oluşturmadığını belirlemeye yöneliktir. Bu aşamadaki inceleme, müdahale varlığının tespiti üzerine kuruludur. Eğer bu aşamada yapılan değerlendirme olumlu bir sonuç verirse, süreç üçüncü aşamaya ilerleyecektir. Ancak, eğer müdahale tespit edilemezse, başvuru bu noktada reddedilecektir.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, siyasi partilerin kapatılmasıyla ilgili başvuruları değerlendirirken, örgütlenme özgürlüğüne getirilen yasaklama veya kısıtlamaları inceler. Bu tür durumlar, bireylerin özgürlüklerine ve partinin kurumsal haklarına müdahale olarak görülür. Şimdiye dek Mahkeme'ye ulaşan siyasi parti kapatma davalarında hem başvuru sahipleri hem de dava tarafı hükûmetler partilerin kapatılmasının örgütlenme özgürlüğüne bir müdahale teşkil ettiği konusunda fikir birliğine varmışlardır.

2.2.3. Müdahalenin Haklı Olup Olmadığı

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi demokratik toplumun gerekleri ile temel hak ve özgürlüklerin korunması arasında bir denge kurulmasının zorunlu olduğuna inanır. Bu dengeleme süreci, özellikle siyasi partilerin örgütlenme özgürlüğü gibi temel haklar söz konusu olduğunda, bu özgürlüklere yapılacak müdahale Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin ilgili maddesinde belirtilen şartlara uygun olarak yapılmalıdır.

AİHS'in 11. maddesi, örgütlenme özgürlüğünün korunmasını sağlamakla birlikte, ulusal güvenlik, kamu düzeni, suçların önlenmesi, genel sağlık veya ahlakın korunması ve başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması gibi meşru amaçlarla sınırlanabileceğini belirtir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, bir müdahalenin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 11. maddesine uygun olup olmadığını değerlendirirken üç aşamalı bir test uygular. Bu test, müdahalenin: kanunla öngörülüp öngörülmediğini, ikinci fıkrada belirtilen meşru amaçlardan birini hedefleyip hedeflemediğini, demokratik bir toplumda gerekli olup olmadığını değerlendirir. Eğer müdahale bu üç kriterden herhangi birini karşılamıyorsa, AİHS'in 11. maddesinin ihlali olarak kabul edilir. Bu test, örgütlenme özgürlüğü gibi temel hakların korunmasında ve demokratik toplumun gereklerinin sağlanmasında önemli

bir rol oynar. Mahkeme, bu testi uygulayarak, bireysel haklar ile toplumun genel çıkarları arasında adil bir denge kurmayı amaçlar.

2.2.3.1. Kanunilik

Hak ve özgürlüklerin ancak kanunla sınırlandırılması, halkın demokratik yollarla oluşturduğu parlamentolarda, kanun yapım süreçlerinin kamuoyu denetimine tabi olacağı ve parlamentoların objektif kurallar konusunda anlaşmaya varacağı beklentisine dayalıdır (Uygun, 2004: 90). Hukuk devleti kavramının gerçek anlamını bulabilmesi için, temel hak ve özgürlüklerin geniş bir yelpazede tanımlanması ve bu hakların anayasal bir çerçevede devlet tarafından da tanınarak koruma altına alınması şarttır. Polis devletinde olduğu gibi, hukuk kurallarına bağlı olmaksızın temel hak ve özgürlüklere müdahale etme yetkisini merkezine alan bir yönetim anlayışının tersine hukuk devleti anlayışı, bireylerin siyasi otorite karşısında güven içinde bulundukları devlet sistemini ifade eder (Akad, vd., 2018: 369). Bu hukuki güvenliğin sağlanmasının yolu ise devletin tüm eylem ve işlemlerinde kanuni idare ilkesi gereği hukuk kurallarına bağlı olmasıdır (Günday, 2002: 36).

Kanunilik ilkesi, hak ve özgürlüklerin ulusal makamlarca keyfi olarak sınırlamalarını önlemeyi amaçlar ve bu ilkenin uygulaması ilk kez *Sunday Times v. United Kingdom* davasında ele alınmıştır. Kararda kanunilik kriterinden ne anlaşılması gerektiği konusunda iki ölçüt getirilmiştir. Öncelikle kanunun, ilgili bireyler tarafından ulaşılabilir olması ve bireylerin, belirli bir davranışın muhtemel sonuçlarını tahmin edebilmelerini, şartlar elverdiğince ve eğer gerekliyse uygun önerilerle desteklenerek, davranışlarını buna göre ayarlayabilmelerini sağlayacak kadar açık ve net olması gereklidir. Bu özelliklerin aranmasının asıl sebebi, devletlerin hak ve özgürlükleri sınırlama sürecinde keyfi kararlar almalarının önüne geçmektir. Kanunların belirli ve erişilebilir olması, devlet otoritesinin keyfilikliğini sınırlandırmak ve hukuki belirliliği artırmak için esastır. Öte yandan “kanunla öngörülme” ifadesi Mahkeme tarafından kanunların “şekli” anlamından ziyade “öz” anlamıyla yorumlanmaktadır. Mahkemenin, yalnızca kanunlar hiyerarşisinde üst sıralarda yer alan metinleri değil, aynı zamanda alt sıralarda yer alan hukuki metinleri de kapsadığı anlamına gelir. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi bağlamında “kanun” terimi, yalnızca yazılı kanunları değil, aynı zamanda yazılı olmayan hukuk kurallarını da içerecek şekilde özerk bir anlam taşır. Bu, “kanunla öngörülme”

ilkesinin, bir hak veya özgürlüğün sınırlanmasının yalnızca yasama organı tarafından yapılan yazılı bir kanunla gerçekleştirilmesi gerektiği anlamına gelmez. AİHS'nin yorumlanmasında, “kanunilik kriteri” başvuruçuların lehine olacak bir şekilde geniş yorumlanmıştır (*Leyla Şahin v. Türkiye*, 88).

2.2.3.2. Meşru Amaç

Sözleşmede belirtilen sınırlamalar, bireysel hakların yanı sıra toplumun diğer hak ve çıkarlarını koruma amacını taşır. Bu bağlamda, sözleşme bazı durumlarda bir hakkın kısıtlanmasını makul bulabilir. Bireylerin sahip olduğu çarpışan haklar, sürekli bir denge içinde tutulmalıdır. Çoğulculuk ve demokrasi, Mahkeme'nin *Refah Partisi v. Türkiye* kararında da belirttiği üzere, geniş kapsamlı istikrarı sağlamak adına bireylerin ve grupların özgürlüklerinde bazı sınırlamaları kabul etmelerini ve çeşitli tavizler vererek uzlaşmaya varmalarını gerektirir.

Müdahalenin yasallığının ikinci basamağı, müdahalenin Sözleşme'nin ilgili hükmünde belirtilen meşru amaçlara uygun olup olmadığının değerlendirilmesidir. 11. maddenin ikinci fıkrasına göre, ulusal güvenlik, kamu güvenliği, kamu düzeni, suç işlenmesinin önlenmesi, sağlık ve ahlakın korunması, başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması, örgütlenme ve toplantı özgürlüğünün sınırlandırılması için söz konusu olabilecek meşru amaçlardır.

İkinci fıkrada belirtilen meşru amaçların sınırlı sayıda olacak şekilde sıralanmasının önemi vurgulanmalıdır. Mevcut meşru amaçlar, Sözleşme'nin belirlediği çerçeve içinde değerlendirilmeli, bu amaçlar dışında yeni nedenler eklemek ise mümkün olmamaktadır. Taraf devletler, yalnızca bu fıkrada belirtilen nedenlerden bir veya birkaçını gerçekleştirmek amacıyla, birinci fıkrada korunan örgütlenme özgürlüğüne müdahale etme hakkına sahiptirler.

Uygulamada, “ulusal güvenliğin, toprak bütünlüğünün ve kamu emniyetinin korunması” veya “kamu düzeninin sağlanması” gibi kavramların aşırı vurgulanması, toplumsal sorunlar karşısında özgürlüklerin kısıtlanmasına ve otoritenin lehine bir denge kaymasına sebep olabilir. Mahkeme'nin bu olası riskleri dikkate alarak, “demokratik toplumun gerekleri” çerçevesinde bu kavramlara sınırlar getirdiği ve devletlerin bu konularda serbest hareket etme alanını içtihatları ile kısıtlamıştır (Telli, 2012: 59).

2.2.3.3. Demokratik Toplumda Gereklik

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, bir sınırlamanın yasal dayanağının ikinci fıkra ile uyumlu olduğu iddiasını yeterli bulmamakta ve bir adım ileriye giderek, bu sınırlamanın “demokratik toplum kriteri”ne ne derece uygun olduğunu da değerlendirmektedir.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nde bulunan ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi tarafından zaman içinde geliştirilen demokratik toplumda gereklik ilkesi, devletlerin hakları sınırlandırma sürecinde uyması gereken temel bir kriter olarak kabul edilmiştir. Siyasi parti özgürlüğüne getirilen kısıtlamaların meşruiyetinin değerlendirilmesinde üç aşamalı bir süreç bulunmakla birlikte, Mahkeme’nin kararlarını belirleyerek içtihatlarını şekillendiren ve ihlal olup olmadığının tespit edildiği ana aşama, genellikle müdahalenin demokratik bir toplumda zorunlu olup olmadığına dayanmaktadır.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne göre, “demokratik toplum”un tanımında merkezi olan kavramlar çoğulculuk, hoşgörü ve açık fikirliliktir (Yokuş, 2001: 111). Çoğulculuk, öncelikle, kültürel, etnik ve geleneksel çeşitliliklerin tanınmasına ve bunlara saygı gösterilmesine dayanır. Bu ilke, bireylerin çeşitli fikir ve düşüncelere sahip olmalarını ve bu düşünceleri toplumla özgürce paylaşabilmelerini destekler. Aynı zamanda, farklı dünya görüşlerine sahip olan bireylerin veya grupların, kendi inançları doğrultusunda serbestçe örgütlenmelerine ve faaliyet göstermelerine olanak tanımaktadır. Farklılıklara karşı hoşgörü olma ve çeşitlilik içinde birlik arayışı önemlidir. Dini, mezhebi veya etnik ayrılıkları temsil eden azınlıkların özgürce örgütlenmelerine izin vermek, bu farklılıkların çatışmaya dönüşmesini önleyebilir. Dolayısıyla, siyasi çoğulculuğun kurumsal bir yapı olarak benimsenmediği bir ülkede toplumsal barışın sağlanması beklenemez (Telli, 2013: 86).

Demokrasi, her zaman çoğunluğun görüşlerinin baskın olduğu bir sistem olarak anlaşılmamalıdır; azınlık görüşlerinin de adil ve doğru bir şekilde ele alınması, demokrasinin temel bir unsuru olarak kabul edilir. O halde, demokrasi kavramını çoğunluğun egemenliği olarak değerlendirmemek; çoğunluk iradesinin demokrasinin işlerliğinde bir faktör olduğunu ama tanımının da bir parçası olmadığını belirtmek gereklidir (Örücü, 1993: 15). Bu aşamada siyasi partiler, farklı

görüşlerin temsil edilmesi ve çoğulculuğun sağlanması açısından önemli bir role sahiptir.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, demokrasinin Avrupa kamu düzeninin temel bir unsuru olduğunu ve Sözleşmenin, siyasi ve medeni hakları güvence altına alarak demokrasi ile açık bir bağlantı kurduğunu belirtmiştir. Sözleşme'nin giriş bölümünde, insan haklarının korunması ve geliştirilmesinin, etkili bir siyasal demokratik rejim ile ortak bir insan hakları anlayışı ve saygısına dayandığı vurgulanmış ve Mahkeme; Sözleşme'yi, demokratik bir toplumun değerlerini ve ideallerini desteklemek ve yükseltmek amacıyla tasarlanmış bir metin olarak tanımlamıştır. Mahkeme, demokratik toplumun ihtiyaçlarını tanımlarken ise yalnızca ulusal yasal standartlara değil, aynı zamanda demokrasinin genel prensiplerine, uluslararası normlara ve modern demokratik ülkelerdeki pratiklere dayanmıştır (Eren, 2004: 141). Buna göre siyasi partilere yönelik herhangi bir müdahalenin veya yaptırımın meşruiyeti, subjektif olarak ilgili ülkenin özel durumuna ve gereksinimlerine göre değil, “demokratik toplum düzeninin gereklilikleri” adı verilen objektif bir ölçüte göre değerlendirilmelidir. Bu durumda, demokratik bir toplum içerisinde siyasi partilere yapılan müdahalelerin gerekliliği, bu müdahalelerin toplumsal bir gereksinimi karşılıyor olup olmadığı ve takip edilen meşru amacın orantılılığı ile ölçülmektedir. Müdahalenin demokratik toplum düzeninde gerekli olup olmadığı, bu iki kritere dayanarak değerlendirilir.

2.2.3.3.1. Toplumsal İhtiyaç Baskısı ve Devletlere Tanınan Takdir Yetkisi

AİHM örgütlenme özgürlüğünün sınırlandırılması veya yasaklanması konusunda, taraf devletlere “zorlayıcı bir toplumsal ihtiyaç” olup olmadığına karar verme konusunda belirli bir takdir yetkisi tanımaktadır. Demokratik toplumda gereklilik ilkesi, bir yandan devletlere egemenlik hakları çerçevesinde belirli bir takdir marjı tanırken, diğer yandan da Sözleşmeye taraf olmanın getirdiği yükümlülükler çerçevesinde, devletlerin müdahalelerinin Mahkeme tarafından uluslararası denetimine olanak tanır (Tümay, 2011: 1). Böylece, devletlerin kendi iç hukuklarına uygun hareket etmeleri sağlanırken aynı zamanda uluslararası insan hakları standartlarına göre hareket etmeleri de garanti altına alınır. Bu denge hem bireysel özgürlüklerin korunmasını hem de toplumun genel çıkarlarının gözetilmesini amaçlar.

Ulusal makamlar, müdahalenin ülkelerinin ahlaki, siyasi ve ideolojik değerlerine uygun olup olmadığına dair ilk kararı verme yetkisine sahiptirler. Bu sebeple, “takdir yetkisi” ilkesi, Sözleşmeye taraf olan devletlerin hassas meselelere olan saygısını göstermede önemli bir işlev görür (Telli, 2013: 69). Takdir yetkisinin kapsamının geniş ya da dar yorumlanması ise bir siyasi partinin haklarına yönelik yapılan müdahalenin demokratik bir toplumda ne derece zorunlu olduğunun tespit edilmesinde kritik bir öneme sahiptir. Nitekim Sözleşme’nin her maddesi veya hatta aynı maddenin farklı bölümleri için takdir yetkisi prensibinin uygulanışı bile farklılık gösterebilir çünkü Sözleşme’deki hiçbir madde, takdir yetkisinin sınırlarını açıkça belirtmemiştir. Bunun bir sonucu olarak Mahkeme, takdir yetkisinin kapsamı ve sınırları hususunda kesin ve evrensel bir kriter geliştirmemiş hatta şimdiye dek geliştirme ihtiyacı da hissetmemiştir. Gerçekten de mahkeme her davanın kendine has koşulları, konusu ve bağlamı göz önünde bulundurularak takdir yetkisinin boyutunun farklılık gösterebileceği fikrindedir (*Rasmussen v. Danimarka*, 40).

AİHM içtihatlarına göre, her ne kadar her duruma özgü genel ve evrensel bir kriter oluşturulmamış olsa da siyasi partilerin durumunda dikkat çekici olan, siyasal ifadelerin sınırlandırılması konusunda devletlere daha dar bir takdir hakkı tanınmış olmasıdır. Buna karşılık, ahlaki ve dini ifadelerin kullanımında devletlere çok daha geniş bir takdir yetkisi verilmiştir. Çünkü mahkemenin, siyasi tartışma özgürlüğünü demokratik toplumun temel bir unsuru olarak görmesiyle ilgilidir. Bu bağlamda, siyasi partilerin demokratik toplum için taşıdığı vazgeçilmez önem nedeniyle, siyasi partilerin özgürlükleri konusunda devletlere geniş bir hareket alanı tanınmamıştır. Bu bağlamda, Sözleşme’nin 11. maddesi çerçevesinde, siyasi partilerin yasaklanması konusunda, ulusal makamların kendi iç koşullarını değerlendirmesinde tam ve kesin bir takdir marjına sahip olmadıkları aşikardır. Bu makamların karar ve eylemleri, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 11. maddesi tarafından korunan haklarla uyumlu olmalıdır. Bu uyumun değerlendirilmesinde nihai karar verme yetkisi Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne aittir (Tümay, 2011: 5-6). Mahkeme, ulusal makamların yerine geçmez; sadece bu makamların kararlarını, 11. madde kapsamında takdir yetkilerinin kullanımı açısından denetler.

Sözleşmeciler devletler, takdir haklarını makul, özenli ve iyi niyetli bir şekilde kullanmalıdır (Eren, 2004: 161). Mahkeme, devletlerin bir takdir marjına sahip

olduğunu kabul etse de bu marj, Sözleşme metni, demokratik topluma atfedilen anlam ve Avrupa Konseyi ülkelerinin demokrasilerinde giderek gelişen ortak yasama ve uygulama standartları ile sınırlıdır (Tümay, 2011: 8). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, denetim sürecinde, şikâyet konusu olan müdahalenin izlenen meşru amaçla orantılı olup olmadığını ve ulusal mercilerin kararlarını haklı çıkarmak için sundukları gerekçelerin uygun ve yeterli olup olmadığını, davanın tüm koşulları ışığında değerlendirir. Bu nedenle, Mahkeme, ulusal makamların 11. maddeye uygun kuralları uyguladıklarına ve ayrıca, kararlarını ilgili olayın uygun bir şekilde değerlendirilmesine bıraktıklarına ikna olmalıdır.

Ulusal makamlar, hukukun üstünlüğünü koruma ve anayasal hakları etkinleştirme konusunda gerekli önlemleri almakta serbestçe hareket edebileceklerdir. Ancak, bu önlemler, Sözleşme'den doğan yükümlülüklerle uyumlu olmalı ve Sözleşme organlarının denetimi altında gerçekleştirilmelidir. Bu durumda, Sözleşmeciler devletlerin siyasi partilere yönelik müdahaleleri, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin denetim mekanizmaları tarafından başarıyla geçebilmesi için, müdahalenin “inandırıcı ve zorlayıcı nedenlere” dayandırılması gerekmektedir. Bu yaklaşım, “inandırıcı ve zorlayıcı neden” ifadesinin ne anlama geldiğinin belirlenmesini zorunlu kılar. Siyasi partilerin kapatılması gibi ciddi önlemler alınırken, Mahkeme, ilgili partinin demokratik düzeni ve vatandaşların temel haklarını tehdit eden anayasaya aykırı faaliyetlerde bulunduğu ulusal makamlar tarafından sunulan somut ve yeterli kanıtları aramaktadır. Eğer bu tür kanıtlar sağlanamazsa, iddialar yalnızca varsayımsal riskler olarak kabul edilebilir (Telli, 2013: 73). Bu durumda, bir siyasi partinin şiddeti savunduğu veya onayladığı yönündeki iddialar, eğer bu iddiaları destekleyecek kuvvet kullanımına veya diğer yasa dışı yöntemlere çağrı yapılmasına dair bir kanıt yoksa, *HEP v. Türkiye* davasında olduğu gibi yetersiz delil olarak kabul edilip reddedilebilir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin, ulusal makamların siyasi partilere yönelik müdahalelerini değerlendirirken somut deliller aradığını ve varsayımsal tehlikeler yerine kanıtlanabilir eylemlere dayanarak karar verdiğini gösterir.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin yaklaşımı, siyasi partilere uygulanan yaptırımların meşruiyetini değerlendirirken katı bir ölçüt benimsemiştir. Bu nedenle, bir siyasi partinin faaliyetleri nedeniyle demokratik düzene yönelik tehdit iddialarını

destekleyecek yeterli kanıtların sunulması gerekmektedir. Eğer bu kanıtlar sağlanamazsa, Mahkeme kolaylıkla Sözleşme'nin 11. maddesinin ihlal edildiğine karar verebilir.

2.2.3.3.2. Orantılılık İlkesi

Sınırlamaların “zorlayıcı toplumsal ihtiyaç” olup olmadığının belirlenmesindeki ikinci önemli faktör, müdahalenin orantılı olup olmadığının değerlendirilmesidir. Herhangi bir yaptırım veya önlemin, ilgili işlem, eylem veya davranışla orantılı olması beklenir. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve ek Protokollerinde orantılılık prensibine doğrudan atıfta bulunulmasa da Mahkeme içtihatları aracılığıyla bu prensip geliştirilmiştir.

AİHS'in 11. maddesinin ilk fıkrası, bireylerin toplantı yapma ve örgütlenme özgürlüğünü korurken; ikinci fıkra ise, bu özgürlüğün sınırlarını belirlemiştir. Her durumda, birinci fıkra tanımlanan bireysel hak ve özgürlüklerin kullanımı ile ikinci fıkra sıralanan toplumsal çıkarlar ve haklar arasında denge kurulması gerekliliği ön plana çıkmaktadır (Telli, 2013: 77). Bu bağlamda, orantılı kısıtlamaların uygulanması, birinci ve ikinci fıkralarda ifade edilen haklar arasında adil bir dengeyi sağlama yolunda önemli bir adım olarak görülmektedir.

Sözleşme bu sistematikte, toplumun genel yararlarını korurken aynı zamanda bireylerin temel haklarına da saygı duyulmasını sağlayacak bir denge oluşturmayı hedeflemektedir. Bu dengenin amacı, kamu düzeni ve kişisel özgürlükler gibi demokratik düzenin temel unsurlarının uyum içinde işleyebilmesini sağlamaktır. Bu iki ana öğenin birlikte etkin bir şekilde uygulanması, sağlıklı bir demokrasinin temelidir.

Orantılılık ilkesi, kullanılan yöntemlerin ulusal makamların hedeflediği amaca uygun olmasını gerektirir. Mahkemeye göre, bir müdahalenin orantılı olup olmadığını değerlendirirken, uygulanan yaptırımın türü ve şiddeti öncelikli olarak göz önünde bulundurulmalıdır (*Sürek v. Türkiye*, 64). Bir hakkın özüne zarar verecek kadar ağır bir müdahalede bulunulduğunda, orantılılık ilkesine aykırı davranılmış olur. Siyasi partilerin örgütlenme özgürlüğü, kendi programları doğrultusunda serbestçe faaliyet gösterme hakkını içerir. Bu nedenle, parti kapatma ve yasaklama gibi ağır önlemler, ancak son çare olarak ve mevcut tehlikeyi önlemek amacıyla

devlet tarafından kullanılmalıdır. Ayrıca, bir siyasi partiye yönelik geçici yasaklamalar bile, ifade özgürlüğünü ve parti tüzüğünde belirtilen amaçların gerçekleştirilmesini engelleyici bir etkiye sahip olabilir (*Christian Democratic People's Party v. Moldova*, 76-77.) Bu sebeple, Mahkeme, bu tür önlemleri orantılılık prensibine uygunluk açısından değerlendirebilir.

Yaptırımların orantılılığı hem partiye hem de parti üyelerine yönelik cezaların bir arada uygulanması durumunda daha da büyük bir önem kazanır. Bir parti yasağının ihlali sonucu, parti üyelerinin ve partinin kendisinin kısıtlamalara tabi tutulması muhtemel bir senaryodur. Şiddet içerikli ve kışkırtıcı söylemler nedeniyle bir partinin kapatılmasına sebep olan üyelerin, belirli siyasi faaliyetlerden men edilmesi, amaçlanan hedefle orantılı bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir (*Refah Partisi v. Türkiye*, 134). Parti yasağının üyeler tarafından ihlal edilmesi durumunda, doğrudan partilere değil, sadece üyelere yönelik yasaklar, amaç ve araç arasında daha güçlü ve dengeli bir ilişki kurar. Bu durumda, parti tüzel kişiliği cezalandırılmaz; yalnızca üyeler, kendi davranışlarından dolayı yaptırıma tabi tutulurlar. Bu kapsamda İspanya'nın Bask bölgesinde faaliyet gösteren ve ETA terör örgütünün siyasi uzantısı Herri Batasuna Partisi'ne yönelik yapılan müdahale, gerçekten kayda değer bir olaydır. Söz konusu olayda seçim süreci sırasında, ETA'nın terör eylemlerini destekleyen bir film nedeniyle Herri Batasuna Partisi'ne yönelik müdahale gerçekleşmiştir. Propaganda filminde maskeli terör örgütü üyeleri tarafından ETA'nın siyasi talepleri dile getirilmekte; özellikle Bask bölgesinin otodeterminasyon hakkı, Navarra'nın Bask bölgesine katılması ve ETA mahkumları için genel af gibi konular savunulmaktadır. Söz konusu propaganda filmini İspanya devlet televizyonunda dahi yayınlatan partiye genel bir yaptırım yerine, sadece 23 parti yöneticisine hapis ve para cezası verilmesi, bu müdahalenin en çarpıcı yönü olarak öne çıkmaktadır.

Herri Batasuna Partisi'ne yönelik İspanya Yüksek Mahkemesi'nin kararı, partinin kapatılmasına gitmese de parti üzerinde önemli bir etki yaratmıştır. Parti mensuplarının cezalandırılması, “parti kapatmadan parti söndürme” veya “parti karartma” olarak adlandırılan bir yaklaşımın örneklerinden birini teşkil etmektedir (Çağlar ve Çavuşoğlu, 1999: 173). Bask bölgesinde %15 oy alarak Özerk Bask Parlamentosu'nda 18, Ulusal Parlamento'da ise 2 temsilci bulunduran parti, bu

kararla resmi olarak kapatılmamış olsa da faaliyetlerinin kısıtlanmasıyla gölgede bırakılmıştır. AİHM de ETA terör örgütü ve Batasuna Vakası'na ilişkin kararında, İspanya'daki yetkili yargı organlarının kapsamlı incelemeleri sonucunda “demokrasiyi tehdit eden” bağların tespit edildiğini ifade etmiştir. AİHM, terör eylemleri ve terör örgütleri ile siyasi partiler arasındaki ilişkilerin demokrasi için bir tehdit oluşturduğunu belirtmiş ve müdahaleyi haklı kabul etmiştir. Mahkeme, İspanya'da yaşanan terör saldırılarını ve ETA ile partiler arasındaki ilişkileri dikkate alarak, bu tür bağlantıların demokrasiye karşı bir tehdit oluşturduğunu vurgulamıştır (Şahin, 2010: 157).

3. AİHM SİYASİ PARTİ KAPATMA KARARLARI

3.1. Siyasi Partilerin Tüzük ve Programının Devletin Temel İlkelerine ve Örgütleniş Biçimine Aykırı Olması

Siyasi partilerin tüzük ve programları, genellikle parti kurucularının ve üyelerinin özgür iradeleriyle oluşturdukları, partinin temel ilkelerini ve politikalarını ifade eden ve “siyasi partilerin siyasal anayasaları” olarak adlandırılan belgelerdir (Telli, 2013: 115). Parti tüzüğü, partinin sosyal ve ekonomik konulardaki politikalarını, devlet yönetimiyle ilgili görüşlerini ve çözüm önerilerini içerir. Bu belge, partinin ideolojisini ve toplum içindeki hedeflerini yansıtırken aynı zamanda parti faaliyetlerinin yasal çerçevesini de belirler. Ülkenin sorunlarına çözüm önerileri sunan ve toplumun farklı kesimlerinin isteklerini duyuran bu kuruluşların faaliyetlerinin geniş bir koruma altında olması gerekliliği de aşıkardır (Uygun, 2014: 632). Zira demokrasinin sağlıklı işleyişi için, hükümet politikalarının temelde tartışılabilmesi, kamuoyunun çoğunluk görüşleriyle çelişse dahi, siyasi partilerin ve diğer siyasi aktörlerin genel sorunlara çözüm bulma amacıyla kamusal tartışmalara katılımı önemlidir. Bu tür tartışmaların, mevcut siyasi sistemi sorgulayıcı bir nitelik taşıması, siyasi ifade özgürlüğünün doğal bir parçasıdır (Hazar, 2018: 86). Ancak bir partinin siyasi programının ilgili sorunlara demokratik ve barışçıl çözümler önermek yerine demokratik düzeni yıkmayı veya siyasi hedefler için şiddet kullanımını meşrulaştırmayı hedefleyen bir politika benimsemesi söz konusu partinin kapatılması gibi ciddi yaptırımları gündeme getirecektir.

AİHM, parti tüzük ve programlarına dayalı müdahaleleri değerlendirirken, öncelikle ilgili partinin programının şiddet, isyan veya demokratik değerlerin

inkarına yönelik çağrılar içerip içermediğini incelemektedir. Eğer parti tüzüğü ve programında şiddeti teşvik eden herhangi bir ifade bulunmuyorsa ve parti faaliyetlerinde de buna dair somut bir eylem gözlemlenmiyorsa, Mahkeme genellikle partinin sadece tüzük ve programındaki ifadeleri nedeniyle yaptırma tabi tutulduğu sonucuna varmaktadır. Ancak bir partinin tüzüğü ve programındaki ifadeler onun hedeflerini ve niyetlerini değerlendirmek için yeterli bir araç olmayabilir. Bu nedenle, partinin gerçek amaçlarını anlamak için, programın içeriği ile partinin eylemleri ve davranışları arasında bir karşılaştırma yapılması gerekmektedir. Bu kapsamda siyasi partilerin, tüzük ve programına dayanarak kuruluşlarının ardından hemen kapatılması, değerlendirme kriterlerinin eksikliğini gösterir. Parti tüzük ve programı ile eylemleri ve savunulan düşünceler arasında karşılaştırma yapabilmek için partinin programını uygulamaya koyma fırsatı bulması gerekir. Eğer parti, programını hayata geçiremeden kısıtlamalara tabi tutulursa, bu durum, ifade özgürlüğünün kullanılmasına dayalı bir yaptırım olarak değerlendirilebilir ve demokratik ilkelerle çelişir. Bu noktada henüz faaliyete başlamamış bir parti ile aktif siyasi eylemlerde bulunan bir partinin kapatılması arasında ayırım yapılması gerektiğine ilişkin görüşler mevcuttur. Faaliyete geçmemiş bir partinin, tüzük ve programındaki ifadeler sebebiyle hemen kapatılmak yerine, bu ifadeleri düzeltebilmesi için öncelikle bir şans verilmelidir. Eğer parti bu fırsatı değerlendirmeyip düzeltme yapmazsa, o zaman kapatma cezası uygulanabilir (Sağlam, 2000: 247-248).

Türkiye Birleşik Komünist Partisi (TBKP) hakkında kuruluşundan sadece 11 gün sonra parti tüzüğü ve programındaki ifadeler temel alınarak kapatma davası açılmıştır. TBKP başvurusu üzerine AİHM, partinin faaliyetlerine başlamadan kapatılmasının, partinin ve liderlerinin asıl amaçlarını yansıtan herhangi bir eyleme dayanmadan, sadece tüzük ve programına göre yapıldığını belirtmiştir. Partinin siyasi faaliyetlere başlamadan kapatılması durumunda, Mahkemenin analizinin, tüzük ve programdaki ifadelerin şiddeti teşvik edip etmediğine odaklanacağı anlamına gelir. Partinin tüzükte belirtilen hedef ve niyetlerinin ötesinde farklı bir amacı olup olmadığını değerlendirmek için, partinin eylemlerine bakmak mümkün olmadığından, bu tür bir inceleme yapılamayacaktır.

Mahkeme, *TBKP ve Diğerleri v. Türkiye* kararında, parti tüzüğündeki “TBKP, Kürt sorununun, ortak menfaatler üzerine kurulmuş, eşit haklara ve demokratik yeniden yapılanma amacına dayanan, Türk ve Kürt halklarının gönüllü olarak bir arada yaşamasını sağlayacak barışçıl, demokratik ve adil bir şekilde çözülmesi için çalışacaktır.” ifadesinin ülke bütünlüğünü hedef almadığını ve ayrımcı bir ifade olmadığını belirtmiştir. Kararda parti programı dikkate alındığında, programın Kürt “halkı” ve “ulusu” ile Kürt “yurttaşlarına” atıfta bulunmasına rağmen, Kürtleri bir “azınlık” olarak tanımlamadığı, onlara özel bir muamele veya ek haklar talep etmediği ve Türk nüfusundan ayrılmalarını savunmadığı belirtilmiştir. Özellikle, tüzükte şiddet kullanımına herhangi bir atıf yapılmaması ve aksine, “bu sorunun çözümü siyasaldır”, “Kürt halkı üzerindeki baskı ve ayrımcılığın kalkması için Türk ve Kürtlerin birleşmesi gerektiği” ve “Kürt sorununun, ilgili tarafların görüşlerini özgürce ifade edebildikleri, şiddete başvurmadan ve siyasette kendi ulusal kimlikleriyle yer alarak çözülebileceği” gibi ifadelerin kullanılması tercih edilmiştir. Bu bağlamda, Mahkeme, söz konusu müdahaleyi orantısız ve demokratik bir toplum için gereksiz olarak değerlendirmiştir.

Mahkemenin belirlediği prensiplere göre, bir partinin sadece tüzük ve siyasi programına dayanarak doğrudan kapatılmasının mümkün olmadığı sonucuna varmak yanıltıcı olabilir. İdeolojik görüşleri yansıtan bir tüzük ve program nedeniyle bir partinin yasaklanmaması genel bir prensip olmakla birlikte, eğer bu belgeler ırk, dil, din, milliyet veya mezhep temelinde şiddeti ve nefreti teşvik eden ifadeler içeriyorsa, partinin eylemleri ve aktivitelerinden bağımsız olarak kapatılması mümkündür. Ancak, somut bir eylem olmaksızın, devletin kamu düzeni ve milli güvenlik gerekçeleriyle bir tehlike iddiasını ispatlaması zordur. Zira bunu haklı gösterecek herhangi bir parti etkinliği bulunmamaktadır. Eğer bir parti programı açıkça suç teşkil eden veya suça teşvik edici ifadeler içeriyorsa, kapatma yaptırımının uygulanması mümkün olmalıdır (Turhan, 2001: 30). Ancak, şiddet kullanımına çağrı yapmayan ifadeler içeren parti programları için, partinin gerçek niyetini anlamak adına eylemlerinin ve faaliyetlerinin incelenmesi önemlidir. Yalnızca tüzük ve programa dayanarak bir partinin kapatılması, en ağır yaptırım olarak kabul edilmeli ve dikkatli bir şekilde uygulanmalıdır.

Özgürlük ve Demokrasi Partisi (ÖZDEP) yaklaşık altı ay süren faaliyetlerinin ardından, partinin siyasi programına dayanarak kapatılması hakkındaki başvuru sonucunda Mahkeme, partinin kapatılmasının Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 11. maddesine aykırı olduğuna karar vermiş ve partinin siyasi programında demokratik kuralları ihlal edecek herhangi bir unsura rastlanmadığını vurgulamıştır. Aksine, programın uluslararası sözleşmelere uygun barışçıl ve demokratik çözümleri desteklediği belirtilmiştir. Mahkeme *ÖZDEP v. Türkiye* kararında ayrıca, bir siyasi projenin mevcut ulusal ilkelerle uyumsuz olmasının, demokratik kuralları ihlal etmediğini ve farklı görüşlerin ifade edilmesinin demokrasinin temel bir parçası olduğunu tekrarlamıştır. Mahkeme, başvuran partinin Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kaldırılmasını öneren görüşünün de aynı prensiplere tabi olduğunu ifade etmiş, ifade özgürlüğü kapsamında farklı siyasi görüşlerin dile getirilmesinin, temel demokratik ilkelerle uyumlu olduğunu vurgulamıştır.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin siyasi partilerin örgütlenme özgürlüğüne ilişkin müdahaleleri değerlendirme konusundaki yaklaşımı, tutarlılığı konusunda sorgulanmaktadır. Nitekim Refah Partisi davasında, partinin savunduğu Şeriat hukukunun laiklik ve demokratik kurallarla çeliştiği gerekçesiyle uygulanan yaptırımın demokratik bir toplum için gerekli olduğuna karar verilirken ÖZDEP davasında, Diyanet İşleri'nin kaldırılması amacının demokrasiye uygunluğu tartışılmamış ifade özgürlüğü bağlamında değerlendirilmiş, Diyanet İşleri'nin kaldırılmasını amaçlayan bir partinin kapatılması konusunda, demokrasiye uygunluk tartışması yapılmamıştır. Ayrıca, laikliğin AİHM hukukunda ve özellikle Türkiye bağlamında demokrasinin önemli bir unsuru olarak kabul edilip edilmediği netlik kazanmamıştır. Mahkemenin laiklik konusundaki yaklaşımı, Avrupa'daki devletlerin düşünce, vicdan ve din özgürlüğünü koruma biçimlerinin çeşitliliği nedeniyle standart bir modelin olmamasına dayandırılarak haklı görülebilir.

Mahkeme'nin laiklik ve Sözleşme arasındaki ilişkiyi genel bir ölçüt olmaksızın değerlendirmesi, farklı davalarda laiklik ve demokrasi arasındaki ilişkinin farklı yorumlanmasına neden olmuştur. Bu durum, Mahkemenin “temel demokratik prensipler” ile çelişmediği sürece anayasal değişiklik tekliflerinin savunulabileceğini belirtmesine rağmen, bu prensiplerin açık ve objektif bir şekilde tanımlanmamasından kaynaklanmaktadır. Uluslararası bir kurum olarak AİHM'den

tarafsızlık ve tutarlılık beklenirken, bu geniş yorum alanı, Mahkemenin kararlarının objektif kriterler olmaksızın davadan davaya değişebilmesi riskini taşımaktadır. Bu, demokrasi ve temel değerleri hakkında evrensel bir anlayışın olmamasıyla daha da karmaşık hale gelmektedir.

3.2. Siyasi Partilerin Şiddete Teşvik Niteliğindeki Söylem ve Eylemleri

Siyasi partilerin faaliyet özgürlükleri değerlendirildiğinde, demokratik düzeni bozma amacı güdüp gütmediklerinin belirlenmesi her zaman kolay bir görev değildir. Zira siyasi parti üyeleri, demokrasiyi yok etme niyetindeyseler, gerçek amaçlarını genellikle iktidara daha kolay ulaşmak amacıyla gizlemeyi tercih edeceklerdir.

Bu durumu dikkate alan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, yalnızca tüzüğe dayanarak bir partinin demokrasiyi reddettiği sonucuna varmayı kolay kolay kabul etmemekte, aynı zamanda parti tüzüğü ile parti eylem ve davranışları arasında bir karşılaştırma yapılmasını da şart koşmaktadır. Partiyle ilişkilendirilebilecek eylem ve davranışlar, parti üyeleri tarafından gerçekleştirilebileceği gibi partinin yetkili organ ve kurulları tarafından da yapılabilir. Ancak, siyasi parti üyelerini eyleme yönlendiren saik veya amacın sübjektif olarak değerlendirilebilecek bir kavram olması, onların gerçekten de demokratik düzeni yıkma amacıyla hareket edip etmediklerinin objektif olarak belirlenmesini zorlaştırmaktadır (Öden, 2003: 155-156).

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, anayasal güvence altına alınmış hak ve özgürlükleri yok edecek ve demokratik düzeni şiddet kullanarak yıkmayı hedefleyen siyasi partilerin eylem ve söylemlerine ilişkin değerlendirmelerinde partilerin, şiddet çağrısı, isyan veya ayaklanma gibi araçları kullanmayı önerdikleri veya planladıkları durumlarda, AİHM'nin tutarlı içtihadı, ifade özgürlüğüne paralel olarak, bu tür partilerin yasaklanabileceği yönündedir. Mahkeme, nefret söylemi, şiddeti övme veya teşvik etme gibi ifadelerin, demokrasinin temel taşı olan hoşgörü ruhuyla ve Sözleşme'nin temsil ettiği adalet ve barış değerleriyle uyumsuz olduğunu vurgulamıştır (*DTP v. Türkiye*, 91-97).

Mahkeme siyasi partilerin ifadelerini değerlendirirken, Sözleşme'nin 10. maddesi kapsamında korunan ifade özgürlüğünün ve özellikle siyasal ifadenin önemini vurgular. Ancak siyasal ifadelerin yorumlanmasında sıkı bir yaklaşım

benimsenerek daha dar bir takdir marjı olduğu ifade edilmektedir (*DTP v. Türkiye*, 92). Demokratik toplumun temelinde yer alan özgür siyasi tartışma ortamı, şiddet eylemlerine veya şiddetin övülmesine teşvik etmeyen sınırlar dahilinde, devlet yapısı ve ilkelerine aykırı düşüncelerin serbestçe ifade edilmesini mümkün kılar. Toplum, çatışma veya gerginlik durumları hakkında farklı görüşlerden haberdar olma hakkına sahiptir (*DTP v. Türkiye*, 103). Ancak, siyasi parti özgürlüğünün sınırlandırılması gerektiği durumlar da mevcuttur.

Mahkeme *Refah Partisi v. Türkiye* davasından siyasi partinin eylemleri nedeniyle sınırlandırılması durumunda, söz konusu müdahalenin, zorlayıcı bir toplumsal ihtiyaca cevap verip vermediğini değerlendirirken belirli kriterler belirlemiştir.⁷ Buna göre bir siyasi partinin faaliyetlerinin kısıtlanması konusunda yapılan başvuruları değerlendirirken, Mahkeme şu üç temel kriteri dikkate alır:

1. İlgili partinin demokrasiye yönelik bir tehdit oluşturup oluşturmadığını ve bu tehdidin somut ve yakın kanıtlarla desteklenip desteklenmediğini,
2. Parti liderleri ve üyelerinin eylem ve konuşmalarının, siyasi partinin genel tutum ve politikalarını yansıtır yansıtmadığı ve bu eylemlerin partinin bir bütün olarak sorumluluğunda olup olmadığını,
3. Partiye atfedilen eylem ve konuşmaların, demokratik toplum ilkeleriyle çatışan bir toplum modelini savunup savunmadığı ve bu durumun demokratik toplum normlarına aykırı olup olmadığını inceler.

AİHM'in siyasi partilerin söylem ve eylemleri sebebiyle kapatılması hakkındaki kararlarında temel aldığı prensipler, "tehlike" kavramı üzerine kuruludur. Mahkeme, bir partinin üyelerinin davranışlarının ve ifadelerinin, partinin genel politikalarına yansıtır yansıtmadığını ve demokratik düzen için somut bir tehdit oluşturup oluşturmadığını değerlendirir. Ayrıca, parti eylemlerinin demokratik düzeni yıkmayı amaçlayıp amaçlamadığı ve bu eylemlerin demokrasiye karşı ciddi bir risk teşkil edip etmediği incelenir.

⁷ AİHM'in bir siyasi partinin söylem ve eylemleri sebebiyle müdahalede bulunma kararlarında, Refah Partisi davasında belirlediği şartları, *Partidul Comunistilor (Nepeceristi) v. Ungureanu* davasında da uyguladığı görülmektedir.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, bir siyasi partinin savunduğu ilkeler ile bir terör örgütünün benzer ilkeleri savunmasının, o partinin şiddet ve güç kullanımını desteklediği anlamına gelmediğini vurgulamıştır (*DTP v. Türkiye*, 79). Mahkeme'nin yerleşik içtihatlarına göre, açıkça şiddeti teşvik eden veya terör örgütleriyle organik bağı olduğu kanıtlanan siyasi partilerin eylemleri, Sözleşme'nin 11. maddesi tarafından sağlanan koruma kapsamının dışında kalacağı kabul edilmektedir.

2003 yılında, İspanyol Yüksek Mahkemesi, Herri Batasuna ve Batasuna partilerinin ETA ve KAS terör örgütleriyle olan ilişkileri nedeniyle kapatılmasına karar vererek bu partilerin ETA tarafından kontrol edildiğini ve ETA'nın stratejik planlamasının bir parçası olduğunu belirtmiştir (*Herri Batasuna ve Batasuna v. İspanya*, 32-24). Partilerin kapatılmasına gerekçe olarak gösterilen deliller arasında, bir Batasuna belediye başkanının terörist bir kişiye destek mitingine katılması, Batasuna yetkililerinin terör saldırısını kınamayı reddetmesi, bir parti yöneticisinin İspanyol devletini soykırımcı olarak nitelendirmesi ve Bask halkının mücadele edeceğini belirtmesi ve Batasuna'nın internet sitesinde yasadışı ilan edilen bir terör örgütünün anagramının kullanılması yer almaktadır. AİHM, Batasuna'nın kapatılmasını onaylayarak, partinin eylemlerinin demokrasiye tehdit oluşturduğunu ve İspanya yargısının partiler ile ETA arasındaki organik bağı kanıtlamak için yeterli delil sunduğunu ifade etmiştir.

Herri Batasuna ve Batasuna partilerinin İspanyol Yüksek Mahkemesi tarafından kapatılmasının ardından 11. maddenin ihlal edildiği iddiasıyla AİHM'e başvurulmuştur. Mahkeme, terörizm bağlamında şiddetin kınanmamasının, terörizme dolaylı destek olarak yorumlanabileceğini belirtmiştir (*Herri Batasuna ve Batasuna v. İspanya*, 34). Ayrıca, siyasetçilerin eylemleri ve konuşmalarının yanı sıra, bazı durumlarda sessizliklerinin ve kınamamalarının da etkili olabileceğini ifade etmiştir. Bu nedenle, bir partinin kapatılmasının, kınamanın eksikliğine dayandırılmasının AİHS'e aykırı olmadığı sonucuna varılmıştır. Mahkeme, bir partinin milletvekilleri veya yerel yöneticileri gibi üyelerinin eylemleri ve tutumlarının, partinin amaç ve niyetlerini açıklayıcı nitelikte olduğunu ve parti tarafından önerilen toplum modeline ilişkin bir imaj sunduğunu, bu sebeple partiye atfedilebileceğini kaydetmiştir (*Herri Batasuna ve Batasuna v. İspanya*, 87-100).

Örneğin, *DTP v. Türkiye* kararında, partinin eş başkanlarının konuşmalarının, partinin görüşlerini yansıttığı ve partiye atfedilebileceği belirtilmiştir. Partinin, üyelerinin eylemleri veya konuşmaları ile açıkça mesafeli olmadığı durumlarda, bu tür eylemlerin partinin terörizme dolaylı destek olarak yorumlanabileceği ve bu sebeple kapatmaya ilişkin tedbir alınmasının zorlayıcı bir sosyal ihtiyacı karşıladığı sonucuna varılmıştır.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi benzer şekilde *Demokratik Toplum Partisi (DTP) v. Türkiye* davasında, Türk Anayasa Mahkemesi'nin DTP'nin PKK ile olan ilişkilerine ve terör faaliyetlerine açıkça mesafe koymadığı yönündeki tespitini onaylamıştır. AİHM, parti binalarında yapılan aramalarda ele geçirilen PKK propagandası materyalleri, Abdullah Öcalan ile ilgili notlar, terör örgütünü destekleyen görsel materyaller, yasadışı gösteriler için hazırlanan molotof kokteylleri ve silahlar gibi bulguları, partinin teröre ve şiddete dolaylı destek verdiği yönünde kanıt olarak kabul etmiştir. Parti eşbaşkanının PKK üyelerini “kahraman” olarak nitelendirmesi ve Abdullah Öcalan'ı terörist olarak adlandıramayacaklarını ifade etmesi gibi durumlar, partinin şiddeti onayladığı yönünde değerlendirilmiştir.

3.3. Siyasi Partilerin Demokrasiye Aykırı Eylem ve Söylemleri

Demokrasinin temel prensiplerine aykırı politikalar izleyen veya demokrasi çatısı altında demokratik düzeni yıkmayı ve temel hakları yok etmeyi hedefleyen siyasi partiler, kendilerine uygulanan yaptırımlar nedeniyle Sözleşme'nin sağladığı korumayı talep etme hakkına sahip değildirler (*Refah Partisi v. Türkiye*, 47; *Sosyalist Parti ve diğerleri v. Türkiye*, 46-47). *TBKP v. Türkiye* kararında da belirtildiği üzere demokrasi sözleşme tarafından tasarlanan yegâne politik modeldir. Demokrasi ile Sözleşme arasındaki bu net ilişki gözetildiğinde, demokratik toplumun temel değerlerine zarar vermek veya bunları yok etmek amacıyla Sözleşme'nin sağladığı güvencelerden yararlanmak mümkün olmamalıdır. Diğer yandan, Avrupa ülkelerinin deneyimleri, bazı siyasi partilerin iktidarı ele geçirene kadar demokratik ilkelerle uyumlu olmayan gerçek niyetlerini gizlediklerini ortaya koymaktadır. Bu çerçevede, Mahkeme, demokratik bir düzende güç kazandıktan sonra demokrasiyi terk etme eğiliminde olabilecek totaliter yapılanmaların varlığının mümkün olduğunu kabul etmektedir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşan totaliter rejimlere karşı reaksiyon olarak geliştirilen bir Sözleşme'nin, özgürlüklerin kötüye kullanılmasına karşı önlemler içermesi beklenen bir durumdur. Keza Sözleşme'nin hazırlık aşamasında tutulan kayıtlar da delegelerin “faşizm” ve “komünizm” endişelerini yansıtmaktadır (Arslan, 2008: 249). Nitekim Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'nun *Alman Komünist Partisi (KPD) v. Almanya* kararında başvuru KPD, Alman Federal Anayasa Mahkemesi'nin kapatma kararının AİHS'in 9, 10 ve 11. maddelerini ihlal ettiğini iddia etmiştir. Ancak Avrupa İnsan Hakları Komisyonu, bu iddiaları incelemeyen önce, meseleyi doğrudan 17. madde çerçevesinde incelemeye almıştır. Komisyonun değerlendirmesine göre, KPD'nin amacı anayasal yollarla iktidara gelip, proletarya devrimi ve diktatörlüğü yoluyla bir komünist rejim kurmak olduğu tespit edilmiştir. Komisyon, böyle bir diktatörlüğün Sözleşme tarafından oluşturulan düzenle uyumlu olmadığı sonucuna varmış ve bu nedenle başvuruyu 17. maddeye dayanarak kabul edilemez olarak değerlendirmiştir.

Federal Almanya'nın “Weimar kompleksi” adı verilen hassasiyeti tarihin tekrerrütmesini engelleme çabalarının bir parçası olarak Komisyon'u da etkilemiştir (Kapani, 1996: 224). Bu sebeple KPD başvurusunu, Sözleşme'nin 17. maddesinde yer alan hakkın kötüye kullanılmasını yasaklayan hükme dayanarak kabul edilemez bulmuş ve 11. madde veya diğer hükümler altında bir inceleme yapılmasına gerek görmemiştir.

Ancak, zamanla Mahkeme'nin komünizm ideolojisini benimseyen partilere yönelik tutumu, komünizmin diktatörlük temelli ideolojisinden uzaklaşarak demokrasiye uyum sağlamasıyla birlikte değişmiştir. Mahkeme, diktatörlüğü açıkça savunmayan komünist partilerin yalnızca komünizmi benimsedikleri için kapatılmasını zorunlu bir toplumsal gereklilik olarak görmemiştir. Bu bağlamda, *Partidul Comunistilor (Nepeceristi) ve Ungureanu v. Romanya* davası örnek gösterilebilir. Bu davada, Romanya'da kurulan ve aktif siyasi faaliyet göstermek isteyen bir komünist parti, kayıt talebinde bulunmuş, ancak bu talep Romanya'nın ilgili makamları tarafından reddedilmiştir. Romanya'nın 1989 yılına kadar totaliter bir komünist rejimle yönetildiği göz önünde bulundurulduğunda, yerel makamlar yeni bir komünist partinin demokratik bir zeminde kurulmasına izin vermemiştir. Fakat AİHM, yerel makamların bu kararını uygun bulmamış ve demokratik ülkelerde

Marksist ideolojiyi benimseyen komünist partilerin varlığına dikkat çekerek, partinin programını incelemiştir. Mahkeme, parti programında şiddeti teşvik eden, demokratik ilkeleri reddeden veya “demokratik toplum” ile çelişen “proletarya diktatörlüğü” çağrısında bulunan herhangi bir unsura rastlamamıştır. Sonuç olarak, Mahkeme parti kaydının reddi için zorlayıcı bir toplumsal ihtiyaç olmadığına karar vermiş ve bu reddi AİHS’in 11. maddesine aykırı bulmuştur.

Türkiye Birleşik Komünist Partisi (TBKP) ve Diğerleri v. Türkiye kararında ise bir siyasi partinin isminin, diğer uygun ve yeterli şartlar olmadan, sadece bu isim sebebiyle kapatılmasını haklı çıkarmayacağı ifade edilmiştir. AİHM’e göre bir siyasi partinin sadece isim seçimi, kapatma gibi ciddi bir yaptırımını haklı çıkarmayıp “komünist” adını kullanmasını gerekçe göstererek TBKP’nin kapatılmasını ihlal olarak değerlendirmiştir. KPD kararından farklı olarak Mahkeme, TBKP’nin ismine rağmen, bir sınıfın diğerleri üzerinde egemenlik kurma amacı gütmeyip, demokratik çoğulculuğa ve siyasal katılıma saygı gösterdiği yönünde yaklaşımı olduğunu belirtmiştir. Mahkeme, kararında TBKP’nin adının, Türk toplumuna veya devletine somut bir tehlike oluşturduğuna dair kanıtlar olmadan, partinin kapatılması için tek başına yeterli bir neden olarak görülmemesi gerektiğini vurgulamıştır.

Esasında 1957 yılında, Almanya’da Komünist Parti’nin (KPD) yasaklanması kararı alındığında, Avrupa genelinde totaliter ve otoriter rejimlere karşı endişeler hala tazeydi. Öte yandan, Türkiye Birleşik Komünist Partisi (TBKP) hakkında karar verildiğinde, Türkiye’de komünizmle ilgili suç teşkil eden yasaların yürürlükten kaldırıldığı bir döneme denk gelmiştir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin içtihatlarında görülen değişiklikler, Sözleşme sistemine hâkim olan dinamik yorum ilkesi ile açıklanabilir. Bu ilke, zaman içinde değişen koşullar ve toplumsal değerler göz önünde bulundurularak Sözleşme’nin canlı bir belge olarak yorumlanmasını savunur. Böylece, Sözleşme’nin uygulanabilirliği ve etkinliği korunarak, güncel gerçekliklere uyum sağlaması amaçlanır.

AİHM önüne gelen bir diğer başvuru da Refah Partisi başvurusudur. Parti 1996’da Doğru Yol Partisi ile koalisyon hükümeti kurmuş, ancak 21 Mayıs 1997’de laikliğe aykırı eylemlerin odağı olduğu iddiasıyla Anayasa Mahkemesi (AYM) tarafından kapatılmıştır. AYM’nin kararında, laiklik ilkesine aykırı bulunan eylemleri üç ana argümanla desteklemiştir:

1. *İnanç temelli ayrımcılık yapan çoklu hukuk sistemlerinin getirilmesi,*
2. *Müslüman toplum için Şeriat Hukuku'nun uygulanması,*
3. *Refah Partisi'nin politik bir strateji olarak "cihat"ı desteklemesi.*

Refah Partisi, 11. maddenin ihlal edildiği iddiasıyla Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne başvuruda bulunmuş, mahkeme yukarıdaki argümanları temel alarak partinin kapatılmasının zorunluluğunu değerlendirmiştir.

Hem AYM'nin hem de AİHM'in söz konusu argümanlar için dayanak gösterdiği Refah Partisi Genel Başkanı Necmettin Erbakan'ın yaptığı bazı konuşmaları şöyledir;

“‘Benim inandığım şekilde sen yaşayacaksın’ tahakkümünün ortadan kalkmasını istiyoruz. Çok hukuklu bir sistem olmalı, vatandaş genel prensiplerin içerisinde kendi istediği hukuku kendisi seçmeli, bu bizim tarihimizde de olagelmıştır...”, “...Refah Partisi iktidara gelecek, adil düzen kurulacak, sorun ne? Geçiş dönemi sert mi olacak, yumuşak mı olacak, kanlı mı kansız mı olacak; bu kelimeleri kullanmak bile istemiyorum ama bunları terörizm karşısında herkes gerçeği açıkça görsün diye bu kelimeleri kullanma mecburiyeti duyuyorum...”; “...sen Refah Partisine hizmet etmezsen hiçbir ibadetin kabul olmaz. Çünkü başka türlü Müslümanlık olmaz. Başka türlü kurtuluş yok. Refah bir ordudur. Bütün gücünle bu ordunun büyümesi için çalışacaksın. Çalışmaz isen patates dinindensin... Bu parti İslami cihat ordusudur...”

Öncelikle Mahkeme'ye göre bir partinin dini değerlerden esinlenmiş olması, otomatik olarak temel demokratik ilkelerle çeliştiği anlamına gelmemektedir (*Refah Partisi v. Türkiye (Büyük Daire)*,100). Ancak, laiklik ilkesine karşıtlık, demokrasiyle bağdaşmaz olarak kabul edilmiştir. Laiklik, ayrımcılık ve imtiyazların önüne geçerek tüm vatandaşların egemenliği eşit şekilde kullanmasını sağlayan bir demokratik değer olmuştur. Bu çerçevede, Refah Partisi'nin laikliğe ve dolayısıyla demokrasiye

karşıt tutum ve davranışları nedeniyle, Sözleşme'nin 11. maddesinin ihlal edilmediğine karar verilmiştir.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Refah Partisi kararında, partinin demokrasiye yönelik bir tehdit oluşturup oluşturmadığı ve bu tehdidin ne derece “yakın ve mevcut” olduğu konusunda yeterli açıklama yapılmadığı eleştirileri bulunmaktadır. Bir partinin eylemlerinin demokrasi için “yakın ve mevcut bir tehdit” oluşturduğunun belirlenmesi, somut ve ikna edici kanıtlar gerektirir. Ancak, parti üyelerinin söylem ve eylemleri toplumsal düzeni bozmadığı ve farklı zamanlarda gerçekleştiği göz önünde bulundurulduğunda, bu tehdidin varlığını kanıtlamak zorlaşır. Bu bağlamda, Refah Partisi kararının, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin siyasi partilere ilişkin genel prensipleriyle uyumlu olduğunu savunmak, kanıtların yetersizliği nedeniyle güç bir argüman olabilir.

4. SİYASİ PARTİ ÖZGÜRLÜĞÜNÜN SINIRLANDIRILMASINDA TAKDİR MARJININ DEĞERLENDİRİLMESİ

4.1. Siyasi Partilerin Kapatılmasında Takdir Marjının Uygulanabilirliği

Siyasi partileri demokrasinin ayrılmaz bir parçası olduğundan siyasi partilere getirilecek sınırlamalarda daha güvenceli bir sistemi gerektirmektedir (Doğru, 2019: 271). Bu bağlamda, Venedik Kriterleri siyasi partilere yönelik sınırlamaların nasıl uygulanması gerektiğine dair yedi temel ilkeyi belirlemiştir. Venedik Komisyonu'nun rehberliğinde belirlenen bu ilkeler, siyasi parti özgürlüklerinin keyfi olarak kısıtlanmamasını, şiddetin savunulması ve kullanılması durumunda siyasi partilerin kapatılmasının meşru sayılacağını ve siyasi partilerin yalnızca diğer tüm önlemler başarısız olduğunda son çare olarak kapatılabileceğini ifade eder. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi de siyasi partilere yönelik kararlarında bu temel ilkeleri dikkate alır.

Esasında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin siyasi parti kapatma kararlarına ilişkin içtihadı, gelişimi Türkiye'deki siyasi parti kapatma davalarına dayanmaktadır (Turhan, 2001: 129). Mahkeme, bir partinin kapatılması kararlarını değerlendirirken, partinin şiddet yanlısı mı yoksa barışçıl mı olduğunu göz önünde bulundurur. Eğer parti, demokratik çoğulculuğun bir parçası olarak barışçıl yollarla hareket ediyorsa, AIHM genellikle partinin faaliyetlerine devam etmesine izin verme

eğilimindedir. Ancak, parti şiddeti savunuyor veya terör örgütlerine destek veriyorsa, AİHM'in 11. madde kapsamındaki korumasından yararlanamayacaktır. Böyle bir durumda bile, Mahkeme, şiddet içeren ifadelerin ve faaliyetlerin ciddiyetini ve gerçekliğini titizlikle inceleyerek karar verir.

AİHM'in siyasi parti kapatma kararlarına bakıldığında devletlere tanınan takdir marjının oldukça sınırlı olduğu ve 11. maddenin 2. fıkrasındaki sınırlama nedenlerinin dar bir şekilde yorumlanması gerektiği belirtilmiştir (*TBKP ve Diğerleri v. Türkiye*, 46). Bu yaklaşım, siyasi partilere getirilecek sınırlamaların, ancak zorunlu ve meşru gerekçelerle mümkün olabileceğini ve her durumun Avrupa düzeyindeki denetim mekanizmaları tarafından titizlikle inceleneceğini göstermektedir.

4.2. Siyasi Partilerin Kapatılmasında Takdir Marjının Kapsamı

Takdir marjı, Mahkeme'nin belirlediği standartları dikkatle izleyip ilgili vakaya bu standartları uyguladığı, böylelikle denetim seviyesini önceden kesin bir biçimde ayarlayabileceği sabit bir ölçüt oluşturmamaktadır (Esen, 2020: 320). Ancak Mahkeme kararları gözden geçirildiğinde, her ne kadar kesin olmasa da takdir marjını daha tahmin edilebilir hale getirmek için belirli kriterlerin saptanabildiği görülmektedir. Mahkeme, genellikle bireysel duruma ve etkilenen hak ve özgürlüklere bağlı olarak, özellikle Avrupa konsensusunu gözeterek, ulusal makamlara verilen takdir marjının sınırlarını belirlemeye çalışmaktadır.

Takdir marjı, Mahkeme tarafından her durum için eşit bir biçimde uygulanacak sabit bir sınır olarak değil, her bir olay özelinde geçerli olacak şekilde belirlenir. Her olay, kendi içindeki şartlara göre incelenir ve bu bağlamda ulusal makamların takdir marjının sınırları belirlenir.

Ulusal güvenlik ve genel ahlak gibi sebepler, geniş bir takdir marjı sağlasa da her somut olayın kendine has koşulları göz önünde bulundurularak, bu marjın ulusal makamlar tarafından sınırlandırılması mümkündür. Bir vakada, olayın belirli bir yönü, takdir marjının daralmasına veya genişlemesine yol açabilir. Bu yüzden, yargısal denetimin esnekliği sadece Avrupa konsensüsüne veya belirli bir meşru amaca dayandırılarak değil, aynı zamanda diğer kriterlerin dikkatli bir incelemesi sonucunda belirlenmelidir. Ayrıca, bir devletin olağanüstü hal durumunda yükümlülüklerini askıya alması, takdir marjını otomatik olarak genişletmez; bu

nedenle, denetimin esnekliği, takdir marjı doktrininin diğer unsurlarının titiz bir değerlendirmesiyle sınırlandırılabilir.

Mahkeme, dini inançlar ve ahlaki değerlerin çatışma konusu olduğu durumlarda, ulusal otoritelere geniş bir takdir marjı sağlayarak bazı gri alanlar oluşturabilmektedir. Ancak, ulusal makamların takdir marjının sınırlarını belirlemek, soyut bir işlem değer, somut olayın tüm yönlerinin dikkate alınarak ulaşılan bir sonucun parçasıdır. Mahkeme'nin, somut olayın şartlarına yeterince odaklanmaksızın geniş bir takdir marjını kabul etmesi, bu doktrini yargısal denetimin merkezine oturtacaktır (Esen, 2020: 321).

Bu bağlamda, Mahkeme, örgütlenme hürriyetine yönelik müdahalelerin denetlenmesi sürecinde, ulusal makamların takdir marjının sınırları içinde hareket edip etmediğini değerlendirmektedir. Siyasi ifadelerin ve kamusal menfaati ilgilendiren konuların ayrıcalıklı koruması olduğundan burada takdir marjı daraltılmıştır (Esen, 2019: 171).

Demokratik bir toplumda siyasi partilerin taşıdığı önem ve rol göz önünde bulundurularak, siyasi partilere yönelik müdahalelerin meşru görülebilmesi adına daha ikna edici ve zorunlu sebepler aranmakta ve ulusal marjı sınırlı bir takdir marjı verilmektedir (Şirin, 2013: 377). Hassas siyasi ve toplumsal meselelerde ise takdir marjı genişletilmiştir. Bu bağlamda, laiklik prensibinin muhafazası amacıyla uygulanan önlemler açısından, ulusal makamlara daha geniş bir takdir marjı verildiği anlaşılmaktadır (*Refah Partisi v. Türkiye*, 135).

Siyasi partilerin yasaklanması ve belirli bir süre için siyasi ya da benzeri etkinliklerin gerçekleştirilmesinin engellenmesi gibi ciddi müdahaleler, ikna edici ve zorlayıcı gerekçelerle meşru olmaktadır. Siyasi faaliyetlerden men edilme önlemleri, sıkı bir denetim altında tutulmakta ve yalnızca sınırlı bir takdir marjı uygulanmaktadır. Diğer yandan, şeriat ilkelerini benimseyen siyasi partilerin demokratik değerlerle çeliştiği düşünöldüğünde, takdir yetkisi daha esnek hale gelmekte ve bu tür partilerin kapatılması ölçölü görölmektedir.

Sözleşme çerçevesinde, bir siyasi partinin mevcut hukuki ve anayasal düzeni değerştirme iddiasında bulunması mümkündür. Ancak, birincisi, siyasi partilerin bu hedefe ulaşmak için kullanacağı yöntemlerin hukuka uygun ve demokratik olması

gerekmekte; ikincisi, teklif edilen yeni düzenin demokratik prensiplere uygun olması şarttır. Siyasi parti programlarının ve tüzüklerinin devletin temel ilkeleriyle uyumsuz olması, partinin demokratik değerlere karşı olduğu anlamına gelmez. Bu durumda, demokratik ilkelerin ne şekilde yorumlanacağına dair son kararı Mahkeme verecektir. Şiddet ve terörü destekleyen siyasi yapılar ile şeriat esaslarına dayalı bir yönetim isteği kabul edilemezken, ana dilde eğitim ve diğer kültürel hakların savunulması, federal yapı veya kendi kaderini tayin hakkı gibi konular, sosyalizm veya komünizm gibi şiddet içermeyen ideolojilerin benimsenmesi, siyasi parti kapatılması için yeterli sebep olarak görülmemektedir.

Ulusal makamların, şiddeti teşvik eden davranışların ne olduğu konusundaki görüşleri, Mahkeme tarafından kapsamlı bir incelemeye tabi tutulmaktadır. Mahkeme, siyasi parti liderlerinin ve programlarının şiddeti açıkça reddetmelerine karşın, bazı parti üyelerinin ve yerel liderlerin dolaylı yollardan terörizmle ilişkilendirilebilecek faaliyetlerde bulunmaları durumunda, bu duruma karşı alınacak ölçülü önlemleri makul bulmaktadır. Bununla birlikte, demokratik toplumun işleyişi için siyasi partilerin taşıdığı önem ve rol göz önünde bulundurulduğunda, temelde şiddeti reddeden bir partinin kapatılmasını aşırı bir müdahale olarak değerlendirmektedir. Neticede, siyasi parti yapılanmaları üzerinde sıkı bir denetim uygulanmakta ve bu konuda oldukça sınırlı bir takdir marjı tanınmaktadır.

SONUÇ

Siyasi partiler, modern demokrasilerin vazgeçilmez unsurları olarak, halkın iradesinin temsilinde merkezi bir rol oynarlar. Tarihsel süreçte, siyasi partilerin doğuşu, bireylerin ortak çıkarlarını ve ideolojilerini siyasi arenada ifade etme ihtiyacından kaynaklanmıştır. Bu yapılar, farklı görüş ve düşüncelerin bir araya gelerek kolektif bir güç oluşturmalarını sağlar ve böylece demokratik katılımın ve çoğulculuğun temel taşlarını oluşturur. Dolayısıyla siyasi partilerin faaliyetleri, demokrasinin sağlıklı işleyebilmesi için elzemdir. Yine de siyasi partilerin eylemleri ve ideolojileri zaman zaman anayasal düzenle ve demokratik değerlerle çelişebilir. Demokrasinin temel prensiplerine aykırı politikalar izleyen veya demokrasi çatısı altında demokratik düzeni yıkmayı ve temel hakları yok etmeyi hedefleyen siyasi partiler ise kendilerine uygulanan yaptırımlar nedeniyle Sözleşme'nin sağladığı korumayı talep etme hakkına sahip değildirler. Bu gibi durumlarda, siyasi parti özgürlüğüne müdahalede bulunularak parti faaliyetlerinin sınırlandırılması ve hatta kapatılması gibi ciddi önlemler gündeme gelecektir.

AİHM siyasi parti özgürlüğünün sınırlandırılması veya yasaklanması konusunda, taraf devletlere “zorlayıcı bir toplumsal ihtiyaç” olup olmadığına karar verme konusunda belirli bir takdir marjı tanımaktadır. Demokratik toplumda gereklilik ilkesi, bir yandan devletlere egemenlik hakları çerçevesinde belirli bir takdir marjı tanırken, diğer yandan da Sözleşme'ye taraf olmanın getirdiği yükümlülükler çerçevesinde, devletlerin müdahalelerinin Mahkeme tarafından uluslararası denetimine olanak tanır. Böylece, devletlerin kendi iç hukuklarına uygun hareket etmeleri sağlanırken aynı zamanda uluslararası insan hakları standartlarına göre hareket etmeleri de garanti altına alınır. Bu denge hem bireysel özgürlüklerin korunmasını hem de toplumun genel çıkarlarının gözetilmesini amaçlar.

Ulusal makamlar, sözleşmenin ikincil niteliği gereği kendi ülkelerinin ahlaki, siyasi ve ideolojik değerlerine uygunluk açısından herhangi bir müdahaleye ilk karar verme hakkına sahiptir. Bu nedenle, takdir marjı, Sözleşme'ye imza atan devletlerin hassas konulara duyduğu saygının bir göstergesi olarak yansır. Takdir marjının kapsamının geniş ya da dar yorumlanması ise siyasi parti özgürlüğüne yönelik müdahalenin demokratik bir toplumda ne derece zorunlu olduğunun tespit

edilmesinde kritik bir öneme sahiptir. Nitekim Sözleşme'nin her maddesi veya hatta aynı maddenin farklı bölümleri için takdir marjının uygulanışı bile farklılık gösterebilir. Takdir marjı her ne kadar 15 No'lu Ek Protokol ile normatif düzenlemeye kavuşsa da Sözleşme'deki hiçbir madde, takdir marjının sınırlarını açıkça belirtmemiştir. Bunun bir sonucu olarak Mahkeme, takdir marjının kapsamı ve sınırları hususunda kesin ve evrensel bir kriter geliştirmemiş hatta şimdiye dek geliştirme ihtiyacı da hissetmemiştir.

AİHM içtihatlarına göre, her duruma özgü genel ve evrensel bir kriter oluşturulmamış olsa da siyasi partilerin durumunda dikkat çekici olan, siyasal ifadelerin sınırlandırılması konusunda devletlere daha dar bir takdir hakkı tanınmış olmasıdır. Bu bağlamda, siyasi partilerin demokratik toplum için taşıdığı vazgeçilmez önem nedeniyle, siyasi partilerin özgürlükleri konusunda devletlere geniş bir hareket alanı tanınmamıştır. Sözleşme'nin 11. maddesi çerçevesinde, siyasi partilerin yasaklanması konusunda, ulusal makamların kendi iç koşullarını değerlendirmesinde tam ve kesin bir takdir marjına sahip olmadıkları aşıkardır. Bu makamların karar ve eylemleri, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 11. maddesi tarafından korunan haklarla uyumlu olmalıdır. Bu uyumun değerlendirilmesinde nihai karar verme yetkisi Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne aittir.

Mahkeme'nin içtihadı, demokratik değerler ve insan hakları normları çerçevesinde, siyasi partilere getirilecek sınırlamaların zorunlu ve meşru gerekçelere dayandırılması gerektiğini vurgulamaktadır. Ayrıca, bu sınırlamaların, ulusal güvenlik ve genel ahlak gibi sebeplerle genişletilebilecek takdir marjı dahilinde dahi olsa, her somut olayın kendine has koşulları göz önünde bulundurularak değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin siyasi partilerin kapatılması ve siyasi faaliyetlerin sınırlanması kararlarında uyguladığı takdir marjı demokratik toplum düzeninin korunması ile insan haklarının güvence altına alınması arasındaki dengeyi nasıl sağladığı üzerinedir. AİHM, siyasi ifadelerin ve kamusal menfaati ilgilendiren konuların ayrıcalıklı korunması gerektiğini ve bu tür müdahalelerin ancak ikna edici ve zorlayıcı gerekçelerle meşru kabul edilebileceğini vurgulamakta buradaki takdir marjını dar tutmaktadır. Mahkeme, ulusal makamların takdir marjının sınırlarını belirlerken ise şiddeti teşvik eden davranışlar ve demokratik değerlerle çelişen siyasi

yapılar gibi hassas konuları dikkate alır ve her olayı kendi içindeki şartlara göre değerlendirir. Bu yaklaşım, demokratik ilkelerin korunması ve şiddet içermeyen ideolojilerin desteklenmesi ile birlikte, demokratik toplum düzeninin muhafazası arasında dengeli bir yol izlemeyi amaçlamaktadır.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne göre, bir siyasi partinin Sözleşme çerçevesinde hukuk kurallarını ve anayasal düzeni değiştirme iddiasında bulunması mümkündür. Ancak, bu süreçte siyasi partilerin kullanacağı yöntemlerin hukuka uygun ve demokratik olması gerekmektedir. Mahkeme'nin siyasi parti kapatma kararları, şiddet ve terörü reddeden, demokratik çoğulculuğun bir parçası olarak barışçıl yollarla hareket eden partilere genellikle faaliyetlerine devam etme izni verilmesi yönündedir.

Mahkeme'ye göre, bir siyasi partinin programı ve tüzüğü, devlet ilkeleriyle uyumsuz olsa bile, bu durum doğrudan partinin demokratik ilkelerle çatıştığı anlamına gelmez. Mahkeme, demokratik ilkelerin nasıl yorumlanacağına ilişkin nihai kararı verme yetkisine sahiptir. Mahkeme içtihatlarına göre şiddet ve terörü destekleyen ya da şeriat kurallarına dayalı bir rejim isteyen partiler kabul edilemezken, anadil ve diğer kültürel hakların savunulması, federasyon veya kendi kaderini tayin hakkının talep edilmesi, şiddet içermeyen sosyalizm ve komünizm hedefleri, bir partinin kapatılması için yeterli sebep olarak görülmemektedir. Ayrıca, şiddeti teşvik eden eylemlerin ne olduğu konusunda ulusal makamların değerlendirmeleri, Mahkeme tarafından kapsamlı bir incelemeye tabi tutulmaktadır. Ancak, şiddeti savunan veya terör örgütlerine destek veren partilerin, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 11. maddesi kapsamındaki korumasından yararlanamayacağı da açıktır. Bu bağlamda, Mahkeme'nin takdir marjı, demokratik toplum düzeninin korunması ve insan haklarının güvence altına alınması arasında hassas bir denge kurmayı amaçlamaktadır.

Sonuç olarak, siyasi partilerin demokratik toplumda önemi ve işlevi göz önünde bulundurulduğunda, kapatılma gibi ciddi müdahaleler, ancak ikna edici ve zorlayıcı gerekçelerle meşru kabul edilebilir. Bu tür müdahaleler, sıkı bir denetim altında tutulmalı ve yalnızca sınırlı bir takdir marjı uygulanmalıdır. Mahkeme'nin kararları, demokratik toplumun temel değerlerine ve insan haklarına saygı duyan bir yaklaşımın benimsenmesi gerektiğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

Kitaplar ve Makaleler

- Abdulahkimoğulları, E. (2000). Türkiye’de Siyasi Partilerin Kapatılması Rejimi. *Basılmamış Doktora Tezi*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi.
- Ağırbaşı, Ş. (2012). Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Çerçevesinde Din ve Vicdan Özgürlüğü. *TBB Dergisi*, 83, 102-103.
- Akad, M., Vural Dinçkol, B., & Bulut, N. (2017). *Genel Kamu Hukuku* (13. baskı). İstanbul: Der Yayınları.
- Akartürk, E. A. (2008). *Avrupa Hukukuna Uyum Süreci Açısından Türk Hukukunda Siyasal Parti Yasakları İki Yanı Keskin Bıçak: Demokrasilerde Partiler Kapatılabilir mi?* İstanbul: Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Akıllıoğlu, T. (1989). Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve İç Hukukumuz. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 44(03), 45-60.
- Aliefendioğlu, Y. (1999). Siyasal Partiler ve Sivil Toplum Örgütleri. *Anayasa Yargısı Dergisi*, 15, 25-40.
- Altınbaş, S. (2021). *Türkiye’de Siyasal Parti Tipolojileri*. Ankara: Nobel Bilimsel Eserler.
- Anayurt, Ö. (2001). Türk Hukukunda Siyasal Partilerin Kapatılması Rejimi: Ulusal Demokrasinin Strasbourg Demokrasisi Karşısında Hükmen Yenilgisi. *Liberal Düşünce Dergisi*, 22, 5-20.
- Arslan, Z. (2001). Anayasa Mahkemesi’nin Siyasal Partiler Politikası: ‘Ve çağı’nda ‘Ya ya da’cı Yaklaşımın Anakronizmi Üzerine Bir Deneme. *Liberal Düşünce Dergisi*, (22), 12-14.

- Arslan, Z. (2008). *Anayasa Teorisi*. Ankara: Seçkin Yayınlar.
- Atay, E. E. (1999). Fransa’da Siyasal Partiler ve Parti Sistemleri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 1(2), 197-222.
- Atay, E. E. (2000). Uluslararası Andlaşmaların İç Hukuktaki Yeri ve Bağlayıcılığı. *Ankara Barosu Hukuk Kurultayı*, 30, 75-90.
- Berkes, N. (1946). *Siyasi Partiler*. İstanbul: Yurt ve Dünya Yayınları.
- Bıçak, V. (2000). Uluslararası İnsan Hakları Normlarını Yorum Organı Olarak Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Kararlarının Türk Hukukunun Gelişimine Katkısı. *Anayasa Yargısı Dergisi*, 17, 87-114.
- Bıçak, V. (2002). *Avrupa insan Hakları Mahkemesi Kararlarında İfade Hürriyeti*. Ankara: Liberal Düşünce Topluluğu.,
- Chambers, W. N. (1966). Parties and Nation-Building in America. In J. LaPalombara & M. Weiner (Eds.), *Political Parties and Political Development*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Çağlar, B., & Çavuşoğlu, N. (1999). Parti Kapatma Davalarında Mermer-Mozaik Etkilemi: Demokratik Toplum Düzeni Hukuku Tartışması Üzerine Notlar. *Anayasa Yargısı Dergisi*, 16, 143-187.
- Çakmak, U. R. (2017). *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nde Basın Özgürlüğü ve Devletin Yükümlülükleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Çoban, A. R. (2008). Strasbourg’da Herküllere İhtiyacımız Var Mı? Ulusal Takdir Yetkisi ve Evrensel Standartlar Arasında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi. *AÜHFD*, 57(3), 187-223.
- Dinçkol, B. (2006). Karma Yönetimden Kuvvetler Ayrılığına İktidarın Paylaşımı. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi Armağan Özel Sayısı*, 12(1-3), 921-934.

- Dinler, V. (2003). Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Siyasi Partiler. *Yüksek Lisans Tezi*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Doğru, D. (2019). *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Yargılamasında Takdir Marjı Doktrini*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Duverger, M. (1962). Partiler ve Siyasi Rejimler (E. Özbudun, Çev.). *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 19(1-4), 95-171.
- Duverger, M. (1993). *Siyasi Partiler* (E. Özbudun, Çev.). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Erdem, F. H. (2004). Türk Anayasa Mahkemesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarında Siyasal Partilerin Kapatılması: Karşılaştırmalı Bir Analiz. *Hukuk ve Adalet*, 1(4), Ekim-Aralık 2004.
- Erdoğan, M. (2001). AİHM'nin RP Kararının Düşündürdükleri. *Liberal Düşünce Dergisi*, 23, 41-50.
- Erdoğan, M. (2019). *İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku*. Ankara: Hukuk Yayınları.
- Eren, A. (2004). 1982 Anayasası'nın 90. Maddesindeki 2004 Değişikliğinin Anlaşmaların Türk İç Hukukundaki Yerine Etkisi. *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 8(3-4), 47-77.
- Esen, E. (2020). *İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi İçtihatları Işığında Takdir Marjı Doktrini*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Gökcan, H. T. (2018). Bireysel Başvuruda İkincilik İlkesi ve Denetim Yetkisinin Sınırları Sorunu. *TBB Dergisi*, 135, 9-76.
- Göktürk, G. (2016). Siyasal Partilerin Doğuşu: Tarihsel ve Toplumsal Kökenleri. *Sosyoloji Konferansları*, (54), 245.
- Gören, Z. (2007). Avrupa Birliği Temel Haklar Şartının Ana İlkesi: Dokunulmaz İnsan Onuru. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(12), 101-112.

- Gözübüyük, Ş. (1987). Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Bireysel Başvuru Hakkı. *İnsan Hakları Yıllığı*, 9(1).
- Gözübüyük, Ş., & Gölcüklü, F. (2004). *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Gülsoy, M. T. (2006). Milletvekili Seçimlerinde Siyasal Parti Adaylarının Tespiti. *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 10(3-4), 125-144.
- Hakyemez, Y. Ş. (2000). *Militan Demokrasi Anlayışı ve 1982 Anayasası*. Ankara: Seçkin.
- İba, Ş. (2019). *Siyasi Partiler ve Seçim Hukuku*. Ankara: Seçkin.
- İhtiyaroğlu, U. (2021). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Siyasal Partilerin Kapatılmasına İlişkin Yaklaşımı ve Refah Partisi Kapatma Kararı Özelinde Din ve Vicdan Hürriyeti. *SÜHFD.*, 29(1), 331-336.
- İnceoğlu, S. (2011). İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararlarında Çoğulculuk. *Çoğulcu Demokrasi ve Çoğunlukçu Demokrasi İkilemi ve İnsan Hakları Toplantısı*, 5-6 Haziran 2010, Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları.
- Kama Işık, S., & Işık, A. (2021). Yeni Bir Siyasal Parti Türü Olarak Elektronik Siyasal Partiler. *İstanbul Hukuk Mecmuası*, 79(2), 673-698.
- Kapani, M. (1977). *Kamu Hürriyetleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Kapani, M. (1996). *İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları* (3. baskı). Ankara: Bilgi.
- Kapani, M. (2007). *Politika Bilimine Giriş*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Kara, A. (2022). Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde Siyasal Parti Özgürlüğü: AB Uygulaması ve Türkiye Örneği. *Ankara Barosu Dergisi*, 80(3), 55-101.

- Karagöz, K. (2006). İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararlarında Parti Kapatma Davaları ve Refah Partisi Kararının Venedik Komisyonu Raporları Doğrultusunda Değerlendirilmesi. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 10(1), 311-348.
- Karpat, K. (2008). *Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal Kültürel Ekonomik Temeller* (3. baskı). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Küçük, A. (2005). *Siyasi Partilere İlişkin Yasaklamalar* (1. baskı). Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- LaPalombara, J., & Weiner, M. (1966). Origin & Development of Political Parties. In J. LaPalombara & M. Weiner (Ed.), *Political Parties and Political Development*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Metin, Y. (2002). *Ölçülülük İlkesi: Karşılaştırmalı Bir Anayasa Hukuku İncelemesi*. Ankara: Seçkin.
- Nohutçu, A., & Kaya, A. G. (2012). *İnsan Hakları ve Demokratikleşme Kuram ve Pozitif Hukukumuz*. Ankara: Savaş Yayınları.
- Öden, M. (2003). *Türk Anayasa Hukukunda Siyasi Partilerin Anayasaya Aykırı Eylemleri Nedeniyle Kapatılmaları*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Örücü, E. (1993). Demokrasi, Anlamı, Mantığı Ve Onlarsız Olamadıkları. *İstanbul Barosu Dergisi*, 1-2-3, 5-19.
- Özbudun, E. (1977). *Siyasi Partiler*. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları No 409.
- Özbudun, E. (1964). M. Duverger'in "Siyasal Partiler"i ve Siyasal Partilerin İncelenmesinde Bazı Metodolojik Problemler. *AÜHF Dergisi*, 21(1), 23-51.
- Özcan, H., & Yanık, M. (2011). *Siyasi Partiler Hukuku* (2. baskı). İstanbul: Der Yayınları.

- Özkaya, Y. (1994). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Sağlam, F. (1982). *Temel Hakların Sınırlanması ve Özü*. Ankara: AÜSBF.
- Sağlam, F. (2000). Siyasi Partiler Kanunu'nda Uluslararası Standartlara Uygunluk İçin Yapılması Gereken Değişiklikler. *Anayasa Yargısı Dergisi*, 17, 223-254.
- Salihpaşaoğlu, Y. (2020). *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Yargılamada Kullandığı Yöntem, İlke ve Usuller*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Sarıbay, A. Y. (2001). *Türkiye'de Demokrasi ve Politik Partiler*. Bursa: Alfa Yayınları.
- Simon, J. (2003). *The Change of Function of Political Parties at the Turn of Millennium*. The Institute of Political and Social Sciences (ICPS), 1-34.
- Şahin, A. (2010). İnsan Hakları Hukukunda Siyasal Parti Özgürlüğü Ya Da AİHM'nin 30 Haziran 2009 Tarihli "Batasuna Kararı"nı Yeniden Düşünmek. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 65(01), 135-174.
- Şirin, T. (2013). Takdir Marjı Doktrini ve Türkiye Anayasa Mahkemesi Açısından Anlamı. *Anayasa Hukuku Dergisi*, 2(4), 359-399.
- Şirin, T. (2015). Anayasa Mahkemesi'nin Toplanma ve Örgütlenme Özgürlüğü Kararlarına Yönelik Eleştirel Bir Değerlendirme. *Anayasa Yargısı*, 31(1), 79-135.
- Şirin, T., Duymaz, E., & Yıldız, D. (2016). *Türkiye'de din ve vicdan özgürlüğü: sorunlar, tespitler ve çözüm önerileri*. Ankara: Türkiye Barolar Birliği.
- Tabakoğlu, A. (1993). Osmanlı iktisat sistemi. *Osmanlı Ansiklopedisi Tarih/Medeniyet/Kültür*, 5. Cilt, İstanbul: Ağaç Yayıncılık Ltd. Şti.
- Tangör, B. (2001). Avrupa Birliği'nde Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(1), 233-248.

- Tanör, B. (1969). *Siyasi Düşünce Hürriyeti ve 1961 Türk Anayasası* (Doktora Tezi). İstanbul: Öncü Kitabevi.
- Tanör, B. (1995). *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*. İstanbul: Der Yayınları.
- Tanör, B., & Yüzbaşıoğlu, N. (2018). *1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku*. İstanbul: Beta.
- Telli, K. (2013). *İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi Bağlamında Siyasi Partiler Rejimi*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Teziç, E. (1976). *100 Soruda Siyasi Partiler: Partilerin Hukuki Rejimi ve Türkiye’de Siyasi Partiler*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Teziç, E. (1991). *Anayasa Hukuku*. İstanbul: Beta Basım.
- Tocqueville, A. de (1962). *Amerikan Demokrasisi* (T. Timur, Çev.). İstanbul: Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (1952). *Türkiye’de Siyasi Partiler 1859-1952*. İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (1984). *Türkiye’de Siyasal Partiler İkinci Meşruiyet Dönemi 1908-1918*, Cilt I (2. Baskı). İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Tunaya, Z. (1982). *Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku*. İstanbul.
- Turhan, M. (2001). Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Siyasi Parti Kapatma Davaları. *Liberal Düşünce Dergisi*, 6(22), 15-31.
- Tümay, M. (2008). The ‘Margin Of Appreciation Doctrine’ Developed By The Case Law Of The European Court Of Human Rights. *Ankara Law Review*, 5(2).

Tümay, M. (2011). *The Concept of Necessary in a Democratic Society in Restriction of Fundamental Rights: A Reflection From European Convention on Human Rights*. Human Rights Review, CI(S), 2, 1-15.

Türmen, R. (2002). Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Açısından Temel Hak ve Özgürlüklerin Kapsamı ve Sınırlamaları. *Yargıtay Dergisi*, 28(1-2/Ocak-Nisan), 192-213.

Uyar, H. (1998). *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*. İstanbul: Boyut Kitapları.

Uygun, O. (2014). *Devlet Teorisi*. İstanbul: XII Levha Yayıncılık.

Yanık, M. (2003). Parti Sistemleri ve Türkiye Uygulamaları. *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7(1-2), 271-282.

Yanık, M. (2013). *Parti İçi Demokrasi* (2. baskı). Ankara: Adalet Yayınevi.

Yavuz, B. (2009). Çoğulcu Demokrasi Anlayışı ve İnsan Hakları. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 13(1), 283-302.

AİHM Kararları

ECHR, Christian Democratic People's Party v. Moldova, Appl No: 28793/02, 14.02.2006

ECHR, Freedom and Democracy Party (ÖZDEP) v. Turkey [GC], Appl. No: 23885/94, 08/12/1999

ECHR, Geotech Kancev Gmbh v. Germany, Appl No: 23646/09, 02.06.2016

ECHR, Gorzelik and Others v. Poland Appl. No: 44158/98, 17.02.2004

ECHR, HADEP and Demir v. Turkey, Appl. No: 28003/03, 14.12.2010

ECHR, Handyside v. The United Kingdom, Appl. No: 5493/72, 7.12.1976

ECHR, Herri Batasuna and Batasuna v. Spain, Appl. No: 25803/04 ve 25817/ 04, 30.06.2009

ECHR, *Lawless v. Ireland* (no. 3 - “the Law”), Appl. No: 332/57, 01/07/1961

ECHR, *Leyla Şahin v. Turkey* [GC], Appl. No: 44774/98, 10.10.2005

ECHR, *Partidul Comunistilor (Nepeceristi) and Ungureanu v. Romania*, Appl No: 46626/99, 03.02.2005

ECHR, *Piermont v. France* Appl. No: 15773/89, 27.04.1995

ECHR, *Rasmussen v. Denmark*, Appl No: 8777/79, 28.11.1984

ECHR, *Refah Partisi (the Welfare Party) and Others v. Turkey* [GC], Appl. No: 41340/98, 41342/98, 41343/98 and 41344/98, 13.02.2003

ECHR, *Socialist Party and Others v. Turkey*, Appl. No: 20/1997/804/1007, 25.05.1998

ECHR, *Surek v. Turkey*, Appl No: 23927/94, 08.07.1999

ECHR, *United Communist Party of Turkey and Others v. Turkey*, Appl. No: 133/1996/752/951, 30/01/1998

ECHR, *Vogt v. Germany*, Appl. No: 17851/91, 26.09.1995